

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT TARİHİ ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**19. YY OSMANLI ESNAF BİRLİKLERİNİN VE
MENSUBU İŞYERLERİNİN ŞİRKETLERE VE
CEMİYETLERE DÖNÜŞTÜRME DENEMESİ VE
SONUÇLARI**

KÜBRA DİNÇER

2501120320

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. AHMET KALA

İSTANBUL – 2016

Y Ü K S E K L İ S A N S
T E Z O N A Y I

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : KÜBRA DİNÇER

Numarası : 2501120320

Anabilim/Bilim Dalı : İKTİSAT TARİHİ

Danışman : PROF. DR. AHMET KALA

Tez Savunma Tarihi : 07.12.2016

Tez Savunma Saati : 10:00

Tez Başlığı : 19.YY OSMANLI ESNAF BİRLİKLERİNİN VE MENSUBU İŞYERLERİNİN
ŞİRKETLERE VE CEMİYETLERE DÖNÜŞTÜRME DENEMESİ VE SONUÇLARI

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜ'NE OYBİRLİĞİ / -OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. AHMET KALA		Kabul
2- PROF. DR. TEVFİK GÜRAN		
3- DOÇ. DR. KADİR YILDIRIM		Kabul
4- YRD. DOÇ. DR. ŞEVKET KAMİL AKAR		Kabul
5- YRD. DOÇ. DR. KENAN DEMİR		Kabul

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATİ (KABUL / RED / DÜZELTME)
1-DOÇ. DR. KAYA BAYRAKTAR		
2-YRD. DOÇ. DR. YAKUP AKKUŞ		Kabul

TEZDE YAPILAN DÜZELTMELER

Tezin tamamında düzeltme yapılmıştır.

1. Tezin önceki hali dört bölümden oluşmaktaydı. Bu üç bölüme indirilmiştir.
2. Tezin ilk halindeki birinci bölüm tamamen kaldırılmış, yeni başlıklı ve yeni içerikli bir bölüm oluşturulmuştur.
3. Tezin ilk halinde yer alan ikinci bölüm içerik aynı olmak koşuluyla yeniden yazılmış, bu bölümde yer alan gereksiz kelime tekrarları giderilmiş ve bu bölümün başlığı da içeriğe uygun olarak yeniden oluşturulmuştur. Bu bölümde kullanılan belge kaynaklarına yapılan atıflardaki yanlışlık giderilmiş ve belge kaynakları ikincil kaynaklarla desteklenmeğe çalışılmıştır. Ayrıca bu bölümdeki konu başlıkları azaltılmış ve bazı konu başlıkları da tamamen kaldırılmıştır.
4. Tezin üçüncü bölümünde de tamamen değişikliğe gidilmiştir. Öncelikle bu bölümün başlığı değiştirilmiştir. Tezin ilk halindeki üçüncü bölümde bulunan konu başlıklarının çoğu kaldırılarak yeniden başlık ve bu başlıklara uygun içerik oluşturulmuştur.
5. Tezin ilk halinde yer alan dördüncü bölüm üçüncü bölümle birleştirilmiş ve ikincil kaynaklarla desteklenerek yeniden yazılmıştır.
6. Teze ilk halinde bulunmayan belgeler ve bir resim eklenmiştir.
7. Tezde konu bütünlüğü sağlanacak şekilde içindekiler kısmı oluşturulmuş ve tez ilk halinde bulunmayan ulusal ve uluslararası kaynaklarla zenginleştirilmiştir.
8. Tezin ilk halinde bulunan özet, önsöz, giriş ve sonuç kısımları da değiştirilerek yeniden yazılmıştır.

ÖZ

19. YY OSMANLI ESNAF BİRLİKLERİNİN VE MENSUBU İŞYERLERİNİN ŞİRKETLERE VE CEMİYETLERE DÖNÜŞTÜRME DENEMESİ VE SONUÇLARI

Kübra DİNÇER

Osmanlı esnaf sistemi, ahlaki ve tasavvufi düşüncüyü içerisinde barındıran fütüvvet ilkeleri ile sosyal ve ekonomik özellikleri öne çıkaran Ahilik ilkelerinin harmanlanmasıyla oluşumunu gerçekleştirmiştir. Bu sistem, örgütsel açıdan gelişimini XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl başlarından itibaren var olmaya başlayan esnaf loncalarıyla, kurumsal açıdan gelişimini ise XVII. yüzyılda ortaya çıkan gedik sistemi ile tamamlamıştır. Gedik sistemi, aynı zamanda Osmanlı esnaf sisteminin olgunlaşma aşaması olarak da ele alınmaktadır.

Çalışmamızın amacı, Osmanlı esnaf sisteminin tarihsel gelişim sürecini ele alarak, bu süreçteki kavram ve kurumları tanımlamaktır. Ayrıca, sonrası dönemlerde esnaf sisteminin içerisindeki yapının, dönemin şartları gereği başka kurumlara ikamesini ve bu kurumlar altında varlığını devam ettirip ettiremediğini sorgulamaktır.

Anahtar kelimeler: Esnaf, Lonca, Gedik, Şirket, Cemiyet

ABSTRACT

ATTEMPT TO TRANSFORM 19TH CENTURY OTTOMAN ARTISAN UNIONS AND MEMBER SHOPS INTO FIRMS OR SOCIETIES AND ITS CONSEQUENCES

Kübra DİNÇER

Ottoman artisan system achieved its formation by blending futuvvet principles of moral and mystic teachings with Ahi principles that lay emphasis on social and economic objectives. This system has completed its organizational development with the rise of artisan guilds in late 15th and early 16th centuries and its institutional development with the emergence of gedik system in 17th century. Gedik system, at the same time, is treated as the phase of maturity of the Ottoman artisan system as well.

The purpose of this study is to examine the historical development of Ottoman artisan system and define the concepts and institutions throughout this period. It also ponders on the substitution of the structure within the artisan system under other institutions at later periods due to the circumstances imposed by the age and whether it has managed to continue its existence under these new settings.

Key words: Artisan, Gedik, Guild, Firm, Society

ÖNSÖZ

Tanzimat dönemi ve sonrası Osmanlı İmparatorluğunda reform dönemi olarak kabul edilmektedir. Bu dönemlerde Osmanlı toplumunda ve ekonomisinde önemli değişimler yaşanmıştır. Özellikle de Batı tarzı kurumlar ve hukuki düzenlemeler örnek alınarak mesleki örgütlerde değişime gidilmiştir. Ancak, mesleki örgütlerde yaşanan değişim yalnızca dış etkenlerin zorlamasıyla değil, aynı zamanda sistemin kendi içerisinde var olan kuralların işleyemez duruma gelmesinden de kaynaklanmıştır. Osmanlı devletinde mesleki örgütlenme esnaf loncaları adı altında yer bulmuştur. XIX. yüzyılın başlarında gelişiminin doruk noktasına ulaşan ve bu süreçten sonra gerileme devresine giren Osmanlı esnaf loncalarını ve bunların içine yerleştirilmeye çalışıldığı kurumları üç ayrı dönemde ele almak mümkündür. İlk dönem Tanzimat dönemidir. Bu dönemin ilk evresini Batı örnek alınarak teşekkül eden fabrikalar, ikinci evresini ise anonim şirketler uygulaması oluşturmaktadır. Tanzimat sonrası dönemde ise ticaret ve sanayi odaları mesleki örgütlenmede yeni bir aşamayı oluşturur. III. dönemde yani II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında ise mesleki örgütlenme daha modern bir yapı olan esnaf cemiyetlerinde kendini bulur.

Uzun bir dönemi kapsayan ve yüksek lisans tezinden daha ziyade belki bir doktora tezi mahiyetinde olan bu tez konusunu, talep etme cüretinde bulunduğumdan dolayı öncelikli olarak kendimi tebrik etmek istiyorum. Ayrıca düzeltme sonrasında kaynak taraması yaparken karşılaştığım, Suraiya Faroqhi hocanın Osmanlı esnaf birliklerinin doğuşunu, gelişimini ve sona ermesini incelemesi de benim bu konuda haddimi bilmezliğimin açık bir delilidir. Bütün bunlara rağmen tez süresi boyunca yapabildiğimi hissettiren ve değerli yardımlarını eksik etmeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Ahmet Kala'ya sonsuz teşekkür ederim. Ayrıca tez savunmasında eleştirilerde bulunan ve aslında eleştirilmenin ne kadar önemli olduğunu da öğrenmemi sağlayan Sayın Doç. Dr. Kadir Yıldırım, Yard. Doç. Dr. Şevket Kamil Akar, Yard. Doç. Dr. Kenan Demir ve Yard. Doç. Dr. Yakup Akkuş hocalarıma da ayrıca teşekkür ederim. Bu süreçte beni yalnız bırakmayan her türlü desteği sağlayan kıymetli anneme ve babama da minnettarlığımı ifade etmek isterim.

İÇİNDEKİLER

ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
EKLER LİSTESİ	ix
RESİMLER LİSTESİ	x
KISALTMALAR	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI ESNAF SİSTEMİNİN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

1.1. Fütüvvet Ahilik ve Ahi Birliklerinin Oluşumu	3
1.2. Esnaf Birliklerinin Oluşumu ve Teşkilatlanma Süreci	7
1.3. Esnaf Birliklerindeki Örgütsel ve Kurumsal Gelişmeler: Lonca ve Gedik Sistemi	12
1.4. Esnaf Birliklerinin Mensubu Oldukları İşyerleri ve Vakıflarla İlişkisi	20

İKİNCİ BÖLÜM

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA İSTANBUL ESNAF TEŞKİLATLANMASININ SEKTÖRLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.1. Esnaf Yapılanmasında Hammadde Tedariği Üretim ve Satış İle İlgili Hususlar	24
2.2. Gıda Sektöründen Ekmekçi(Habbâz) Simitçi Börekçi ve Çörekçi Esnaf Birlikleri	30

2.3. Deri Sektöründen Debbağ Esnaf Birliği	38
2.4. Dokuma Sektöründen Sofcu Kemhacı Abacı ve Bezzaz Esnaf Birliği.....	46
2.5. Maden Sektöründen Demirci Esnaf Birliği.....	52

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYILDAN 20. YÜZYIL BAŞLARINA KADAR OSMANLI ESNAF SİSTEMİNDEKİ YAPISAL DÖNÜŞÜMLER

3.1. Osmanlı Esnaf Sisteminin Yapısal Dönüşümünde Birinci Dönem: Loncaların Etkinliğinin Azalması ve Fabrikaların Teşkili (1800-1860)	
3.1.1. Dış Unsur Olarak Sanayi Devrimi	56
3.1.2. Esnaf Birliklerine Tanınan Tekellerin Kaldırılması ve Lonca Sisteminin Çözülüşü.....	57
3.1.3. Avrupalı Devletlerle İmzalanan Ticaret Muahedeleri ve Esnaf Sistemine Etkisi	60
3.1.4. Fabrika Kurma Girişimleri ve Esnaf Birliklerinin Yan Sanayi ve Tamamlama Sektörü Haline Gelmeleri.....	60
3.2. Osmanlı Esnaf Sisteminin Yapısal Dönüşümünde İkinci Dönem: Esnaf Birliklerini Anonim Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Girişimleri (1860-1912)	
3.2.1. Avrupa'da Ortaklıklar ve Anonim Şirketler	62
3.2.2. Osmanlı-İslam Hukukunda Ortaklıklar ve İlk Anonim Şirket Uygulamaları.....	63
3.2.3. Osmanlı Esnaf Birliklerinde Anonim Şirket Uygulaması ve Islah-ı Sanayi Komisyonu	69
3.2.3.1. Debbağlar ve Saraçlar Anonim Şirketi	72
3.2.3.2. Demirciler ve Dökmeciler Anonim Şirketi	79

3.2.4. Islah-ı Sanayi Komisyonunun Kaldırılması ve Sonrası Gelişmeler.....	82
3.2.4.1. Ticaret ve Sanayi Odalarının Kuruluşu ve Vazifeleri	83
3.2.5. İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Esnaf Birliklerinde Modern Yapı Girişimi: Esnaf Cemiyetleri	84
3.2.5.1. Esnaf Cemiyetlerinin Hukuki Kuruluş Süreci ve Teşkil Olunan Esnaf Cemiyetleri.....	85
3.2.5.2. Esnaf Cemiyetlerinin Vazifeleri.....	90
SONUÇ.....	91
KAYNAKÇA	93
EKLER.....	113

EKLER LİSTESİ

Ek I: Dersaadette Bulunan Debbağ Esnafı Hakkında Nizamname	113
Ek II: Şirket-i Debbağiye'nin Hisselerinin Artırılmasına Dair	124
Ek III: Debbağ Esnafının Şirket-i Debbağiye Gibi Damga Resminden Muaf Tutulamayacağına Dair	126
Ek IV: Kasımpaşa ve Üsküdar da Bulunan Debbağhanelerin Yedikule'ye Nakli Şartıyla Şirket-i Debbağiye İmtiyazının Altı Sene Daha Uzatılmasına Dair	131
Ek V: 1283/1867 Yılında Dersaadette Teşkil Olunan Şirket-i Debbağiye'nin 1868-1869 Arası Dönemde Bir Senelik Muhasebatının İcmali	134
Ek VI: Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun Teşkiline Dair	136
Ek VII: Dersaadette Bulunan Demirci Esnafının Islah-ı Sanatlarına Dair Nizamname Layihası	140
Ek VIII: Saraç ve Altınvarakçı Esnafının Şirket Olmasıyla Debbağ ve Demirci Vesair Yirmi Dört Nevi Esnafın Bir Nizama Konulması	142
Ek IX: Anadolu Milli Mahsulât Osmanlı Anonim Şirket Nizamnamesi	145
Ek X: Milli Mensucat Ünvanı Altında Bir Şirket Teşkili	155
Ek XI: Milli İthalat Kantariye Anonim Şirketi Ünvanıyla Bir Şirket Teşkili	156
Ek XII: Ankara Milli Mensucat Şirketi Ünvanıyla Bir Şirket Teşkili	157
Ek XIII: 1910/1328 Tarihli Esnaf Cemiyetleri Hakkında Talimatname	158
Ek XIV: Esnaf Cemiyetlerinin Şehremanetince Hazırlanan Nizamnamelere Göre Kurulacağı Tescilden Sonra Cemiyetler Kanununa Tabi Olacağına Dair	163

Ek XV: Başka Yerlerden Mübayaa Sebebiyle Saraç Esnafı Dağılma Noktasına Geldiğinden, Saraç Malzemelerinin Saraç Esnaf Cemiyetinden Alınıp Başka Yerlerden Alınmaması Hususunda Tebligat Yapılması Talebi 165

Ek XVI: Ekmekçiler Amelesi ve Ustaları Arasında Ayrı Cemiyet Kurmalarına Engel Olunmaması Fakat Menafi-i Umumiyyeyi İhlal Etmemek İçin Kontrol Edilmesine Dair..... 170

Ek XVII: Kalafat Esnafı İle Amelesinin Sabit ve Seyyar Basmacılarında Ayrı Ayrı Cemiyet Kurabilmeleri İçin Şura-yı Devlet Kararı 172

RESİMLER LİSTESİ

Resim I: III. Murad'ın Huzurunda Fırıncılar Loncası 14

KISALTMALAR

A.e.	Aynı Eser
A.g.e.	Adı Geçen Eser
A.g.m.	Adı Geçen Makale
A.g.mad.	Adı Geçen Madde
B	Receb
BOA.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
C	Cemaziyelahir
CA	Cemaziyelevvel
DİA.	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
dos.	Dosya/Gömlek Numarası
İAD.	İstanbul Ahkâm Defterleri
İBB.	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İSOD.	İstanbul Sanayi Odası Dergisi
İÜ İFM.	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
L	Şevval
M	Muharrem
N	Ramazan
ODTÜ.	Orta Doğu Teknik Üniversitesi
OSTİM.	Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi
OTAM.	Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi

R	Rebiyühahir
RA	Rebiyülevvel
s.	Sayfa Sayısı
S	Safer
S.	Sayı
SBE.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ş	Şaban
TDA.	Türk Dünyası Araştırmaları
v.d.	Ve diğerleri
Vol.	Volume
vs.	Vesair
Yay. Haz.	Yayına Hazırlayan
Z	Zilhicce
ZA	Zilkade

GİRİŞ

Osmanlı ekonomisinin genel zihniyet yapısı esnaf sistemi üzerinde etkisini önemli ölçüde göstermiştir. Osmanlı ekonomisi bir ihtiyaç ekonomisiydi. Amaç, halka yetecek kadar üretimi gerçekleştirmektir. Özellikle kifayet miktarı maişet mantığı, esnaf sisteminin temel hedeflerinden biri olmuş ve XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar bu mantık, sistem içerisinde işlerliliğini sürdürmüştür.¹ İktisadi ve sosyal bir teşkilat olan Osmanlı esnaf örgütlenmesinin, dış yapısı ve bu yapının zamanla başka isimler altında varlığını sürdürmesi söz konusu olmuştur. Ancak sistemin içyapısı ve temel zihniyeti değişmemiştir. İktisadi hayatın temel aktörlerinden olan küçük tacir ve esnafın en temel özelliği, bu grupların dağınık olmaktan ziyade disiplinli birer teşkilat çatısı altında birleşmiş olmalarıdır. Bu esnaf teşkilatları XII. ve XIII. asırlarda fütüvvet ve ahilik olarak adlandırılmış, Osmanlı devletinin kuruluşu sonrasında ise bu meslek teşekkülleri lonca olarak ifade edilmiştir.²

Teşkilatlı bir yapı olan Osmanlı lonca sisteminin çözülmeye başlaması XVIII. yüzyılın ikinci yarısında başlayan gelişmelerle açıklanabilir. Öncelikle Avrupa'da yaşanan Sanayi Devrimi buna etki eden önemli bir dış unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu devrim, Osmanlı lonca sistemi üzerinde hemen etkisini göstermemiştir. Devrimin etkisi özellikle, fiyatlar ve buna bağlı olarak işlenmemiş Osmanlı mamullerinin Avrupa ülkelerine transfer olması şeklinde kendisini göstermiştir. XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde ise, esnaf örgütlenmesinin kendi içerisinde uyguladığı tekel sisteminde çözüme olduğu görülmektedir. Bu durum esnaf yapılanması içerisindeki kimi esnaf birliklerinin kendilerine tanınan tekel haklarını aleyte kullanmalarından dolayı ortaya çıkmıştır. Daha sonraki dönem ise, Osmanlı'da reform dönemi olarak adlandırılan Tanzimat dönemidir. Bu dönemde özellikle de 1838-1841 yılları arasında Avrupalı devletlerle imzalanan serbest ticaret

---

¹Abdülkadir İlgen, **Türk Modernleşmesi Zihniyet İktisat Tarih**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014, s.154.

² Sabri F. Ülgener, **İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul, Derin Yayınları, 2006, s. 33-35.

antlaşmalarından sonra, Osmanlı ekonomisinin kapitalist sistemle olan bütünleşmesi hızla ilerlemiş ve bu daha önce yaşanan gelişmelerle birlikte kaynaşarak Osmanlı esnaf sistemi üzerinde yıkıcı bir etki de bulunmuştur.³ Ancak sistemin çözülmesi hemen olmamıştır. Osmanlı devleti, Avrupa'daki teknik gelişmeleri ve özellikle de kurumları örnek almış ve esnaf sistemini bu kurumlar altında canlandırarak devamlılığını sağlamaya çalışmıştır.

Osmanlı esnafının serüvenini incelediğimiz bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde esnaf sisteminin doğuşu, teşkilatlanması ve gelişimi ele alınmıştır. Özellikle fütüvvet ve Ahilik ilkelerinin temel özelliklerine değinilmiş ve bunların Osmanlı esnaf sistemi üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılmıştır. Daha sonrasında ise lonca sistemi temel özellikleriyle birlikte ele alınmıştır. Ayrıca esnaf yapılanmasında kurumsal bir gelişme olarak atfedilen ve daha sonraki dönemlerde sistemin can damarı olarak kabul edilen gedik sistemine değinilmiştir.

İkinci bölümde, birinci bölümde teorik olarak sunduğumuz bilgilerin uygulamada ne şekilde tezahür ettiğini ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde Osmanlı esnafı sektörler açısından ele alınarak incelenmeye çalışılmıştır. Ve ayrıca XVIII. yüzyılda esnafın teşkilatlanmasını sağlayan tekel haklarının da neler olduğu bu bölümde açıklanmıştır.

Üçüncü bölümde ise öncelikli olarak Osmanlı esnaf loncalarının çözülüşü ve buna etki eden unsurlara değinilmiştir. Osmanlı esnaf sistemindeki yapısal dönüşümlerin incelendiği bu bölüm iki ayrı dönemde ele alınmıştır. İlk dönem de dış unsurlarla birlikte özellikle esnaf tekellerinin kaldırılması ve fabrikaların kurulmasıyla esnafın hangi pozisyonda varlığını devam ettirdiği incelenmeye çalışılmıştır. İkinci dönemde ise, esnaf birliklerinin anonim şirketlere ve sonrası dönemde cemiyetlere dönüşümü ele alınmış ve bu dönüşümlerin nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır.

---

³ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, Çeviren: Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012, s. 102.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI ESNAF SİSTEMİNİN TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ

1.1. Fütüvvet Ahilik ve Ahi Birliklerinin Oluşumu

Fütüvvet, kelime anlamı itibariyle gençlik, yiğitlik ve cömertlik manalarına gelmektedir. Bu kavram, özü itibariyle dini değerleri içerisinde barındırmakta¹ ayrıca ekonomik bir nitelikte taşıyarak meslek erbabını örgütleme vazifesini ifa etmektedir. Fütüvvetin ekonomik niteliği yani meslek sahiplerinin organizasyonu, fütüvvet, ahi ve meslek erbabı arasındaki ilişki açısından değerlendirildiğinde, fütüvvetnamelerde fütüvvet şartları arasında ahinin meslek erbabı olması gerektiğinin belirtilmesinden kaynaklanmaktadır.² İran devletinin şehirlerinde mevcut olan birliklerden kaynağını bulan fütüvvet teşkilatının³ tarihi seyri ve Anadolu'da uğradığı değişim evreleri ise şu şekilde açıklanmaktadır; “İslam öncesi dönem, İslam'ın ilk asırları, fütüvvetin İslam dünyasında farklı kültürlerle karşılaşması, Abbasi Halifesi Nasır Li dinallâh dönemi, fütüvvetin Anadolu'ya gelişi(Ahiler XII-XIV. yy) ve Osmanlı Dönemi (Esnaf Teşkilâtı) şeklindedir.”⁴

Fütüvvet teşkilatı, 1180-1225 yılları arasında dağınık topluluklardan teşkilatlı ve organize olmuş birliklere dönüşmüştür. Bu dönüşüm, Abbasi Halifesi Nasır Li dinillâh tarafından gerçekleştirilmiştir. Amaç, bu birlikler aracılığıyla devleti güçlendirmektir. Böylece belli bir amaca hedeflenmeyen gönüllü birlikler şeklinde ortaya çıkan fütüvvet, sonrasında devletin resmi bir kurumu haline gelmiştir. Fütüvvet topluluklarının devletle bütünleştiği bu süreçte, Nasır'ın danışmanı olan Sühreverdî başkanlığında bir heyet Anadolu Selçuklu hükümdarına gönderilmiş ve

¹ Neşet Çağatay, “Fütüvvet-Ahi Müessesinin Menşei Meselesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.1, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1952, s. 65.

² Abdülbaki Gölpınarlı, “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası(İÜ İFM)**, C.11, İstanbul, Ekim 1949- Temmuz 1950, s.88.

³ Franz Taeschner, “İslâm Ortaçağında Fütüvvet Teşkilâtı”, **İÜ İFM**, Çeviren: Fikret Işıltan, C. 15, No 1-4, Ekim 1953-Temmuz 1954, s.11. Ahmet Kala, “Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu”, **Türk Dünyası Araştırmaları(TDA)**, S.65, İstanbul, Nisan 1990, s.275.

⁴ Mehmet Ali Hacıgökmen, “Anadolu'da Ahiliğin Esnaf Teşkilâtı Hâline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.32, Konya, 2012, s.265-287. Ahmet Yaşar Ocak, “Fütüvvet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C.13, İstanbul, 1996, s.261.

hükümdar fütüvvet teşkilatına dâhil edilmiştir. Fütüvvetin Anadolu sahasında şahlanması ise bu dönemde olmuştur.⁵ Ayrıca Abbasi Halifesi Nasır'ın fütüvveti merkezileştirme çalışmaları esnasında Anadolu Selçukluları ile irtibat kurması Ahiliğin XIII. yüzyılda Anadolu'da özgün bir hareket olarak belirmesini de sağlamıştır.⁶

Ahilik, Anadolu Selçukluları zamanında fütüvvet teşkilatından kaynağını alarak vücuda gelmiştir. XIII. asır başlarından itibaren önemli gelişmeler göstererek bir meslek teşkilâtı haline dönüşen⁷ ahiliğin “kelime anlamı kardeşim, terim anlamı belli devrede esnaf ve sanatkârlar birliğini temsil etmekte, örgüt olarak ahiliğin anlamı ise XIII. yüzyılın ilk yarısından başlayarak XX. yüzyılın başlarına dek Anadolu şehir, kasaba ve hatta köylerindeki esnaf ve sanatkâr kuruluşlarının eleman yetiştirme, işleyiş ve kontrollerini düzenleyen bir kurum şeklinde tanımlanmaktadır.”⁸

Ahi Evran tarafından Kırşehir'de kurulan Ahi teşkilâtı, devlet egemenliğinin zayıfladığı bir dönemde otorite olarak görev yapmıştır.⁹ Ahi Evran, Ahi Teşkilatını kurduktan sonra ilk olarak mesleklerin yeniden düzenlenmesi amacını belirlemiştir. Toplum için meslek ve hırfet ehlinin önemini vurgulayarak, dağınık bir şekilde sanatlarını icra eden meslek erbabının belli sahalarda toplu bir şekilde organize olmasını sağlamaya çalışmıştır. Ahi Evran, bu hedefini uygulamaya da geçirmiş ve Kayseri'de ahilere mahsus büyük bir sanayi bölgesinin inşa olunmasını sağlamıştır.¹⁰ Ahi teşkilatı, fütüvvet tarihi içerisinde sürekliliğin yanı sıra yeni bir evreyi temsil etmektedir. Bu yenilik, Ahiliğin kuruluşundan sonraki fütüvvetnamelerde fütüvvet ehlinin ayırıcı vasıfları arasında emeğiyle geçinme, bir sanatla meşgul olma nitelikleri yer almayan unsurlardır. Ahiliği, kuruluş evresinden itibaren bir esnaf

---

⁵Ahmet Tabakoğlu, “Türk Çalışma Hayatında Fütüvvet ve Ahilik Geleneği”, **Toplu Makaleler I İktisat Tarihi**, İstanbul, Kitabevi Yayınları, Kasım 2005, s.341-347.

⁶Ahmet Tabakoğlu, “Sosyal ve İktisadi Yönleriyle Ahilik”, **Türk Kültürü ve Ahilik: XXI. Ahilik Bayramı Sempozyumu Tebliğleri**, İstanbul, Ahilik Araştırma ve Kültür Vakfı Yayınları, 1986, s. 49-71.

⁷ Mikâil Bayram, **Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu**, Konya, 1991, s.5.

⁸ Neşet Çağatay, **Bir Türk Kurumu Olan Ahilik**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, s.1.

⁹ Bernard Lewis, “The Islamic Guilds”, **Economic History Review**, vol. 8, 1937, s.28.

¹⁰ Mefail Hızlı, “Ahiliğin Anadolu'daki Gelişim Süreci”, **Ahilik**, İstanbul, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, 2011, s.20.

teşkilâtı olarak değerlendirme eğilimleri¹¹ olduğu gibi ahiliğin özellikle kuruluş evresinde sadece esnafa değil, toplumun bütün kesimlerine hitap eden kapsayıcı bir topluluk ve teşkilât görünümü sergilediği gibi düşüncelerde mevcuttur. Batı Avrupa şehirlerinde esnaf loncalarının XII. yüzyılda ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Bu dönemde esnaf loncası iktisadi işlevlerinin ağırlığı tartışılsa da, sosyal ve dini yönleri belirgin, dayanışmacı bir kurum olarak rol oynamaktadır. Benzer şekilde, Anadolu şehirlerinde belirleyici rol oynayan Ahi teşkilâtının kuruluşu da, Batı Avrupa'daki esnaf loncalarından biraz daha geç bir tarihte, XIII. yüzyılın başlarında ortaya çıkmıştır. Batı Avrupa esnaf loncalarına benzer şekilde, Ahi teşkilâtı da başlangıcından itibaren uzun bir zaman boyunca iktisadi yönleri yanında, belirgin dini ve toplumsal işlevler üstlenen bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte Ahilik sadece esnafa değil, toplumun bütün kesimlerine hitap eden kapsayıcı bir teşkilât görünümündedir.¹² Ahilik yalnızca şehirlerdeki üretim birimlerini değil, aynı zamanda köylerdeki çiftçi ve tüccar gibi meslek zümrelerini de içine almıştır.¹³ Ancak, ahi lakaplı birçok çiftçi ve tüccar olmasına rağmen, bunlar esnaf teşkilâtını oluşturan birlikler şeklinde teşkilatlanmamışlardır.¹⁴

Sınıf ayrımı yapmadan tüm toplumu içine alan ayrıca meslek edindirmeyi ve esnafı da esnaf birlikleri halinde teşkilâtlandırmayı hedefleyen ahilik oluşumu, fütüvvet oluşumunu örnek alarak gelişmiştir.¹⁵ Ancak, fütüvvet ile Ahilik birbirinin aynısı kuruluşlar değildir. Fütüvvet teşkilatı daha çok ahlâki, sosyal ve askeri nitelikleriyle ön plana çıkmaktaydı. Ahilik ise fütüvvet teşkilatının niteliklerine haiz olmasının yanı sıra ana hedef olarak meslek, esnaf ve bunların örgütlenmesi konularına kilitlenmişti. Ayrıca Ahi teşkilatları piyasa mekanizmasının işlerliliğinin devamı için piyasa aktörlerinden üretici, tüketici ve devlet lehine olan uygulamaları büyük bir çaba ile tatbik etmişlerdir. Fütüvvet ve Ahilik oluşumları, amaçlarının yanı

---

¹¹Çağatay, **a.g.e.**, s. 48.

¹²Cengiz Şeker, “Ortaçağ Batı Avrupa Esnaf Loncaları ve Ahi Teşkilâtı”, **Ahilik**, İstanbul, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 10-15.

¹³Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri”, **Vakıflar Dergisi**, S.2, İstanbul, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1974, s. 282-289. Mehmed Fuad Köprülü, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Kuruluşu**, Ankara, Atay Kültür Yayınları, 1972, s.118.

¹⁴Kala, “Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu”,..., s.281-282.

¹⁵Ahmet Kala, “Ahi Organization and Guilds”, **TDA**, S.136, İstanbul, Şubat 2002, s.131-140.

sıra teşkilatlanma açısından da birbirinden ayrılır. Fütüvvet teşkilatında askerler, sanatkârlar ve bunların dışındakilerin oluşturduğu bir yapı piramidi söz konusu iken, Ahi birliklerinde yalnızca meslek gruplarına göre bir teşkilatlanma yapısı hâkimdir.¹⁶ Ahiliğin, benzeri kuruluşlardan en önemli farkı ise bağımsız bir oluşum olmasıdır. Yani Ahi teşkilatı üzerinde hiçbir şekilde din ve devlet nüfuzu yoktu.¹⁷ XIII. yüzyılda Ahi Evran tarafından Anadolu'da geliştirilen Ahilik, dini değerlerle beraber iktisadi alanlarda da düzenleyici bir rol oynamıştır. Osmanlı devletinin kuruluşu sonrasında ise özellikle merkezi otoritenin bütün örgütlerin üzerinde olduğu dönemde, ahilik felsefesi hâkimiyetini daha ziyade ekonomik faaliyetlerde göstermiştir.¹⁸

XVII. yüzyıldan itibaren ise, esnaf ve ahilik arasındaki ilişkiye yeni bir boyut kazandırılmış ve ilişki esnaf, ahilik, lonca ve gedik şeklinde açıklanmaya başlamıştır. Osmanlı esnafı ile ahilik arasında, ahiliğin tamamen esnaftan teşekkül ettiğini ve buna bağlı olarak da esnafın ahileştiği gibi düşünceler öne sürülmüştür. XVII. yüzyıldan itibaren ise ahileşen esnafın loncalara ve gediklere dönüştüğü şeklinde sonuçlara varılmıştır.¹⁹ Ancak buna karşıt bir düşünce, ahilikle gedik ve lonca arasındaki ilişki de, ahiliğin nüfuzu altında olan esnafın daha sonra lonca ve gedik kurumlarının egemenliği altına girmesi şeklinde bir durumun olmadığını ve olamayacağını belirtmektedir. Ahiliğin esnaf teşkilatını oluşturmakta Osmanlıların ilk devirlerinden itibaren yararlandıkları bir model olduğu, Osmanlı esnaf teşkilatının da bu modelden yararlanılarak oluşturulduğu şeklinde izah edilmiştir.²⁰ Bu şekilde bir evrilmenin olamayacağı özellikle gedik kavramı ve bu kavramın ihtiva ettiği fonksiyonların açıklanmasıyla belirginleştirilmeye çalışılmıştır.

¹⁶Selahattin Bayram, “Osmanlı Devlet’inde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 21, İstanbul, 2012, s. 85.

¹⁷Neşet Çağatay, “Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)”, **Güncel Konular Üzerine Makaleler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, s.163-164.

¹⁸Ziya Kazıcı, “Ahilik”, **DİA**, C.1, İstanbul, 1988, s.540-541.

¹⁹Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-u Belediye**, C.1, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları(İBB), 1995, s. 513-531. Hüsrev Hatemi, “Ahilik ve Esnaf Örgütleri”, **Ahilik Kültürü Haftası 1995 Yılı İstanbul Paneli Bildiriler Tartışmalar ve Ekler**, İstanbul, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği Yayınları, 1996, s.25-33.

²⁰Ahmet Kala, “Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, S.1, C.1, 2003, s. 246-254.

1.2. Esnaf Birliklerinin Oluşumu ve Teşkilatlanma Süreci

Esnaf, köyler haricindeki yerleşim birimlerinde mal ve hizmet üretiminde bulunmak amacıyla bir araya gelenlerin oluşturduğu oluşumun adıdır. Bu oluşumun mensubu olan esnaf, gerek mamul mal imalatında gerekse hizmet sektörünün her aşamasında farklı birlikler şeklinde organize olarak uzmanlaşma yoluna gitmiştir.

Osmanlı devletinin kuruluş döneminden itibaren devlet de, üretim ve hizmet sahasının baş aktörü olan esnafın örgütlenmesine destek olmuş ve esnafa bazı ayrıcalıklar tanımıştır. Devletin bu konudaki çabalarının ilk aşamasını, esnafın örgütlü bir yapı arz etmesinin temini için ayrı ayrı faaliyetlerde bulunan esnafın birlik oluşturmasını sağlaması gelmekteydi. Devletin esnaf üzerindeki bu politikasının amacı ise, üretimin ve fiyatların garantisinin sağlanmasıydı. Bu anlayış çerçevesinde devlet, üretimi ve hizmeti gerçekleştirecek esnafa bazı tekel haklar tanımış ve bu haklar bağlamında esnaf birliklerinin oluşumunu sağlamıştır.²¹

XIV. yüzyıl öncesinde Anadolu'nun yurt edinilmesi sırasında ahî teşkilâtlarının bilhassa şehirlerde bulunanları, esnaf teşkilâtı görünümündeydi. Her sanat erbabı ayrı ayrı birlikler halinde teşkilâtlandığı gibi, bir teşekkülü besleyemeyecek kadar az sayıda olan muhtelif meslek sahipleri de bir birlikte toplanabiliyorlardı. Selçuklu devletiyle işbirliği halinde bulunan ve oldukça etkili tesire sahip olan bu birlikler Osmanlı esnaf birliklerinin nüvesiydi.²² Selçuklu ve beylikler döneminde ahilerin, iktisadi, siyasi ve düşün dünyasında önemli etkileri olmuştur. Osmanlı devletinin merkezileşmesi ve ahilerin siyasi varlığının yok olmasına rağmen, iktisadi prensipleri Osmanlı esnaf teşkilatını etkilemiş ve fütüvvet ahlâkı Osmanlı iktisadi düşünce hayatında devamlılık arz etmiştir.²³ Netice de Osmanlı şehirlerinin hemen hepsinde yaygın ve kuvvetli bir şekilde var olan esnaf

---

²¹Ahmet Kala, "Esnaf", **DİA**, C.11, İstanbul, 1994, s. 423-430.

²²Ahmet Debbagoğlu, "İslam Esnaf Birlikleri", **Fikir ve Sanatta Hareket**, S.96, C. VIII, İstanbul, Aralık 1973, s.4-10.

²³Ahilikten Osmanlı hırfet teşkilatına geçilen dönemi Bursa örneğinden anlamak için bkz. İklil Erefe, "Osmanlı Esnaf Teşkilatının Oluşumu ve Kaynaklardaki İzleri: XV. ve XVI. Yüzyıllarda Bursa Örneği", **Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-1**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2010, s.573-589.

teşkilatının, XIII. ve XIV. yüzyılların Ahî hareketinin bir devamı mahiyetinde olduğu kabul edilmektedir.²⁴

Selçuklu esnaf birliklerinin devamı mahiyetinde olan Osmanlı esnaf birliklerinin teşkilatlandırılmasında temel alınan model ise, Ahi Evren tarafından ortaya konulan kümelenme modelidir. Bu model, “meslek gruplarının sanayi ve ticaret birlikleri halinde sanayi ve ticaret sitelerinde örgütlenmesini, böylece sanayiye dayalı sanayi, tarım ve ticaret sektörlerinde üretimin yeniden organizasyonunu öngörmekteydi. Ahi Evren, geliştirdiği kümelenme modeli ve teorisinde, nüfus artışı ve şehirleşmeyle artan ihtiyacı karşılayacak üretimi sağlamak için, verimsiz esnaf ferdi üretim faaliyetlerinin terkedilip, meslek grupları oluşturup sanayi ve ticaret birlikleri halinde örgütlenerek sanayi öncülüğünde, sanayi, tarım ve ticaret üretim ilişkilerinin yeniden organizasyonunu öngörmüştür.”²⁵ Nitekim Osmanlı esnaf sistemi de teşkilatlanmasını bölge esasına dayalı bu modeli örnek olarak gerçekleştirmiştir.

Osmanlı esnaf teşkilatlanmasının en önemli özelliklerinden birisi bölgesel olarak örgütlenmeleriydi. Bölgesel örgütlenmenin bir gereği olarak, esnaf birliklerine üretimleri için belli bölgeler tahsis edilmekteydi. Ayrıca bu bölgelerde imalatı gerçekleştirecek esnafa, işleyecekleri imalatın cinsine göre belirli hammadde bağlanmaktaydı. Örnek olarak İstanbul’un Fatih Sultan Mehmed tarafından fethine müteakib yıllarda kurulan Yedikule debbağhaneleri verilebilir. Buralarda dağınık bir halde bulunan debbağ esnafının birlik oluşturarak belli bir bölgede imalatta bulunması sağlanmıştır. Ayrıca Yedikule debbağları arasında işbölümü esasına göre

---

²⁴ Özer Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, **Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s.90.

²⁵ Kümelenme modeli ile ilgili daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Kala, **Debbağlıktan Dericiliğe İstanbul Merkezli Deri Sektörünün Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, s.16. Kümelenmiş bölgelerle sektörler arasında işbirliği sağlayarak, hammadde tedariği, ürün dağılımı ve satışının tüketici lehine sağlanmasını öngören ve ayrıca sipariş usulüne dayanan bu modelin bir benzeri günümüzde, dünyada Japonya, Almanya ve Kuzey İtalya’da Emilia Romagna Sanayi Bölgesi Türkiye’de ise, Ankara Ortadoğu Sanayi ve Ticaret Merkezi’nde (OSTİM) uygulanmaktadır. Nadir Suğur, “Türkiye’de esnek üretim ve küçük sanayi: OSTİM Sanayi Bölgesi esnek uzmanlaşmanın neresinde? ”, **Toplum ve Bilim**, S. 63, 1994, s.122-136.

bir örgütlenme söz konusu olmuştur. Üretim aşamasında olduğu gibi hammadde temini aşamasında da hammaddenin cinsine göre işbölümü kaidesi uygulanmıştır.²⁶

Osmanlı esnaf teşkilatlanmasında iş bölümü esas alınarak esnafın ihtisaslaşmasına büyük önem verilmekteydi. Osmanlı esnaf sisteminin çırak, kalfa ve usta hiyerarşisi içerisinde devam etmesi, sanatında usta olacak kişinin çıraklık ve kalfalık eğitiminden geçme zorunluluğu, herhangi bir esnafın icra ettiği sanatı başka bir esnafın yapamaması kişileri sanatlarında ihtisaslaşmaya yöneltmişti. Bu ihtisaslaşma çok küçük birimlere kadar inmişti. Nitekim terlikçi ile ayakkabıcı, simitçi ile çörekçi esnafı ayrı esnaf birlikleri olarak kabul edilmiş ve bu esnafın birbirlerinin mamullerini imal etmelerine izin verilmemiştir.²⁷ İşbölümü ve ihtisaslaşmanın bir başka örneği ise dokuma sektöründe görülmektedir. Ankara'da tiftik ipliğinin sof kumaşı haline gelinceye kadar tabi tutulduğu işlemlerin her biri ayrı bir meslek haline gelmiştir. Sof üretiminin ilk aşamasını, tiftik keçilerinden elde edilen kılların eğrilerek ip haline getirilmesi teşkil etmekteydi. Köylerde ve şehirlerde daha ziyade kadınlar tarafından gerçekleştirilen bu işlemin neticesinde elde edilen iplikler satışı çıkarılır, satın alınan iplikler ise yıkanıp temizlendikten sonra tezgâhlara getirilerek dokuma işlemine başlanırdı.²⁸

İktisadi hayatın organizasyonunda esnaf ile devlet arasındaki ilişki ise daha ziyade işbirliği şeklinde olmuştur. Gerek esnaf teşekküllerinin kendilerinin belirledikleri nizamlar, gerekse devletin koyduğu kaideler esnaf faaliyetlerinin temel yapısını oluşturmuş, aynı zamanda esnafın üretim anlayışını da belirlemiştir. Esnafın örgütlenme aşamasında kendi nizamlarını belirlemeleri ve bu nizamları kendilerini bağlayıcı şekilde resmi hale getirmeleri esnaf ile devlet ilişkilerini oldukça kolaylaştırmıştır. Nitekim esnaf arasında meydana gelen üretim standartlarına uymama, narh fiyatlarının ihlali gibi problemlerin öncelikle esnaf birlikleri arasında çözüme kavuşturulmaya çalışılması, şayet bunda muvaffak olunamazsa resmi

---

²⁶Zeki Tekin, “İstanbul Debbağhaneleri”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)**, S.8, Ankara, 1997, s.353-354.

²⁷Salih Aynural, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu”, **İÜ İFM**, C.46, İstanbul, 1996, s.357-359.

²⁸Ümit Koç, **XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda Sanayi**, Ankara, Bizim Büro Basımevi, 2006, s.132.

mercilere başvurulması, esnaf ve devlet arasındaki ilişkinin işbirliği esasına dayandığının bir göstergesidir.²⁹

Orta çağda Batı Avrupa şehirlerinde uygulanmakta olan iktisadi zihniyet ve teşkilat, Bizans'ta ve diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğunda da uygulanmıştır.³⁰ Osmanlı sanayi ve ticaret hayatı ile bu hayatın kadrolarını vermekte olan esnaf örgütlenmesi, serbest rekabet prensibi yerine, karşılıklı kontrol ve imtiyaz usullerine dayanmaktaydı. Bu örgütlenmede, herkesin istediği mesleği istediği yerde ve istediği bir şekilde icra etmesine, fiyatların arz ve talep kanunlarına göre teşekkül etmesine müsaade edilmemekteydi. Bu sistemde, aynı meslekten olan esnaf çoğunlukla aynı çarşıda bir arada ve birbirlerini kontrol ederek çalışmaktaydı.³¹

Osmanlı esnaf yapılanması ve gelişimiyle Avrupa ölçeğindeki tüccar ve zanaatkâr yapılanmaları ve gelişimleri farklı olmuştur. Osmanlı esnaf yapılanması ve gelişiminde ilk olarak devlet, esnafa çeşitli haklar tanıyarak esnafın birlik şeklinde organize olmasını sağlamıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise, devletin yanına esnafta bizzat katılmış ve her esnaf kendine ait birlik içerisinde uygulayacağı kuralların belirlendiği nizamnameler oluşturmaya başlamıştır. Esnafın teşkilatlanma sisteminin maksimum noktaya ulaşması ise, XVI. yüzyılın sonlarında başlamış ve aşamalı olarak gelişim göstermiştir. Bu gelişmeler, kefalet ve ruhsat sistemleri uygulamaları ile XVII. yüzyılın ortalarından itibaren başlayan esnaf birliklerine tanınan gedik hakkının oluşumudur.³²

XV. ve XVIII. yüzyıllar arasında Avrupa ölçeğindeki tüccar ve zanaatkâr yapılanmalarına bakıldığında ise, bunların dört kategoriden biri şeklinde olması gerektiği belirtilmektedir. Birinci kategori, aile atölyesi yani bir usta, iki veya üç kalfa, bir veya iki çırak şeklindedir. İkinci kategori, dağınık ama birbirine bağlı atölyelerin olduğu kategoridir. Dağınık imalathane olarak adlandırılan bu oluşumlar

---

²⁹ Mehmet Genç, “Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri”, **Ahilik ve Esnaf**, İstanbul, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayınları, 1986, s.113-124.

³⁰ Ömer Lütfi Barkan, “Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri”, **İÜ İFM**, C.41, S.1-4, İstanbul, 1985, s.39.

³¹ Ahmet Tabakoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı-İktisat 3**, Editör: Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.28.

³² Kala, **a.g.mad.**, s. 425.

Orta Çağ'dan itibaren oluşmuştur. Bu atölyelerde, mamul ürünün nihai halini alması ve daha sonra ise mamulun ticari işleme konu olması süreçleri gerçekleştirir. Üçüncü kategoriye, meslek dalına ve ülkelere göre farklı tarihlerde olmak üzere, bir araya toplanmış imalathaneler girer. Bu imalathanelerin özelliği ise, çeşitli işlemlerin buralarda aynı yerleşim yerinde bir araya getirilmiş olmalarıdır. Ayrıca emek gücü de buralarda bir araya toplanmış vaziyettedir. Dördüncü ve son kategori ise, akarsu ile buharın birleşik gücüne sahip olan makinelerle donatılmış imalathanelerin söz konusu olduğu yapılanmadır.³³

XV. yüzyıl öncesi Ortaçağ Avrupa'sındaki zanaatkar ve tüccar yapılanmalarında üretici, tüketici ve tüccarı koruyan esnaf lonca sisteminin var olduğu görülmektedir. Ortaçağ esnaf loncaları, kökenleri itibariyle belirsizlikler içermekle birlikte bunların kökeni, Roma İmparatorluğu'nda kent zanaatkârlarının içinde kümelenildiği collegia ve artes'lerde aranmıştır. Ayrıca bunların kökenlerinin serbest birliklerde bulunabileceği de düşünülmüştür. XI. yüzyılın sonlarına doğru şehirlerdeki meslek temeline dayanan birlik örgütlenmeleri esnaf loncalarının kökenlerinin birliklerde olabileceği ihtimalini daha da güçlendirmiştir. Ancak önemli olmasına karşın yalnızca birlik, esnaf loncalarının oluşumunu sağlamaya yeterli olmamıştır. Bu oluşumda devlet de önemli bir rol oynamıştır. Kısacası Ortaçağ Avrupa loncalarının kökeni, devlet otoritesi ve serbest birliklerin bütünleşmesiyle izah edilmektedir. Bu iki etken başlangıçta oldukça karşıt hareketler olmasına rağmen otoritelerin, çalışanların birliklerini zorunlu esnaf birlikleri olarak resmen tanıdıkları andan itibaren iki hareket birleşmişti. Kısacası "kökeni itibariyle ele alınan Ortaçağ Avrupa esnaf loncaları, belirli bir zanaatı kamu otoritesince konulan kurallar çerçevesinde icra etmek tekeline sahip endüstriyel bir birlik olarak tanımlanmaktadır." ³⁴

Ortaçağ Avrupa'sındaki esnaf loncalarının temel amacı ve özellikleri ise şu şekilde ifade edilebilir; Temel amaç, esnafı hem dış rekabete karşı hem de kendi üyelerinin rekabetine karşı korumaktır. Loncalara tanınan ayrıcalıkların karşılığı ise,

³³Fernand Braudel, **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar Mübadele Oyunları**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay, C.2, Ankara, Gece yayınları, 1993, s.259-261.

³⁴Henri Pirenne, "Urban Economy And The Regulation Of Industry", **Economic And Social History Of Medieval Europe**, London, Routledge and Kegan Paul, 1958, s.178-184.

her türlü girişim gücünün yok edilmesi idi. Hiç kimsenin başkalarından daha çabuk ve daha ucuza üretimde bulunabileceği yöntemlerle, başkalarını zarara sokmasına izin verilmiyordu. Teknik gelişmelere mutlak surette karşı durulmaktaydı.³⁵ Bu açıdan Osmanlı esnaf loncalarıyla karşılaştırıldığında, Ortaçağ Avrupa'sındaki esnaf loncalarının daha katı olduğu söylenebilir. Çünkü Osmanlı lonca sisteminde gedik uygulamasıyla Ortaçağ Avrupa loncalarına yaklaşıldığı dönemde dahi, usta sayısı sınırlandırılmış ancak esnaf birliklerinin geliştirdikleri teknik yeniliklerin önüne geçilmemiştir.

1.3. Esnaf Birliklerindeki Örgütsel ve Kurumsal Gelişmeler: Lonca ve Gedik Sistemi

Lonca, esnafın toplanıp işlerini görüştükleri, kararlar aldıkları ve teşkilatları için kullandıkları bir terimdir. İtalyanca Loggiya kelimesinden gelmektedir. Fransızca da loge şeklinde kullanılmaktadır. Hücre yani “oda manasında olup esnaf, tüccar ve sanatkârların muamele ve münazaalarına ait müzakerelerin icrası için seçilen heyetin yani esnaf ustalarının içtimasına mahsus odaya denilmektedir.”³⁶

Osmanlı esnaf loncalarının ilk olarak XV. yüzyıl sonları ile XVI. yüzyıl arasında ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. 1500'lerin başlarında Osmanlı loncaları henüz oluşum aşamasındaydı. Bu dönemde zanaatkâr örgütlenmesinin en önemli göstergesi olan lonca yöneticilerinden hiç söz edilmediği belirtilmektedir.³⁷ XVI. yüzyılın ortasına gelindiğinde ise, İstanbul'da zanaatkârlar genellikle loncalarda örgütlenmişti.³⁸ Ancak, İstanbul'da esnafla ilgili örgütlenmeler lonca adı altında olmasa da daha önceki dönemlerde de mevcuttu. Örneğin, İstanbul'un Fatih Sultan Mehmed tarafından alınmasından itibaren ki dönemlerde de esnaf örgütlenmeleri söz konusu olmuştur. Bu dönemde bazı esnafın kendilerine tanınan imtiyazlarla

---

³⁵Henri Pirenne, **Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Çeviren: Uğur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s.206-208.

³⁶Mehmet Zeki Pakalın, “Lonca” **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II**, İstanbul, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s.369. Yücel Özkaya, **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985, s.65.

³⁷Suraiya Faroqhi, **Osmanlı Zanaatkârları**, Çeviren: Zülal Kılıç, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s.70-72. Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I Osmanlı Devlet'inin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna**, Çeviren: Server Tanili, İstanbul, Adam Yayınları, 2000, s.155.

³⁸Faroqhi, **a.g.e.**, s.120.

övünmeleri bunların teşkilatlı bir yapıda olduklarına delil olarak gösterilebilir. Ayrıca Selçuklular ve ilk Osmanlılar döneminde Anadolu'da var olan ve kentsel ekonominin kurucu unsurları olarak kabul edilen meslek gruplarının II. Mehmed tarafından örgütlendiği de bilinmektedir.³⁹

Osmanlı esnaf loncalarının iç örgütlenmesi geçmiş yüzyıllara uzanan büyük değişimler göstermemiştir. Yani esnaf loncasının tabanında aynı yapı bulunmaktadır. Bu yapı ustaları, kalfaları ve çıraklarıyla biçimsel olarak değişiklik göstermeyen ilkeler çerçevesinde süregelmiştir. Bu iç örgütlenme, XVII. yüzyılın sonunda hemen hemen Orta Çağ'daki görüntüsünde kalmıştır. Ancak esnaf yöneticilerinde değişiklik olmuştur. Ortaçağ'da önemli bir işlev gören şeyhler, XVII. yüzyılda esnaf üzerinde büyük bir otorite olamamıştır. Bu yüzyılda esnaf loncalarının yönetiminde artık din tarafından daha az belirlenen ama yönetsel ve uygulama sorunlarıyla daha fazla meşgul olan yetkililer mevcuttur. Fütüvvet sisteminin etkisinin önemli ölçüde azalması şeyhlerin rolünün azalmasına rol açmıştır. Aynı şekilde duacının da etkisi azalmıştır.⁴⁰ XVII. yüzyılın sonundan önce özellikle bütün kentli nüfusu varlığında örgütlemiş olarak bulunduran ve yaygın bir sistem haline gelen esnaf loncalarında, özellikle iç yapıda katı bir hiyerarşiye sahip olunmadığı da görülmektedir. Bu tür meslek loncalarında rütbe ve mevkiler çalışarak elde edilmekteydi.⁴¹

Osmanlı lonca sisteminin genel örgütlenmesinde, XVII. yüzyılda önceki dönemlere nazaran önemli gelişmeler meydana gelmiştir. Bu gelişme daha ziyade her esnaf loncasının meşgul olduğu işte uzmanlaşması şeklinde kendini göstermiştir. Ayrıca bu gelişme, kasaba ve kentlerdeki esnaf loncaları arasında da farklılık göstermiştir. Nitekim küçük kasabalarda zanaat örgütlerinin yapısı daha basit olmuştur. Örneğin kumaş alıp hazır elbise diken tek veya en fazla birkaç tür terzi vardı. Ancak büyük şehirlerde lonca üyeleri son derece uzmanlaşmıştı.

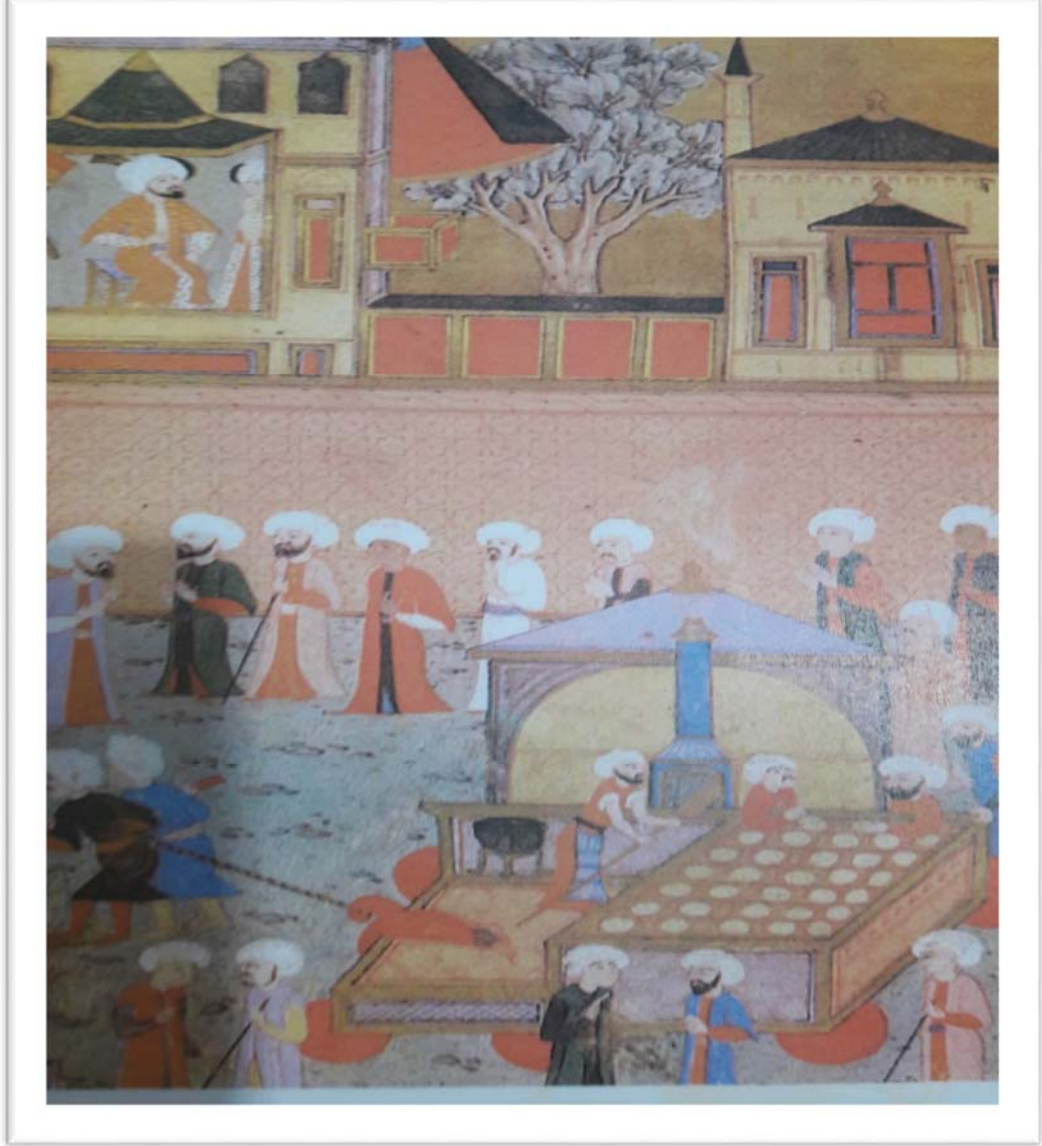
---

³⁹Robert Mantran, **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan, C.1, Ankara, V Yayınları, Ekim 1986, s.334-335.

⁴⁰ **A.e.**, s.346-361.

⁴¹Gabriel Baer, "Türk Loncalarının Sosyal Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Çeviren: Sami Ferliel, C. VIII-XII, S. 14-23, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, s.100-119.

Resim I: III. Murad'ın Huzurunda Fırıncılar Loncası

Kaynak: Osmanlı-İktisat 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.96.

Farklı veya benzer mallar farklı loncalar tarafından üretiliyordu. Her biri deriyi kendi şehrindeki tabakhanelerden alan dört beş farklı kundura imalatçısı olabiliyordu.⁴² Aynı dönemde esnaf loncalarıyla ilgili bir başka örgütlenme, iş yaptırma sistemiydi. Örneğin, XVII. yüzyıl Bursa'sında ipek imalatı, kazzaz denen tacirlerin denetimindeydi. Bunlar önemli bir girdi olan İran ipeğini ithal ederek

⁴² Suraiya Faroqhi, "Lonca Üyeleri ve Esnaf", **Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839**, Çeviren: Fethi Aytuna, C.3, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s.400.

eğiricilere, kassarcılara ve boyacılar veriyordu. Bu zanaatkârlar kendi aletlerine sahip olup kendi atölyelerinde çalışıyorlardı. Ancak ham ipek almaya yetecek sermayeleri yoktu. Ayrıca mamul malları pazarlamanın gerektirdiği bağlantıları da kuramamışlardı. Böylece XVII. yüzyılda Bursa'daki ipek imalatı, kazzazların yürüttüğü hammadde vererek iş yaptırma sisteminin bir örneği haline gelmiştir.⁴³

Osmanlı esnaf loncalarının örgütlenmesine mekân açısından bakıldığında ise, özellikle XVIII. yüzyılda Osmanlı zanaatkârlarının aynı sokaklarda yan yana çalışma eğilimleri güç kazanmıştır. Bu durum, vergi toplanmasını ve gerektiğinde olağanüstü taleplerde bulunulmasını kolaylaştırdığı için esnaftan ziyade, hükümet tarafından teşvik edilmiştir. Ancak, esnafta bu sisteme dâhil olma gayretinde bulunmuştur. Çünkü esnafın, toplu bir halde bulunması devletçe desteklenen tek haklarını savunabilmelerini kolaylaştırmaktaydı. Ayrıca mekan açısından esnaf örgütlenmesine hükümet tarafından verilen bir destekte, esnafın mensubu oldukları işyerlerinin yaptırılması şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Bu yüzyılın han diye bilinen imalathâne binaları, zanaatkârların üretim amaçlı müşterek bir bina inşa etmek için yeterli sermayeye sahip olamamalarından dolayı, genellikle hükümet mensupları veya bizzat hükümet tarafından yaptırılmakta ve vakfetme yoluyla finanse edilmekteydi. Esnaf, bu binalarda bir araya toplanabilmekte ve vakıf idarecilerinden yer kiralayabilmekteydi. Nitekim esnafın kümeleşmesi, hükümetin onları denetim altında tutma ve hanların hükümet himayesinde yapıma eğilimleri bu yüzyıl içinde birlikte gelişen birbirine bağlı durumlarıydı.⁴⁴ Ancak bu noktada özellikle vurgulanması gereken husus, esnaf ve devlet arasındaki ilişkinin nasıl olacağı idi.

Nitekim belli bir bölgede aynı mesleklerden kişilerin oluşturduğu esnaf loncaları, dağınık ve organize olmamış üreticilerden farklı olarak, tekelleşme yaratabilirdi. Bu durum ise, bölgedeki diğer üreticilerin ve tüketicilerin zararına

---

⁴³ A.e., s.404. Özellikle Avrupa'da XVIII. yüzyıl öncesi lonca sistemi içerisinde örgütlenen tüccar ve zanaatkarın içine dahil olduğu mesleki birliklerin çözülüşünü ve yerine tüccarın işveren olduğu Almanca Verlagsystem, İngilizce'de putting out sistem, Fransızca'da travail a domicile ve a façon denilen işverenin zanaatkâra hammaddeyi ve ücretinin bir bölümünü avans olarak verdiği, ücretin geri kalanının ise işlenmiş ürünün teslimi akabinde verildiği bir üretim örgütlenmesi olan bu sistemle ilgili daha fazla ayrıntı için bkz. Braudel, a.g.e., s. 273-280.

⁴⁴ Bruce McGowan, "The Age Of The Ayans 1699-1812", **An Economic And Social History Of The Ottoman Empire 1600-1914**, Editör: Halil İnalçık and Donald Quataert, C.2, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s.696.

olabilirdi. Bundan dolayı Osmanlı idaresi, esnaf loncalarının tekel kurmalarının resmen tanınmasına karşılık, loncalardan devlet denetimi altında olmayı kabul etmelerini istemiştir.⁴⁵

Osmanlı esnaf loncaları yarı resmi olmakla birlikte, belli bir mekânda imalatı gerçekleştirmek şartıyla kendilerine tanınan tekellere karşılık, devlet denetimi altında olmayı kabul etmiş kuruluşlardı. Bu özellik, Osmanlı esnaf loncalarını erken modern dönem Batı Avrupa esnaf loncalarından farklı kılmaktaydı. Batı Avrupa kentlerindeki esnafın üzerinde bu kadar güçlü bir devlet yoktu. Bu nedenle Avrupa kentlerindeki lonca zanaatçıları daha serbest ve daha güçlü idi. Osmanlı düzeninde ise böyle değildi. Loncalar, devletin kontrolü altında bulunan kurumlardı.⁴⁶

Avrupa'daki loncaların Osmanlı loncalarından daha özerk olmasına karşın, Osmanlı loncalarına girmek erken modern dönem Avrupa'sının çoğu yerinde olduğundan daha kolaydı. Örneğin XVII. yüzyılda Bursa'da bir zanaatkârın lonca üyeliğine kabul edilmesi için bir mesleği işliyor olması ve söz konusu loncadaki meslektaşlarıyla birlikte vergi ödemesi genellikle yeterli görülmekteydi.⁴⁷ Osmanlı loncalarıyla Avrupa loncaları hiyerarşik yapı açısından mukayese edildiğinde ise, Osmanlı loncaları lonca ustalarının makul ölçülerde özerk örgütleriydi. Bu örgütler onların çıkarlarını başka loncaların üyelerine, lonca dışındaki iş erbabı ve tüccarlara karşı korumaktaydı. Loncaya üye ustanın, işçileriyle ilişkileri ise oldukça gergindi.

---

⁴⁵Timur Kuran, “Osmanlı Lonca Teşkilâtı Üzerinde İslami Etkiler”, **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.100.

⁴⁶Niyazi Berkes, **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi**, C.1, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976, s.78.

⁴⁷Suraiya Faroqhi, “Krizler ve Değişim 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Editör: Halil İnalçık ve Donald Quataert, C.2, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s. 711-712.

Suraiya Faroqhi, Osmanlı esnafının esnekliği konusunda İstanbul ve Bursa'yı mukayese ederek şu şekilde açıklama yapmaktadır; Loncaların esneklikten uzaklaşmaları hem zanaatkârların hem de Osmanlı merkezi yönetiminin ortak katkısıyla olmuştur. İstanbul'da bu sürecin çok daha erken, yani XVII. yüzyıl içerisinde başladığı görülmektedir. Bursa'da yerel loncaların İstanbul'daki benzerlerinden farklı bir tarzda gelişme gösterdiğini ifade etmiştir. XVII. yüzyıl gibi ileri bir tarihte bile, Bursa'da bir loncaya dâhil oluş ve çıkışın karmaşık işlemler gerektirmediğini, lonca değiştirmeye niyetlenen bir zanaatkârın bunu, yalnızca vergilerini katılmayı istediği loncaya ödemek yoluyla yapabildiğini belirtmiştir. Suraiya Faroqhi, “18. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Loncaları: Bursa Örneği”, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak**, Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, s.139.

Ancak Osmanlı lonca sisteminde kalfalar hiçbir zaman Avrupa'nın bazı yerlerinde olduğu gibi ayrı örgütler kurmamışlardır.⁴⁸

Kısacası, Osmanlı esnaf loncaları esnaf sisteminin örgütsel gelişim aşamasıdır. Bunlar, temelde herhangi bir malın üretimini ve pazarlanması sürecini, elde edilen gelirlerin paylaşımı ve bunun tüketime yönelmesi süreçlerini ifa etmişlerdir. Bu fonksiyonları yerine getirirken daha genel bir toplumsal ihtiyaç olan malın belirli bir miktar, kalite, fiyat ve şekil şartları bakımından sunum standardını yerine getiren işlevler de üstlenmişlerdir.⁴⁹ Bütün bu özelliklerini göz önünde bulundurarak Osmanlı esnaf loncalarının genel bir tanımını ve kurumsal açıdan olgunlaşma aşamasını ifade etmek gerekirse; “Esnaf loncaları, belirli bir mesleği karşılıklı kontrol ve yardım esasları çerçevesinde, hiyerarşik bir işbölümüne dayalı olarak gerçekleştiren kesimlerin, bir araya gelip oluşturdukları kentsel üretim örgütleridir.”⁵⁰ Bu sistemin önemli bir gelişim aşaması ise, tekellere dayalı sistemde özel ruhsatlama hakkı ve gediklerin doğuşu aşamasıdır.⁵¹

---

⁴⁸Avrupa’da kalfaların loncalardan ayrılarak ayrı örgüt kurma teşebbüsleri şu şekilde açıklanmaktadır; “Ortaçağ Avrupası’nda korporasyonlardaki hiyerarşi, Osmanlı lonca sistemine benzemektedir. Nitekim korporasyon nizamına göre, herhangi bir sanati icra etmek isteyen kişinin kesin bir kural olarak bir meslek adamının nezaretinde yetişmesi şarttı. Sanatta yetiştirme devresi çıraklık ile başlamakta sonra kalfa ve nihayet ustalık payesine ulaşmakla son bulmaktaydı. Müstakbel bir usta sayılan kalfanın ustalık mevkiine ulaşabilmesi için ya ustalık kadrosu açılması ya da kalfalık müddetinin sonunda dükkân açacak kadar sermayesi olması gerekmektedir. XIV. yüzyılda ustanın çocuğu veya akrabası olan kalfalar, diğer kalfalardan farklı olarak ve hiçbir zorlukla karşılaşmadan ustalık unvanını kazanarak babalarının veya akrabalarının dükkânlarının başına geçebilme imkânını elde etmişlerdi. Fakat ustalık unvanının bu şekilde babadan oğula intikal eden bir imtiyaz halini alması zamanla usta ve kalfalar arasındaki bağları koparmış ve sınıf ayrılığının ortaya çıkmasına neden olmuştu. Ayrıca önceleri yalnızca sipariş üzerine çalışarak ancak geçimini temin eden ustalar giderek gelişen ekonomi nedeniyle daha çok üretimde bulunmak durumuyla karşılaşınca, yanlarında daha çok işçi çalıştırmaya mecbur kalmışlar ve adeta birer patron durumuna geçmişlerdir. Patronlaşan ustaların yanında gündelikçi birer işçi gibi çalışan kalfalar, bu durum karşısında aralarında örgütler kurmuşlardır.” Erol Zeytinoğlu, **İktisat Tarihi**, İstanbul, Süryay Sürekli Yayınları, 1993, s.84-96.

⁴⁹Gülfettin Çelik, “Modern Dönemde Üretim Paylaşım ve Tüketim Sürecinin Örgütlenmesi ve Ahilik Kurumunun Mirası”, **Ahilik**, İstanbul, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Ekim 2011, s. 71. Cevdet Türkay, “Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Disiplinini Gösteren Belge”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 18, C.3, 1968-1969, s.74-75.

⁵⁰Onur Yıldırım, “Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826”, **Toplum ve Bilim**, S.83, İstanbul, 1999/2000, s.150.

⁵¹Kenan Mortan, Önder Küçükerman, **Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s.82-83.

Gedik sözlük anlamı itibariyle çentik, yıkık yer, eksik, noksan, kusur anlamlarını içermektedir. Esnafla ilişkili olarak ise, esnafa kendi başlarına sanatlarını icra etmek üzere verilen ruhsat, imtiyaz ve patent anlamına gelmektedir.⁵²

Gediğin ortaya çıkış tarihi ve nedeni konusunda farklı görüşler mevcuttur. Kimi araştırmacılar, Osmanlı esnaf teşkilâtının en önemli gelişme aşamalarından olan esnaf gediklerinin XVII. yüzyılın ortalarından itibaren var olduklarını belirtmektedir. Ayrıca esnaf gediklerinin Fatih devrinden itibaren esnaf birliklerine tanınan tekel doğuran hakların devamlı olarak esnaf lehine geliştirilmesi sonucu ortaya çıktığını da ifade etmektedirler. Gedikle ilgili düzenlemelerin uygulanmasının ise, önceki dönemlere ait bir gelişme olan ustalık hakkı verme yetkisinin esnaf birliklerine tanınmasından sonra mümkün olabileceğini belirtmişlerdir. Nitekim bu yetkinin daha da genişletilmiş hali olan gedik hakkıyla ilgili düzenlemeler ve uygulamalar, esnaf birliklerince esnaf nizamı haline getirilmiş ve devlette bu nizamları onaylamıştır.⁵³

Gediklerin doğuşu ile ilgili farklı bir görüş, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda dükkân açma hakkının daha önce bir gedik elde etmiş ustalarla sınırlandırılması şeklindeki bu uygulamanın, 1750 öncesinde nadir görüldüğü şeklindeydi. Gediğin esnaf birliklerince, İstanbul'da sahibi çoğunlukla vakıflar olan işyerleri üstündeki haklarını savunmak için icat edildiği şeklinde tezler öne sürülmüştür.⁵⁴ Ayrıca XVIII.

⁵²Şemseddin Sami, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Kâmûs-ı Türkî**, Hazırlayan: Raşid Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel v.d., İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2011, s.887.

⁵³Ahmet Kala, "Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf", **TDA**, S.67, İstanbul, Ağustos 1990, s.181. Salih Aynural, "18. Yüzyılın Sonunda İstanbul Esnafının Alım ve Satım Tekeli ve Gedik Hakkı", **TDA**, S.130, İstanbul, 2001, s.217.

⁵⁴ Engin Deniz Akarlı makalesinde; Gediğin, esnafa piyasada ayrıcalıklı bir yer sağladığı, tüccarın toptan satışlarında esnaf için kredi müessesesi görevi gördüğü, rehn edilebilir ve devredilebilir özelliğe sahip olduğu ve miras bırakılabilir şeklinde olduğu gibi özelliklerine değinmiştir. Ayrıca çok önemli bir ayrıma da dikkat çekmiştir. Bu ayırım, vakıf yeri kiralama usulü ile gedik arasındaki farktır. Bunu şu şekilde açıklamıştır; icareteynli vakıf dükkânda üretim yapan usta, kirasını ödediği sürece süresiz kullanım hakkına sahipti. Ancak vakıf dükkândaki usta kullanım hakkını ancak mütevellilerin izniyle devredebilir ve normal koşullarda da rehn edebilme hakkı yoktu. Usta mirasını acil durumlarda yalnızca çocuklarına bırakabilirdi. Çocuğunun olmaması durumunda ise, vakıf dükkândaki ustanın bütün hakları vakfa kalmaktaydı. Engin Deniz Akarlı "Gedik: Implements, Mastership, Shop Usufruct and Monopoly among İstanbul Artisans, 1750-1850", *Wissenschaftskolleg Jahrbuch*, 1985-1986, s. 224-226. Osmanlı esnaf sisteminde kurumsal bir gelişme olan gedikler ve gediklerin doğuşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Engin Deniz Akarlı, "Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for İstanbul Artisans and Traders, 1750-1840", **Law, Anthropology and the Constitution of the Social: Making Persons and Things**, Derleyen: Alain Pottage ve Martha Mundy, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s.166-200.

yüzyılda herhangi bir loncaya üye olmayan zanaatkar ve tüccarların sayısının çoğalmasına, lonca mensubu ustaların tepki göstermesi ve bu duruma tedbir amaçlı olarak gedik kurumunun ortaya çıktığı da savunulmaktadır.⁵⁵

XVII. yüzyılda başlayan ve XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren yaygınlık kazanan gedik uygulamasında temel esaslar, her lonca için sınırlı sayıda gedik tahsis edileceği, bir ya da birkaç ustanın tek bir gediğe sahip olabileceği ve gedik hakkının devredilebileceği, satılabileceği ve miras olarak bırakılabileceği gibi şartları ihtiva etmekteydi.⁵⁶ Her lonca için sınırlı sayıda gedik tahsisi şeklindeki hükümde, belirtilmesi gereken husus, gedik hakkına sahip esnaf birliklerinde dükkân sayısının ihtiyaca göre sınırlandırıldığıdır. Ayrıca devletin esnaf birliklerine tanıdığı bu hak, esnafın aleyhte kullanabileceği bir tekel hakkı da değildi. Devletin bu konuda esnaf üzerinde sıkı kontrolü söz konusuydu. Gerekirse devlet, gedik sayısının artırımına gidebilmekteydi. Örneğin devlet, ihtiyaç olması durumunda daha ucuza imal teminatı veren kalfalara, farklı teknik kullanan ustalara ve yeni kurulan sultan vakıflarının dükkânlarının kiralanmasını daha cazip hale getirmek için gedik hakkı tanımaktaydı.⁵⁷ Bir ya da birkaç ustanın tek bir gediğe sahip olabileceği hususu ise, gediğin parçalanabilir olma özelliğinden kaynaklanmaktaydı. Bu durum, usta olmak isteyenlerin sayısının çoğalması neticesinde ortaya çıkmıştı.⁵⁸

Gediğin esnaf birliklerine sağladığı haklar, bu uygulamanın etkin olduğu dönemler itibariyle farklı olmakla birlikte gelişim göstermiştir.⁵⁹ Ortaya çıktığı

---

⁵⁵Onur Yıldırım, “Craft guilds in the Ottoman Empire (1650-1826): A survey”, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi(ODTÜ) Gelişme Dergisi**, C.27, S.3-4, 2000, s.362-363.

⁵⁶**The Ottoman Empire And Its Heritage Politics, Society and Economy: Guild Dynamics In Seventeenth-Century Istanbul Fluidity and Leverage**, Editör: Suraiya Faroqhi and Halil İnalcık, Brill Leiden-Boston, 2004, s.148-149.

⁵⁷Aynural, “18. Yüzyılın Sonunda İstanbul Esnafının Alım ve Satım Tekeli...”, s.218.

⁵⁸Halil Sahillioğlu, “Esnaf Cemiyetleri İçinde Usta-Kalfa Çekişmesi”, **Belgeleriyle Türk Tarihi Dergisi**, C.3, S.17, 1968-1969, s.59.

⁵⁹Suraiya Faroqhi gediğin sağladığı hakların zamana bağlı olarak gelişimini şu şekilde açıklamaktadır; Gediğin, kişinin belirli bir mahalde kendi işini sürdürme hakkı şeklindeki birinci anlamının yanı sıra söz konusu işi sürdürmek için gerekli olan donanım ve hammaddenin de gediğin ikinci anlamı olduğunu açıklamaktadır. XVIII. yüzyıl belgelerinde ikinci anlamının birinci anlamı kadar yaygın kullanılmadığı varsayımına gitmektedir. Faroqhi, “Lonca Üyeleri ve Esnaf”, **Türkiye Tarihi Geç Osmanlı...**, s.412. Ancak bir başka makalede, öncelikli olarak bir sanati ifa etmek anlamına gelen gediğin, daha sonra söz konusu mesleğin icrası için gerekli donanımları da belirtmeye başladığı belirtilmiş ve bu kelimenin XVIII. asır vakfiyelerinde, daha ziyade sonuncu manasıyla kullanıldığı ifade edilmiştir. Bahaeddin Yediyıldız, “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, **Vakıflar Dergisi**, S.18, Ankara, 1984, s.13.

döneme göre bu haklar; Sanatı icra etme hakkı, ticaret gereçleri ve dükkân kullanım hakkı⁶⁰ gibi farklı işlevlere karşılık geldiği gibi nihai olarak da tüm bu işlevlerin birleşimi halini almıştır. İşlevlerdeki farklılıklara rağmen gedik, usta zanaatkâra işyerlerinin kullanım hakkını ve onun zanaat ve ticaret yapabilmesi için gerekli alet ve edevatların mülkiyet hakkının verilmesi yoluyla esnaf loncalarındaki zanaatkârların sayısına bir sınır koymak⁶¹ amacıyla tatbik edilen bir uygulamaydı.

Osmanlı esnaf sisteminde kurumsal bir gelişme olan gedik uygulaması, 1860 tarihine kadar devam etmiştir. Bu inhisar usulünün kaldırılması ve yeniden gedik hakkı verilmemesi 1859 tarihinde çıkarılan karar üzerine 1860 tarihli nizamname ile mümkün olmuştur.⁶² 1860 tarihinde kaldırılan gedikler, inhisar mahiyetinde olan ve menkule ait gediklerdi. Gayrimenkullere ait gedikler ise 16 Şubat 1913 tarihli kanunla ortadan kaldırılmıştır.⁶³

1.4. Esnaf Birliklerinin Mensubu Oldukları İşyerleri ve Vakıflarla İlişkisi

Osmanlı esnaf birliklerinin mensubu oldukları işyerleri dükkân, han, hamam, mağaza, değirmen, atölye ve tezgâhlardı.⁶⁴ Üretim birliklerinin üretimlerini tüccar birliklerinin ise hammaddelerin ve/veya mamul malların alım satımını gerçekleştirdikleri bu işyerleri, özellikle dükkânlar, vakıflar tarafından kiraya verilen dükkânlar⁶⁵, mülk dükkânlar ve hisseli mülk dükkânlar şeklinde ayrıma tabiydi. Bu işyerlerinde üretim veya alım satım yapan esnaf ve tüccar ise kiracı konumundaydı. Ancak, vakıf ve mülk dükkânlarda kiracı olan esnafın haricinde sahibi olduğu

⁶⁰Onur Yıldırım, “On sekizinci Yüzyılda Kurumsal Bir Yenilik Olarak Gedik: İstanbul’daki İbrişim Bükücü Esnafı Örneği”, **Osmanlı’nın Peşinde Bir Yaşam Suraiya Faroqhi’ye Armağan**, Çeviren: Uğur Albayrak, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 2008, s.373-374.

⁶¹Gabriel Baer, “Monopolies And Restrictive Practices Of Turkish Guilds”, **Journal Of The Economic And Social History Of The Orient**, C.XIII, S.2, 1970, s.145-165.

⁶²Mehmet Zeki Pakalın, “Gedik” **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s.657.

⁶³Gediklerin kaldırılmasıyla ilgili kanun için bkz. **Düster**, İkinci Tertip, Cilt.5, s.118, 22 Rebiyülevvel 1331, 1 Mart 1913.

⁶⁴Ömer Demirel, **Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı**, Sivas, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, 1998, s. 81.

⁶⁵Vakıflar tarafından kiraya verilen dükkânlar, yalnızca üretici esnafa tahsis edilmemekteydi. Vakıf dükkânların bir kısmı da tacirler tarafından kiralanmaktaydı. O halde vakıf dükkânların mal üretimi yapan esnafın yanı sıra ticaret yapan tüccar tarafından da kiralandıkları belirtilebilir. Cafer Çiftçi, **Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri**, Bursa, Gaye Kitabevi, 2004, s. 105-106.

dükkânda usta olarak üretim yapan esnafta mevcuttu. Nitekim incelenilen belgelerde bu durum şu şekilde ifade edilmektedir;

“...Kasaba-i mezbûrede kadîm iki etmekci furunu olup biri İbrâhîm Hânzâde vakfi biri ahâliden üç dört hisse mülk furun ikisi dahi merkûm Hüseyin’ün taht-ı icâresinde olmağla...”⁶⁶

Osmanlı esnafının mensubu oldukları işyerleri ile ilgili olarak bazı temel kavramların ayrımının yapılması gerekmektedir.⁶⁷ Bunlar, dükkânda üretimi gerçekleştiren usta ile mülk sahibi ve gedik sahibi kavramlarıdır. Osmanlı esnaf sisteminde dükkân sahibi ile üretimi gerçekleştiren esnafın her zaman aynı şahıslar olacağı şeklinde bir genelleme söz konusu değildi. Yani bu sistem içerisinde, her zaman dükkân sahibinin veya gedik sahibinin aynı zamanda üretimi gerçekleştiren esnaf olduğu söylenemezdi. Aynı şekilde, Osmanlı esnafına sınaî mülkiyet hakları bağlamında verilen üretim tekellerinden en son aşamayı ihtiva eden gedik hakkını elde etmiş gedik sahibinin de aynı zamanda dükkân sahibi olması gibi bir zorunluluk söz konusu değildi. Nitekim incelenilen belgede, çörekçi fırınında çörekçi gediğine mutasarrıf olan kişi ile dükkân sahiplerinin farklı şahıslar olduğu şu şekilde belirtilmiştir;

“...Çörekci Dîmo nâm zimmî arz-ı hal idüp fi’l-asl Yanya ahâlîsinden Havâss-ı refî’a kazâsı’na muzâfe Silivri kasabası sûkî’nda vâki’ çörekçi furununda

---

⁶⁶BOA(Başbakanlık Osmanlı Arşivi), İstanbul Ahkâm Defterleri(İAD), İstanbul Esnaf Tarihi 1, İstanbul Külliyyatı I, yay. haz., A. Tabakoğlu, A. Kal’a, v.d., İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997, s. 276, belge no. 5/289/877, fi evâsıt-ı Ca sene 1174/19-28 Aralık 1760.

⁶⁷ Bu ayrım özellikle gedik kavramı üzerinden yapıldığında, gedik mülkü, gedik mülkünün sahibi ve gedik mutasarrıfı gibi terimlerin açıklanmasını da gerekli kılmaktadır. “Gedik mülkü; gediğin, üzerinde bulunduğu akardır. Bu akar ister mülk ister vakıf olsun bu yere gediğin mülkü denmektedir. Gedik mülkünün sahibi; gediğin bulunduğu gayr-ı menkulün rakabe ve zatına sahip olandır ki vakf veya herhangi bir hakiki ve hükmi bir şahıs olabilir. Gedik mutasarrıfı ise; mahallinde karar hakkı olan, alet ve edevat sahibi, yani, o yerin müsteciridir.” Himmet Berki, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tabirler**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, 1966, s.20.

*müste'ciren mütemekkin çörekci gediğine mutasarrıf iken... furun-ı mezbûrun ashâbından bakkâl tâifesinden Angeli ve oğlu Piyetri nâm zimmîler...'*⁶⁸

Yukarıdaki belgede ayrıca, esnafın başka bir esnaf birliğine mensup olmasına rağmen sahibi olduğu dükkânı başka esnaf birliğine kiraya verme durumunun da olabirliliği görülmektedir. Silivri kasabası çarşısında bulunan çörekçi fırınının sahipleri bakkal taifesinden olan Angeli ve oğlu Piyetri nam zimmîler olmasına karşın, fırında kiracı olarak üretimi gerçekleştiren çörekçi esnafı idi. Nitekim mülk sahipleri ile dükkânlarda üretimi gerçekleştiren esnafın farklı şahıslar olmasından dolayı aralarında bazen anlaşmazlıklar yaşanmaktaydı. Fakat devlet, hammadde temini ve üretim aşamalarında olduğu gibi kiracılıkla ilgili de esnafa önemli imtiyazlar vermekteydi. Mülk dükkânlarda üretimi gerçekleştiren kiracı esnaf lehine olan uygulama şu şekildeydi; Dükkân sahibi veya sahipleri dükkânlarını herhangi bir esnafa kiraya verebilirdi. Bu dükkânlarda kiracı olan esnaf ise, kirasını ödediği sürece kendi mevcut kurallarını uygulayabilirdi. Esnafın ihrâcı ve idhâli gibi durumlar dükkânda kiracı olan esnafın, ait olduğu esnaf birliğine aitti. Dükkân sahibi veya sahiplerinin, halkın ve gayri gedik sahiplerinin bu gibi durumlara müdahale etmesi yasaktı. Örneğin çörekçi, börekçi ve simitçi esnafı ile ilgili incelenilen belgede bu durum şu şekilde ifade edilmektedir;

*'...ashâbları tama'-ı hâma teba'iyet ile kirâ arturmak ve furun dükkânlarımızı murâd itdüğümüz kimesneye virirüz diyü hilâf-ı örf-i beled ve muğâyir-i nizâm... müste'cirleri kirâ-yı kadîmini virdükde ihrâc ve idhâli esnâf-ı mezbûreye mahsûs olup mâlikleri ve ahâli ve gayri gedik sâhibleri müste'cirlerinin ihrâc ve idhâli umûr u husûslarına karışmaları ve nizâm-ı kadîmlerine muhill olduğın...'*⁶⁹

Mülk dükkânlarda kiracı olan esnafın yanı sıra vakıf dükkânlarda müstecir olarak üretim yapan esnafta mevcuttu. Nitekim esnafta vakıflar arasındaki ilişki burada ortaya çıkmaktaydı. Bu ilişki, karşılıklı fayda esasına dayanmaktaydı.

⁶⁸BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.360, belge no. 6/318/912, fi evâsıt-ı R 1177/19-28 Ekim 1763.

⁶⁹BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.361-362, belge no. 6/318/912, fi evâsıt-ı R 1177/19-28 Ekim 1763.

Vakıflar, esnafın faaliyet gösterdiği pek çok iş kolunun mekânını inşa ederek esnafa altyapı ve kaynak sağlamaktaydı. Esnaf ise, vakıfların inşa ettiği mekânları kiralayarak vakıflara kaynak olmaktaydı.⁷⁰ Özellikle İstanbul esnafının hemen hemen tamamı vakıf dükkânlarında kiracı olarak üretimlerini sürdürmekteydi. İstanbul'un ihtiyacı olan mal ve hizmeti üretmek ve temin etmek amacıyla inşa edilen dükkânlar, dükkânların sahipleri vakıflar tarafından esnaf ve tüccara kiraya veriliyordu.⁷¹ Vakıf dükkânlarında kiracı olan esnafa önemli bir tekel hakkı da tanınmıştı. Üretici ile üretim yaptığı işyeri ilişkisi kurularak doğrudan üreticinin ve üretimin korunması şeklinde tanınan bu tekel hakkı, gedik ve gedik hukukudur.⁷² Gediklerin ve gedik hukukunun esnaf birliklerinin mensubu oldukları işyerleri ile ilişkisi ise, esnaf birliklerine kiracılıkla ilgili verilen tekel haklarından süknâ ve icâreteyn sisteminin⁷³ gediğin doğuşuna hukuki bir zemin hazırlamış olmasından kaynaklanmaktadır.

---

⁷⁰Seyfettin Erşahin, "Osmanlı'da Vakıf-Esnaf İlişkisi Üzerine", **Diyanet İlmî Dergi**, C.43, S.4, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007, s.121.

⁷¹Ahmet Kala, **İhtira Beratı'ndan Patent'e Alâmet-i Fârîka'dan Marka'ya Türk Sınâî Mülkiyet Tarihi**, Ankara, Türk Patent Enstitüsü Yayınları, 2008, s. 49.

⁷²**A.e.**, s.57-60.

⁷³Sükna ve İcareteyn sistemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebussuud'un Bir Risalesi", **TDA**, S.46, 1987, s. 149-162.

İKİNCİ BÖLÜM

18. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA İSTANBUL ESNAF TEŞKİLATLANMASININ SEKTÖRLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

2.1. Esnaf Yapılanmasında Hammadde Tedariği, Üretim ve Satış İle İlgili Hususlar

Osmanlı esnaf teşkilatlanması devletin, üretim ve fiyat politikalarının gerçekleştirilmesi amacıyla esnaf birliklerine tanıdığı imtiyazlar çerçevesinde şekillenmekteydi. Esnaf birliklerine tanınan bu imtiyazlar, hammadde temin ve tevzi aşamasından üretim ve satış aşamasına kadar olan süreci kapsamaktaydı. Hammadde temin ve tevzi aşamasındaki genel sistem bölge alım tekeli sistemiydi.¹ Esnaf birlikleri hammaddenin temin ve tevzii edilme aşamasında bu sisteme uymak zorundaydı. Bu sistem de, esnaf birliklerinin üretim için gerekli olan hammaddeyi hangi esnaf veya tüccar birliklerinden temin edecekleri nizamlarla belirlenmişti. Örneğin, ekmekçi esnaf birliğinin hammadde temin aşaması şu şekilde gerçekleşmekteydi; Üretim için gerekli olan hammadde yani buğday, kapan-ı dakîk tüccarlarından temin edilmekteydi. Kapan-ı dakîk tüccarları ise, ekmekçi esnafı için gerekli olan buğdayı Karadeniz taraflarından Tuna sevâhilinde bulunan Akkirman, Karahürmet, Köstence, Münkalibe ve Varna taraflarından satın alarak gemilerle İstanbul'a getirmekteydi.

‘...Kapan-ı dakîk tüccârı rikâb-ı hümâyûnuma arz-ı hâl sunup Bahr-i siyâh cânibinden tâmmü'l-vezn ve beyâz akçe ile iştirâ ve sefâyin ile Âstâne-i

¹Ahmet Kala, *İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1*, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları (İBB), 1998, s. 105-130.

aliyye'ye getürdiğimiz huntayı Tuna sevâhilinde vâki' Akkirman ve Karahürmet ve Köstence ve Münkalibe ve Varna câniblerinden iştirâ idüp...''²

Esnaf birliklerinin üretimi için gerekli olan hammaddeleri hangi esnaf birliğinden alacakları belli olduğu gibi toptancı tüccarında mallarını hangi esnaf birliklerine, ne miktarda satacakları belirlenmişti. Fakat, hammaddenin bölge alım tekeli sistemine göre temin edilmesinin hiçbir zaman aksamadan devam ettiği söylenemez. Nitekim toptancı esnaf olan çaryekçi kasapları kestikleri hayvanatın derilerini Yedikule debbağlarına vermeleri üzere nizam verilmişken, bu esnaf derileri nizama aykırı bir şekilde Üsküdar debbağlarına vermiştir.

‘‘...çaryekci kasapları zebh eyledükleri ağnamun cildlerin Yedikule debbağlarına vermeyüp Üsküdar debbağlarına vermek iradesiyle... yedikulle debbağlarının yedlerinde olan... emr-i alişana nazar olundukda... Çaryekci-i mezbûranun zebh eyledükleri ağnamın cildleri kadimden yedikulle debbağlarına müte'ayyin oldığı...’’³

Hammadde temin aşamasında önemli bir düzenleme de esnaf birliklerinin durumları göz önünde bulundurularak yapılmıştır. Esnaf sistemi içerisinde ortak hammadde kullanan fakat farklı ürün imalatından dolayı farklı esnaf birliğine mensup esnaflar vardı. Aynı esnaf birliğine mensup fakat farklı kadılık sınırları içerisinde teşkilatlanmış esnaflar da mevcuttu. Hatta aynı kadılığın farklı semtlerinde bulunan aynı esnaf birliğine dâhil esnaf birlikleri dahi ayrı organize olmuştu. Bunların hammadde temin bölgeleri de birbirinden farklıydı. Nitekim başka kadılık sınırları içerisinde bulunan fakat aynı esnaf birliğine mensup olan esnafın işleyecekleri hammaddeleri nereden temin edecekleri belirlenmişti. Örnek olarak debbağ esnafı verilebilir. İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp'te bulunan debbağ esnafı mevcut nizamlarla belirlenen yerlerden hammaddelerini toptan bir şekilde temin etmekteydi. Aynı kadılığın farklı semtlerinde bulunan aynı esnaf birliğine

²BOA, İstanbul Ahkâm Defterleri(İAD), İstanbul Esnaf Tarihi 1, İstanbul Külliyyatı I, yay. haz., A. Tabakoğlu, A. Kal'a, v.d., İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997, s.349, belge no. 6/272/780, fi evâhir-i M 1177-1-10 Ağustos 1763.

³BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.153-155, belge no. 8/195/638, fi evâhir-i B 1188-27 Eylül-6 Ekim 1774.

mensup esnaflar arasında dahi hammaddenin temin edilme yeri ile ilgili bir ayrım vardı. Örneğin, aynı kadılık sınırları içerisinde bulunan Tophane ve Kasımpaşa debbağlarının hammadde temin edecekleri toptan pazarlar farklı olmakla birlikte hammadde temin yerleri belliydi. Ancak bu aşamada bazen esnaf birlikleri sınırlarına kanaat etmeyerek birbirlerinin hammadde temin bölgelerine müdahale etmekteydi. Örneğin, belgede Kasımpaşa debbağlarının sınırlarına kanaat etmeyerek Tophane debbağlarının hammadde temin bölgelerine müdahalesi şu şekilde belirtilmektedir;

‘... Galata surı dâhilinde ve haricinde vâkı‘ ve Tophane Azebkapusı ve Sarayönü ve Beşiktaş’dan Sarıyer’e varınca olan selhane ve dükkânlarda zebh olunan koyun ve kuzu ve keçi ve sığır derilerini iştira etmek Tophane debbağlarına mahsus iken Kasımpaşa debbağları hududlarına kana’at itmeyüp kâdime ve senedatlarına mugayir bunların hududlarına müdahale...’⁴

Hammadde temin aşamasında bir başka husus ise, farklı ürün üretmelerine ve farklı birlik şeklinde örgütlenmelerine rağmen ortak hammadde kullanan esnaf birliklerinin durumuydu. Müşterek hammadde kullanan fakat farklı esnaf birliklerinin mensubu olan esnafın hammadde temin edeceği mevziler de belirlenmişti. Dolayısıyla farklı esnaf birliklerine mensup olan esnafın, birbirlerinin hammadde temin bölgelerine müdahale etmesi yasaktı. Ancak incelenilen belgede, dökmeçi esnafının ve bazı muhtekir taifesinin ekmekçi, uncu ve kapan tüccarlarının hammadde temin edeceği bölgelere müdahalesi şu şekilde belirtilmektedir;

‘...dökmeçi esnaflı metâ‘ları olan deve dişi ta‘bîr olunur hintayı yalnız Silivri ve havâlisinden cem‘ ve İstanbul’a nakl idegelmişler iken Silivri’ye kanâ‘at itmeyüp hilâf-ı nizâm-ı kadîm dökmeçi esnâfindan ba‘zıları Tekfûrdağı’ndan hinta iştirâ...sâlifü’z-zikr Silivri iskelesinde ba‘zı muhtekir makûlesi kimesneler zuhûr iden Silivri ve havâlisinden Silivri iskelesine vürûd idüp etmekci ve uncu

⁴ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.42, belge no. 7/92/290b, fî evâil-i S 1178/31 Temmuz-9 Ağustos 1764.

ve kapan tüccârının ve dökmeçi esnâfinun iştirâ idecekleri hintayî iştirâ ve mehâzin ve anbârlara vaz‘ ve gâlî bahâ ile bey‘ idüp...’’⁵

Her esnaf birliği için hammaddenin temin edileceği bölgenin belirlenmiş olması, esnaf birliklerinin üretimi gerçekleştirme de hammadde açısından sıkıntı çekmemeleri ve üretimin aksamaması demektir. Esnaf birlikleri hammaddelerini temin ettikten sonra üretim yapabilmeleri için bazı şartları yerine getirmeleri gerekmektedir. Yani esnaf birlikleri hammadde temin aşamasında olduğu gibi üretim aşamasında da devlet tarafından tanınan haklar bağlamında üretimi gerçekleştirebilirdi. Esnaf birliklerinin üretimi gerçekleştirebilmesi için en önemli kaide, üretimi gerçekleştirecek esnafın usta olmasıydı. Usta olabilmek için ise önemli aşamalardan geçmek gerekiyordu. Çırak, kalfa gibi hiyerarşik süreçten geçtikten sonra ustalık için bir de dahil olduğu loncanın onayı gerekiyordu. Kalfalar için böyle bir süreç söz konusu değildi. Kalfalık için usta muvafakati yeterliydi.⁶ Bunun yanı sıra her sanat dalına ihtiyaç olduğu kadar usta ve dükkân tahsis edilirdi. Belirlenen usta ve dükkân sayısının aşılmasına dikkat edilirdi. Çünkü sayının kontrolsüz artması liyakatsiz şahısların mesleğe girmesine sebep olmaktaydı. Bu ise standartlara uygun imalat yapılamaması ve işin kalitesinin düşmesine neden olmaktaydı. Bu durumu kontrol edebilmek için zaman zaman esnaf sayımlarına başvurulurdu.⁷

Daha sonraki süreçte ise üretimi gerçekleştirecek kimselerin sanatlarında ehil olmadan kalitesiz üretim yapmalarını önlemek amacıyla üretim tekellerinde önemli bir aşamayı ihtiva eden kefalet sistemi uygulanmıştı. Kefalet sisteminde, esnaf nizamındaki hak ve yükümlülükleri uygulayacaklarına dair birbirlerine kefil olan esnaf birliğinin yönetici ve üyelerinin isimleri ve dükkânlarının yeri tek tek kaydedildiğinden kefil olmayanlar o meslek ve sanatı icra edemiyorlardı⁸ Yani esnafın, nizamları ihlal etmesi, kalitesiz ve fahiş fiyatla mal satması gibi hususları

⁵ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.362. belge no. 11/245/749, fi evâsıt-ı Z 1201/24 Eylül-3 Ekim 1787.

⁶ Erol Özbilgen, **Bütün Yönleriyle Osmanlı Âdâb-ı Osmâniyye Devlet Kurumlar, Şehir, Aile, Birey, Bilim, Sanat, Kültür, Ticaret, Sanayi, Teknoloji**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003, s.350.

⁷Mübahat S. Kütükoğlu, ‘‘Osmanlı Esnaf Sayımları’’, **Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri**, C.2, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2003, s.405.

⁸Kala, **İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1,...**, s.115.

önlemek üzere, esnaf birbirine kefil edilmekteydi. Kefilsiz esnaf ise üretim yapamamaktaydı. Esnaf sisteminde kefalet müessesinin titizlikle tatbik edildiği görülmektedir. Nitekim 1763'deki sayımda kefil olmayan 497 kişi İstanbul dışına çıkarılarak memleketlerine gönderilmişti.⁹

Esnafın üretim anlayışının oluşumunda ve oto-kontrolünün sağlanmasında kefalet sisteminin ayrı bir önemi vardı. Osmanlı devletinde bu sistem hemen hemen her alanda uygulanmaktaydı. Devletin, bazı işyerlerinde istihdam edilmek üzere şehirlerden getirilen marangoz, taşçı ustası, nakkaş, amele, sıvacı, demirci gibi meslek erbabının işlerini yapacağına dair bir nevi teminat niteliğinde olan bu sistem uygulanmaktaydı.¹⁰ Osmanlı esnaf sisteminde iç kontrol mekanizması olarak adlandırılan kefalet sistemi, hizmet sektöründe de uygulanmıştır.¹¹ Hatta hizmet sektöründe yalnızca ustalarda değil, çıraklarda dahi kefalet usulünün tatbik edildiği belgede şu şekilde belirtilmektedir;

“...Âstâne’de vâki’ kayıkçı tâifelerinin san’atlarına sülûk idenler üstada hîdmet idüp hâm-dest olup bilâ kefil ecnebi olanlar karışmaz iken ba’zıları kefilsüz şâkird alup nizâm u intizamlarına muhill hareketleri olduğundan... bilâ kefil ecnebi şâkird alınmayup...”¹²

Osmanlı esnaf sistemi içerisinde ister üretim sektörü ister hizmet sektörü olsun esnaf grupları arasında, kethüdanın ustaya, ustanın kalfa ve çıraklarına, komşu esnafın birbirine kefil edildiği böylesine zincirleme bir kefalet sistemi içerisinde hiyerarşik olarak en altı en üste ve herkesi birbirine birden fazla kefillilikle bağlayarak toplumsal denetim dolaylı da olsa etkin bir biçimde uygulanmıştır.¹³ Ayrıca kefillik müessesisiyle, esnaf arasındaki asayişin sağlanması, devletin esnaftan

⁹ Kütükoğlu, **a.g.m.**, s.407-408.

¹⁰ Abdullah Saydam, “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, **Tarih ve Toplum**, C.28, S.164. İletişim Yayınları, Ağustos 1997, s.69.

¹¹ **BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1**, s.51-52, belge no. 2/222/754, fi evâhir-i C 1160/30 Haziran-8 Temmuz 1747.

¹² **BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1**, s.15, belge no. 1/83/379, fi evâil-i Ra 1156/25 Nisan-4 Mayıs 1743.

¹³ Cengiz Kırılı, Betül Başaran, “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret**, Derleyen: Fatmagül Demirel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s.9.

alacağı verginin toplanması, esnafın mesleği ile ilgili şartları yerine getirmesi ve ayrıca esnaf yöneticilerinin esnafı kontrolü ve idaresi gerçekleştirilmiş olmaktadır.

Osmanlı esnafı sınıai mülkiyet hakları bağlamında kendilerine tanınan tekellere bağlı olarak teşkilatlanmışlardır. Bu şekildeki bir örgütlenme de esnafın, üretim yapabilmesi için usta ve kefil olmasının yanı sıra ilgili esnaf birliğinin nizamlarında belirtilen dükkânlarından birisine de sahip olması gerekiyordu. Dükkânı olmayan ustanın üretim yapamayacağı esnafa tanınan üretim tekellerinde önemli bir aşamayı ihtiva etmekteydi. Çünkü esnafın üretim yapabilmesi için kefilli ve ustalık haklarına sahip olmasının yanında bir de belli sayıyla sınırlandırılmış dükkânlardan birine sahip olması gerekiyordu. Bu sınırlandırma esnafın dâhil olduğu lonca üyeleri ve devlet tarafından yapılmaktaydı.¹⁴ Özellikle ihtiyaç olmadığı durumda dükkân açılması yasaktı. Bu uygulamanın temel amacı ise, esnaf ve tüccarın işsiz kalmaması ve aşırı üretim buhranlarını önleyerek, ihtiyaca göre üretim fikrini uygulamaktı.¹⁵ Bu sistemde, esnafa verilen üretim tekellerinden en son ve en önemli aşamayı gedik hakkı oluşturmaktaydı. Esnaf birliklerine tanınan bu hak, XVIII. ve XIX. yüzyıllarda İstanbul esnaf teşkilatı içerisinde çok fazla yaygınlaşmış ve birçok araştırmacı tarafından Osmanlı esnaf teşkilatının temel taşı olarak ele alınmıştır.¹⁶

Sonuç olarak; Osmanlı esnaf sisteminde hammadde aşamasında bölge alım tekeli sistemi uygulanmıştı. Üretim aşamasında ise usta olma, kefalet sistemine dâhil olma, sınırlandırılmış sayıdaki dükkânlardan birine sahip olma ve en geliştirilmiş üretim imtiyazı olan gedik hakkına haiz olma gibi tekeli üretim politikaları uygulanmıştır. Bu uygulamaların amacı devlet açısından talebi karşılayacak miktarda ve kalitede uygun fiyatlarla üretim yapılmasını temin etmektir. Üretici açısından ise yıkıcı bir rekabete girerek zarar görmeleri önlenmiş olmaktadır.

---

¹⁴ Cafer Çiftçi, “Bursa Kumaşçı Esnafının Sanat ve İmalat Nizamı”, **Payitaht Bursa’da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı**, Bursa, Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2006, s. 123.

¹⁵ Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009, s. 334.

¹⁶ Miyase Koyuncu, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (SBE)**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 259.

2.2. Gıda Sektöründen Ekmekçi(Habbâz) Simitçi Börekçi ve Çörekçi Esnaf Birlikleri

Osmanlı devleti İstanbul'un iâşesinin sürekli bir biçimde karşılanmasına büyük önem vermiştir. Bununla ilgili olarak da devlet, bu sektörde etkinlik gösteren bütün grupların haklarını sıkı bir biçimde korumuştur. Örneğin gıda sektöründe, değirmenci esnafının hammaddesini temin için kapan tüccarları görevliydi. Devlet bu aşamada aktif rol üstlenen kapan tüccarlarını, bunlardan hammadde temin eden esnafa çeşitli haklar tanıyarak korumaktaydı. Bu haklardan en önemlisi kapan tüccarının ödeme konusunda tereddüt etmeden değirmencilere hububat verebilmesi ve İstanbul'un iâşesinin sürekliliğinin temini için, devlet tarafından fırıncı ve değirmenci esnafına teminat olarak tanınan gedik hakkı idi.¹⁷ Hangi değirmenin hangi esnafa hammaddesini vereceği belliydi. Değirmenler, bağlı buldukları fırınlara un vermemeleri halinde şiddetli cezalara çarptırılır ve hatta esnafıktan çıkartılıp gediklerine el konulurdu.¹⁸ Devlet imal edilecek ekmek konusunda da oldukça hassas davranıyordu. Ekmeklerin kaliteli imal edilmesini ve halkın ekmek hususunda sıkıntı çekmemesini temin etmek, devletin temel prensiplerinden birisiydi.

Osmanlı esnaf sisteminde, üretim birliklerinin üretimleri için gerekli olan hammaddeyi hangi esnaf birlikleri veya tüccardan temin edecekleri belliydi. Nitekim ekmekçi esnaf birliğinin üretimini gerçekleştirebilmesi için gerekli olan hammaddeler buğday, un vs. zahireydi. Ekmekçi esnafının üretimi için gerekli olan bu hammaddeler, değirmenci ve fırıncı esnafı aracılığıyla kapan-ı dakîk tüccarlarından temin edilmekteydi. Kapan-ı dakîk tüccarları ise ekmekçi esnafının kullandığı zahireyi Karadeniz taraflarından Tuna sevâhilinde bulunan Akkirman, Karahürmet, Köstence, Münkalibe ve Varna üretim bölgelerinden satın almaktaydı.¹⁹ Üretim bölgelerinden gerekli hammaddeleri satın alan kapan tüccarları bu

¹⁷ Salih Aynural, “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İstanbul Değirmenci ve Fırıncı Esnafının Nizamları ”, TDA, S. 81, İstanbul, Aralık 1992, s.122.

¹⁸Salih Aynural, “18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kapan Tüccarları”, TDA, S.80, İstanbul, Ekim 1992, s.114.

¹⁹ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.349, belge no.6/272/780, fi evâhir-i M 1177/1-10 Ağustos 1763.

hammadeleri İstanbul'da unkapanı ambarlarına getirmekteydi.²⁰ Bu kapan, değirmenci ve fırıncı esnafının toptan pazarıydı. İhtiyaç duydukları hammaddeler bu ambardan kapan naibleri tarafından dağıtılmaktaydı.²¹ Kapan tüccarlarının yanı sıra devlette ihtiyaç olduğunda fırıncı ve değirmencilere dağıtım yapılması için ambarlarında stoklamak üzere zahire mübayaası yapmaktaydı. Üretim bölgelerinden alınan zahire, İstanbul'da devlet ambarlarına sevk edilmekte ve buradan da fırıncı ve değirmencilere maliyet fiyatına verilmekteydi.²²

İstanbul esnafının hammadde temin aşamasıyla ilgili olarak belirtilmesi gereken önemli bir husus da, hammaddenin temin edildiği mahallin belirli bir yer olmasıydı. Hammaddenin belirli bir mahalden tayin edilmemesi gönderilen hammadde miktarında tesbit edilememesi gibi zorlukları gündeme getirmekteydi. Kısacası, İstanbul esnafı için özellikle gıda sektöründe hammadde kaynaklarının üretim yapılan mahallere yakın olması ve belirli mekânlarda olması şeklinde nizamlar verilmişti. Nitekim incelenilen belgede, kapan naibi tezkiresiyle tevzi olunacak olan hammaddenin belirli bir mahalden yapılmasının gerekliliği belirtilmektedir;

‘...kapan nâibi tezkiresiyle ta'yin ve irsâl olunup ancak vakt-i şitâda nakli müte'assir olduğına binâen cümle ittifâkıyla karye-i mezbûrede bir değirmân binâ... Âstâne-i sa'âdet'den karye-i mezbûrede olan sekiz aded furunun her birine dörder keyl dakîkden beher yevm otuz iki keyl dakik bâ fermân-ı âlî ta'yin olunmuşidi lâkin dakîk-ı mezkûrun şirâ ve nakli bir mahsus mahalden olmadığından menkûllerinün mikdârı ma'lûm ve mahfûz olmak müte'assir idi...’²³

²⁰ Salih Aynural, **İstanbul Değirmenleri ve Fırıncıları Zahire Ticareti (1740-1840)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 162.

²¹ **BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2**, s.183, belge no. 8/244/796, fi evâhir-i M 1189/24 Mart-2 Nisan 1775.

²² ‘‘Özellikle devletin gıda sektöründeki etkinliği XVIII. yüzyılın sonlarına doğru artmıştır. Bu yüzyılın sonlarına doğru kapan tüccarlarının İstanbul'a getirdikleri zahire miktarı yetersiz kalınca devlet bu konuda etkinliğini artırmak amacıyla 1793'te Zahire Nezaretini ve 1795 yılında da Zahire Hazinesini kurmuştur.’’ Tefik Güran, ‘‘İstanbul'un İâşesinde Devletin Rolü’’, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1998, s. 15-28.

²³ **BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1**, s.16, belge no.1/98/439, fi evâsıt-ı Ra 1156/5-14 Mayıs 1743.

İstanbul'da bulunan ekmekçi esnafı hammadde temin aşamasında çeşitli sorunlarla karşılaşmaktaydı. Bu sorunlar kimi zaman hammadde üreticisinin hammaddeyi ilgili esnaf birliği haricindeki esnaf birliklerine veya yabancı tüccara satması, kimi zaman ise ortak hammadde kullanan esnaf birliklerinin birbirlerinin hammadde bölgelerine müdahale etmesi şeklinde ortaya çıkmaktaydı. Bu aşamada yaşanan sorunlar üretim ve satış aşamasında aksamalara sebep olacağından önlenmeye çalışılmaktaydı. Örneğin, ortak hammadde kullanan ve temin edebilecekleri hammadde bölgeleri nizamlarla belirlenmiş olan dökmece esnafının ekmekçi, uncu ve kapan tüccarlarının hammadde temin bölgelerine müdahalesi belgede şu şekilde belirtilmektedir;

‘...dökmece esnafı metâ'ları olan deve dişi ta'bîr olunur hintayı yalnız Silivri ve havâlisinden cem' ve İstanbul'a nakl idegelmişler iken Silivri'ye kanâ'at itmeyüp hilâf-ı nizâm-ı kadîm dökmece esnâfından ba'zıları Tekfûrdağı'ndan hinta iştirâ...sâlifü'z-zikr Silivri iskelesinde ba'zı muhtekir makûlesi kimesneler zuhûr iden Silivri ve havâlisinden Silivri iskelesine vürûd idüp etmekci ve uncu ve kapan tüccârınun ve dökmece esnâfınun iştirâ idecekleri hintayı mehâzin ve anbârlara vaz' ve gâlî bahâ ile bey' idüp...’’²⁴

Yukarıdaki belgede belirtildiği üzere ekmekçi, uncu ve kapan tüccar birliği hammaddelerini Silivri ve Tekirdağ'dan temin etmekten, aynı hammaddeyi dökmece esnafı yalnızca Silivriden alabilirdi. Ortak hammadde kullanan esnaf birliklerinin hammadde temini aşamasındaki bölge ayrımı, Osmanlı esnaf sisteminde hammadde teminin de bölgesel alım tekelleri uygulamasından kaynaklanmaktaydı. Hammadde aşamasındaki bu tekel sistemi, hem devlet hem de esnaf lehine bir uygulamaydı. Bu sistemle devlet, üretim politikalarını aksamadan gerçekleştirmekte esnaf ise, hammaddesini belirlenen fiyat üzerinden satın almaktaydı. Esnafın hammadde temin bölgelerine müdahale edilmesi yani bölge alım tekeli sisteminin ihlali ise hammadde fiyatlarını artırmaktaydı. Bu durum aynı belgede şu şekilde ifade edilmektedir;

²⁴ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.362-363, belge no.11/245/749a, fî evâsıt-ı Z 1201/24 Eylül-3 Ekim 1787.

‘...Dökmeci esnafından ba'zıları Tekfûrdağı'ndan hinta iştirâ ve kapan mevzû'asına tağyîr ile nizâm-ı mer'iyemizün ihtilâline bâ'is ve hinta bahâsını izdiyâda bâdî olmalarıyla kadîm nizâmımız üzre deve dışı hintayı yalnız Silivri ve havâlisinden iştirâ idüp Tekfûrdağı'ndan hinta ve şa'ir iştirâ itmemek üzre...’²⁵

İstanbul esnaf birliklerinin hammadde temin aşamasında tabi olması gereken bölge alım tekeli sisteminin ihlal edilmesinin bir başka olumsuz yanı ise, üretimi gerçekleştirecek esnaf birliklerinin yeterli hammaddeyi temin edememesidir. Bunun neticesinde, talebi karşılayacak üretim arzı gerçekleşmemekte ve böylece halk zarara girmektedir. Örneğin, ortak hammadde kullanmalarına rağmen farklı mamul mallar ürettikleri için ayrı birlikler şeklinde kümelenen ekmeççi, simitçi ve çörekçi esnafına nereden ve ne kadar hammadde tahsis edileceği nizamlarla belirlenmişti. Bu esnaflardan herhangi birinin belirlenen miktardan fazla hammadde alması ortak hammaddeyi kullanan diğer esnaf birliklerini zor duruma düşürmekteydi. Nitekim simitçi ve çörekçi esnafı uncu esnafından aldıkları dakîk-i hassâ kanaat etmemişlerdi. Bu esnaf birliklerinin almaları gereken miktardan üç kat daha fazla un almaları ekmeççi tafesinin nizamının ihlaline ve halkın zarara girmesine sebep olmuştu.²⁶

Bölge alım tekeli sistemine göre hammaddesini temin eden İstanbul ekmeççi esnafı, daha sonra üretim aşamasına geçmekteydi. Bu esnaf birliğinin üretim yapabilmesi mevcut nizamlarla belirlenmiş olan üretim tekelleri bağlamında gerçekleşmekteydi Nitekim ekmeççi esnafının üretim yapabilmesi için öncelikli olarak üretimi gerçekleştirecek şahısların usta olması kaidesi esas alınmaktaydı. Ayrıca incelediğimiz bu dönemde, İstanbul'da üretimi gerçekleştirecek ekmeççi esnafı ustaları arasında müslim ve zimmî ayrımı da gözetilmemekteydi.²⁷ Ekmeççi esnaf birliğinde üretimi ustaların gerçekleştirmesi kaidesinin yanı sıra mevcut üretim nizamlarında, ustaların ekmeği ne şekilde işleyecekleri dahi belirtilmişti. Nitekim

²⁵ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.362-363, belge no.11/245/749a, fî evâsıt-ı Z 1201/24 Eylül-3 Ekim 1787.

²⁶ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.295, belge no. 5/340/1007, fî evâil-i Za 1174/4-13 Haziran 1761.

²⁷ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.207, belge no. 5/26/83, fî evâsıt-ı Ra 1172/12-21 Kasım 1758.

ekmekçi esnafı, ekmeği tam ve beyaz işleyip ve vakti zamanında zahiresini anbar etmekle mükellefti.²⁸

İstanbul ekmekçi esnafı, tekellere dayalı üretim sistemi içerisinde yer alabilmek için birlik şeklinde teşkilatlanmıştı. Bu şekilde birlik oluşturan ekmekçi esnafına üretim aşamasında tanınan önemli bir tekel hakkı da üretim için belirli bir mahal tahsis edilmesi ve birliğe bağlı esnafın bu mahalden başka yerde dükkân açmaması şeklindeydi. Hatta bu esnaf birliği için tahsis edilen mahalde, açılacak dükkân ve tezgâh adedi dahi belirlenmişti. Örneğin İstanbul'da bulunan ekmekçi esnaf birliğinin üretim mahalleri ve dükkân adedleri şu şekildeydi; Eyüp kazasına bağlı Silivri kasabasında hâss fırın, orta fırın, Hâcî İsmail fırını ve Dimo fırını olmak üzere dört fırın²⁹, Şile kasabasında ise yedi adet ekmekçi fırını mevcuttu.³⁰ Ayrıca Eyüp'te bulunan ekmekçi esnafının üretim yapacakları fırın adedi altı,³¹ Büyükçekmece kasabasında ise Şehid Mehmet Paşa vakfı fırını, İbrahim Hanzade vakfı fırını ve iki adet de mülk fırını olmak üzere toplam dört adet fırın mevcuttu.³²

İstanbul ekmekçi esnafı tüm bölgeye şamil bir birlik oluşturma yoluna gitmemiştir. İstanbul'un farklı semtlerinde birlik oluşturma yoluna giden ekmekçi esnaf birliğinin, üretimi gerçekleştirebilmesi için tahsis edilen bölgelerdeki dükkân, tezgâh ve iskemle adedi de belirlenmişti. Belirlenen sayının dışına çıkılması ise ancak devletin, ilgili esnaf birliğinin, esnaf birliğinin kiracısı olduğu vakıfların³³ ve en önemlisi de halkın menfaatine olacağı düşünülen durumlarda söz konusuydu. Şayet esnaf birliklerinin üretimini gerçekleştirdikleri mamûl mallar ilgili bölgenin

²⁸BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.296, belge no. 5/340/1007, fî evâil-i Za 1174/4-13 Haziran 1761.

²⁹BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.36, belge no.7/82/259, fî evâsıt-ı M 1178/11-20 Temmuz 1764.

³⁰BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.51-52, belge no.7/102/312, fî evâsıt-ı S 1178/10-19 Ağustos 1764.

³¹BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.22-23, belge no. 1/136/601, fî evâil-i C 1156/23 Temmuz-1 Ağustos 1743.

³²BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.276, belge no. 5/289/877, fî evâsıt-ı Ca 1174/19-28 Aralık 1760.

³³ İstanbul'da ekmekçi esnaf birliğinin üretimi gerçekleştireceği dükkânlar türlerine göre bir ayrıma tabi tutulmakta ve üretimi gerçekleştirme önceliklerinde de farklılıklar olmaktaydı. Ekmekçi esnafı vakıf fırınlarda ve mülk fırınlarda üretim yapmaktaydı. Ancak üretimin yapılma önceliği daha ziyade vakıf fırınlara verilmekteydi. Yani vakıf fırın ahalinin ihtiyacını karşılayacak düzeyde ise, mülk fırın yalnızca seferler takribiyle ihdas olunmaktaydı. Fakat mevcut olan mülk fırınların boş kaldığı zamanlarda da ashabının zarara girmemesi için kiracı tarafından icâresi ödenmekteydi. BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.272, belge no. 5/277/837-b fî evâil-i Ra 1174-11-20 Ekim 1760.

veya mahallin halkının küllisinin ihtiyacını karşılar durumda ise, ilgili esnaf birliğinin dükkân sayısını artırması veya başka esnaf birliğinin ilgili esnaf birliğinin üretimine karışması kesinlikle yasaklanmıştı.³⁴ Yani ihtiyaç olmadığı durumda yalnızca kâr elde etmek amacıyla açılan ekmek fırınları derhal kapatılmaktaydı. Çünkü bu durum, nizama bağlanmış fırınların boş kalmasına ve İstanbul'a gelecek buğdaylara müdahale edilmesine yol açmaktaydı. Ancak ihtiyaç olduğu durumlarda, farklı esnaf birliklerinin mevcut dükkânlarında veya yeni dükkân açarak ekmek üretimi yapmalarına izin verilmekteydi.³⁵ Özetle, İstanbul'daki ekmekçi esnaf birliğinin dükkân açma nizamlarına göre, yalnızca ekmekçi fırınlarının ihtiyacı karşılamadığı ve çarşıda bulunan fırınların mahallelere uzak olması durumunda dükkân açılmaktaydı.³⁶ Ayrıca ilgili esnaf birliğinin ihtiyacı karşılamadığı durumda, farklı esnaf birliklerinin dükkânlarında üretim yapmalarına da müsaade edilmekteydi. Ancak, ihtiyaç olmadığı halde ekmek üretimi için dükkân açan veya ekmek üretimi için değil, yalnızca mamul hale gelen ekmeklerin satışını gerçekleştirmek yani muhtekirlik kârı elde edebilmek amacıyla açılan dükkânlar kapatılmaktaydı.³⁷

İstanbul ekmekçi esnafı, mamul hale getirdikleri ürünlerin satışını, üretim aşamasında olduğu gibi yine kendilerine tanınan haklar gereğince yapmaktaydı. Örneğin, Eyüp'te bulunan ekmekçi esnafı, bu semtin çarşısında ve değişik mahallerinde üretim ve satış yapmaktaydı. Eyüp'te bulunan Topçular fırını kiracıları pişirdikleri ekmeği Eyüp çarşısında ve başka mahalle aralarında satmaktaydı. Aynı şekilde Eyüp'te orta fırının kiracıları, odabaşı fırınının kiracısı, bardakçılar çarşısında bulunan fırının müsteciri ve çömlekçiler fırınının müsteciri buldukları mahallerde üretim ve satış yapmaktaydı. Herhangi bir fırın ustası diğerlerinin üretim mahallerinde satış yapamazdı.³⁸ İstanbul ekmekçi esnafının mamul hale getirdikleri ürünlerin satışı, ekmekçi fırınlarında ve bu fırınlara bağlı iskemle, tabla, destgah ve

³⁴ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.363-364, belge no. 6/365/1031, fî evâhir-i C 1177/27 Aralık 1763-4 Ocak 1764.

³⁵ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.127-128, belge no. 8/41/128, fî evâhir-i S 1181/19-27 Temmuz 1767.

³⁶ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.276, belge no. 5/289/877, fî evâsıt-ı Ca 1174/19-28 Aralık 1760.

³⁷ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.193-194, belge no. 4/319/950, fî evâhir-i L 1171/28 Haziran-6 Temmuz 1758.

³⁸ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.22-23, belge no. 1/136/601, fî evâil-i C 1156/23 Temmuz-1 Ağustos 1743.

teknelerde yapılmaktaydı. Örneğin, Eyüp'te Çömlekçiler ekmekçi fırını ustalarının, pişirdiği ekmeği satmaları için toplam dokuz aded iskemle, iki aded tabla, iki tekne ve mahalle arasında ekmek satmak üzere bir aded de bargiri mevcuttu.³⁹ Bu yerlere fırından ekmek getirilerek halka satılmaktaydı.

Ekmekçi esnaf birliğinin mamul hale getirdiği ürünlerin satışını, hangi mahallerde gerçekleştireceği belli olduğu gibi imal edilen ürünlerin kimlere ve nerelere tahsis edileceği de belirlenmişti. Gayrimüslimlerin, farklı esnaf birliklerinin ve hatta aynı esnaf birliğinden olup farklı bölgeler veya mahallerde üretim ve satış yapan ekmekçi esnafının satış aşamasında birbirlerine müdahale etmesi yasaktı. Nitekim satış aşamasında vuku bulan müdahale, ekmekçi fırınlarının boş kalmasına, üretilen ekmeğin elde kalmasına, fırıncıların kârlarına engel olunmasına ve şayet fırın vakıf fırın ise vakf-ı şerifin gelirlerinin azalmasına yol açmaktaydı.⁴⁰ Ayrıca bu aşamada bazen tüketici veya esnafın nizam dışı davranışları da ekmekçi esnafını zor duruma düşürmekteydi. Nitekim İstanbul ekmekçi esnafının, mamul hale getirdikleri ürünlerin satışını kimlere yapacağı belli olduğu gibi mamul ürünleri temin eden halkın veya esnafında ürünlerini hangi bölgedeki ekmekçi esnaf birliğinden alacağı belirlenmişti. Ancak her zaman belirlenen kurallara uyulmamaktaydı. Örneğin, Eyüp çarşısında Sultan habbâz fırınının ustaları fırında pişirdikleri ekmeği çeşitli yerlerde bulunan iskemleleri üzerine koyarak halka satmaktaydı. Ayrıca Bağçeköyü'nde dört aded ve Kömürcü ve Orta Belgrad karyelerinde üç aded bakkallara dahi günlük ekmek bu fırından satılmaktaydı. Fakat bakkalların satın aldıkları ekmeğin ücretinin bir kısmını vermedikleri ve ayrıca nizamlara aykırı bir şekilde başka yerlerden ekmek satın almak istedikleri belgede şu şekilde ifade edilmektedir;

‘...Eyyûb sūkında Sultân furunı dimeğle ma'rûf habbâz furunı... Bâğçeköyü'nde dört aded ve Kömürçi ve Orta Belgrad karyelerinde üç aded bakkâllara dahi el-yevm nân-ı azîz furun-ı mezbûrdan gidip fûrûht olnagelmişiken zimmeterinde

³⁹ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.38-40, belge no. 7/90/285, fi evâhir-i M 1178/21-30 Temmuz 1764.

⁴⁰ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.51-52, belge no. 7/102/312, fi evâsıt-ı S 1178/10-19 Ağustos 1764.

*nân-ı azîz bahâsından bin guruşdan mütecâviz akçemüzi virmedüklerinden gayrı istediğümüz mahalden nân alup bey' iderüz diyü ihtilâle bâ'is...'*⁴¹

İstanbul ekmekçi esnaf birliği, hammadde aşamasında bölge alım tekeli sistemine, üretim aşamasında bölgesel üretim tekellerine ve mamul hale gelen ürünlerin satış aşamasında ise satış tekellerine göre örgütlenmiş hem mesleki birlik hem de mesleki üretim birliği idi. Gıda sektöründe ekmekçi esnafı haricinde simitçi, börekçi ve çörekçi esnafı da ürünün hammadde aşamasından satış aşamasına kadar olan süreçte kendilerine tanınan tekeller bağlamında teşkilatlanmış ve birlik oluşturmuşlardı. Simitçi, çörekçi ve börekçi vs. unlu mamul üretimiyle iştigal eden esnaf birliklerinin ortak hammaddeleri dakikti. Bu hammadde, İstanbul'daki ambarlardan uncu değirmenleri tarafından temin edilmekte ve işlendikten sonra ilgili esnaf birliklerine satılmaktaydı.

Simitçi, çörekçi ve börekçi esnaf birlikleri ortak hammadde kullanmakta ve hammaddelerini de aynı değirmenden temin etmekteydiler. Bu esnaf birliklerinin kethüdaları da aynı idi. Fakat bütün bunlara rağmen bu esnaf ayrı birlikler şeklinde teşkilatlanmışlardı.⁴² Farklı birlikler şeklinde organize olan çörekçi börekçi vs. esnafın fırınlarında hangi unlu mamullerin üretimini yapacakları da nizamlarla belirlenmişti. Nitekim çörekçi esnaf birliğinden olan çörekçi fırınının fırıncısı simit, çörek ve koyunbaşı üretiminde bulunurken⁴³ helvacı esnaf birliği dükkânlarında helva, baklava vs. ürünler üretmekteydi.⁴⁴ Ortak hammadde kulanmalarına rağmen üretilen ürün farklılığından dolayı ayrı birlikler şeklinde kümelenen bu esnafın birbirlerinin üretimine müdahale etmeleri yasaktı. Üretim aşamasıyla ilgili önemli olan bir husus da, bu esnaf birliklerinin mensubu oldukları işyerlerinin adedi idi. Nitekim unlu mamul ürünler üreten çörekçi ve börekçi fırınlarının adedi ihtiyacı

---

⁴¹BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.54-55, belge no. 7/112/336, fi evâil-i Ra 1178-29 Ağustos-7 Eylül 1764.

⁴²BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.295, belge no. 5/340/1007, fi evâil-i Za 1174/4-13 Haziran 1761.

⁴³BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.363, belge no. 6/365/1031, fi evâhir-i C 1177/27 Aralık 1763-4 Ocak 1764.

⁴⁴BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.241-242, belge no. 5/116/367, fi evâsit-ı Z 1172/5-14 Ağustos 1759.

karşılamaya yeterli olduğu durumda, yeni bir çörekçi veya börekçi fırını keyfiyetten zuhur edeceği için nizamlarla fırın açılması yasaklanmıştı.⁴⁵

2.3. Deri Sektöründen Debbâğ Esnaf Birliği

Selçuklulardan itibaren gelişmiş olduğu bilinen deri sanayi, Osmanlı ülkesinde önemli bir yere sahipti. Deri terbiyesi işine debbağat, bu işi yapan esnafa debbağ, derinin işlendiği yere ise, debbağhane denilirdi. Bu esnaf birliği ve bu esnaf birliğine hammadde temin esnaflar ve gerekse işlenen ürünleri satın alan esnaf birlikleri düşünüldüğünde geniş bir örgütlenme yapısına sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁶

Bu şekilde yoğun bir üretime sahne olan özellikle İstanbul'daki debbağ esnafının dâhil oldukları üretim imtiyazı sisteminde; imtiyazların imtiyazı olmayan üreticileri üretim dışı tutmaması için imtiyazın verildiği bölge sınırlı tutulmuştur. Üretim imtiyazı olan bölgede bu imtiyaza sahip olmayan üretici, üretimini ancak bu üretimin yapılmadığı dolayısıyla üretim imtiyazı verilmemiş başka bir bölgede geçekleştirebilirdi.⁴⁷ Debbâğ esnaf birliği, üretim imtiyazı sistemi uygulamasında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim debbağ esnafı tek bir bölgede teşkilatlanmaya gitmek yerine İstanbul'un farklı kadılık sınırları dâhilinde ve hatta aynı kadılığın farklı semtlerinde birlik oluşturma yoluna gitmiştir.

İstanbul'da debbağ esnaf birliği Yedikule, Üsküdar, Eyüp, Kasımpaşa, Tophane ve diğer mahallerde ayrı birlikler şeklinde örgütlenmiştir. Farklı birlikler şeklinde örgütlenen debbağ esnafı hammaddelerini de farklı mevzilerden temin etmekteydi. Örneğin, Galata kadılığına bağlı Tophane ve Kasımpaşa semtlerinde ayrı birlikler oluşturan debbağ birliği hammaddelerini farklı mevzilerden temin etmiştir.

---

⁴⁵ Sultan Mehmed Han câmi'-i şerifi kurbında Küçük Karaman çarşısında bulunan iki üç aded kadîmi çörekçi ve börekçi fırını var iken ve ayrıca mevcut fırınlardan başka fırın ihdâs edilmesi nizama mugayir iken Hüseyin ve Mustafa ve Ali nam kimesneler başka mahallede olan fırınlarına kanaat etmeyip Küçük Karaman ve Kumkapı'da iki aded çörekçi fırını ihdâs etmek istemişlerdi. Mezbûr şahısların dükkân açma talebi reddedilmişti. **BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1**, s.136, belge no. 4/119/367, fi evâil-i M 1169/16-25 Eylül 1756.

⁴⁶İsmail Özçelik, **Devlet-i Aliyye'nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları**, Ankara, Gazi Kitabevi, Aralık 2013, s.146.

⁴⁷Ahmet Kala, **İhtira Beratı'ndan Patent'e Alâmet-i Fârîka'dan Marka'ya Türk Sınâî Mülkiyet Tarihi**, Ankara, Türk Patent Enstitüsü Yayınları, 2008, s. 18.

Tophane’de bulunan debbağ esnafının kullandığı hammaddelerden bazıları koyun, kuzu, keçi ve sığır derileriydi.⁴⁸ Debbağ esnafı bu hammaddeleri toptan bir şekilde kasap taifesinden ve nizamlarla belirlenmiş salhanelerden satın almaktaydı. Aynı kadılığın diğer semti olan Kasımpaşa’da birlik oluşturan debbağ esnafının hammaddelerinden bazıları ise, öküz, inek, camuş, koyun, kuzu ve keçi derileriydi. Kasımpaşa debbağ esnafı ise hammaddelerini İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp’teki salhanelerden temin etmekteydi. Kasımpaşa’daki debbağ esnafı belirtilen yerler haricinde, tüccar taifesinin Karadeniz ve etraftan getirdikleri kuru ve yağlı öküz, inek, camuş, dana ve buzağı derilerini de toptan bir şekilde satın almaktaydı.⁴⁹ Aynı esnaf birliğine mensup olmalarına rağmen, aynı kadılığın farklı semtlerinde farklı birlik oluşturma yoluna giden Tophane ve Kasımpaşa debbağ esnaf birliğinin birbirlerinin hammadde mevzilerine müdahale etmesi yasaktı. Ancak mevcut kaidenin ihlal edildiği durumlarda olabiliyordu. Nitekim Tophane ve Kasımpaşa debbağ esnaf birliklerinin birbirlerinin hammadde temin bölgelerine müdahalesi belgede şu şekilde açıklanmaktadır;

‘...Galata surı dâhilinde ve haricinde vakı’ ve Tophane ve Azebkapısı ve Sarayöni ve Beşiktaş’dan Sarıyer’e varınca olan selhane ve dükkânlarda zebh olunan koyun ve kuzu ve keçi ve sığır derilerini iştira etmek Tophane debbağlarına mahsus iken Kasımpaşa debbağları hududlarına kana’at itmeyüp kadime ve senedatlarına muğayir bunların hududlarına müdahale...’⁵⁰

Esnaf birliklerinin hammadde temin aşamasında, üretici esnaf ile hammadde üreticisi ve/veya tüccar arasında karşılıklı bir ilişki söz konusuydu. Üretici esnafın, hammaddelerini nerelerden temin edeceği belli olduğu gibi hammadde üreticisinin de ilgili hammaddeleri hangi esnaf birliklerine tahsis edeceği belirlenmişti. Örneğin, Kasımpaşa’daki debbağ esnafı, kasap ve tüccar taifesinden hammaddeleri olan derileri satın almaktaydı. Kasap esnafı ve tüccar taifesi de bu derileri Kasımpaşa

⁴⁸BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.157-158, belge no. 8/199/651, fi evâsıt-ı Ş 1188/17-26 Ekim 1774.

⁴⁹BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.157-158, belge no. 8/199/651, fi evâsıt-ı Ş 1188/17-26 Ekim 1774.

⁵⁰BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.157-158, belge no. 8/199/651, fi evâsıt-ı Ş 1188/17-26 Ekim 1774.

debbağ esnaf birliğine tahsis etmekteydi. Dolayısıyla hammadde üreticisi, ilgili esnaf birliğine tahsis edilen hammaddeleri başkalarına satamazdı. Ancak bu işleyişin bozulduğu durumlarda söz konusuydu. Nitekim mehazin ashabından olan bazı şahıslar Kasımpaşa debbağ esnaf birliğine ait olan deriyi hammadde üreticisinden gizlice almışlardır. Ve ayrıca satın aldıkları derileri tuzlayıp depoladıktan sonra halka fazla değerle satmışlardır. Yani mehazin ashabı ilgili esnaf birliğinin hammaddesine müdahale etmekle kalmamış, aynı zamanda üretimine de müdahalede bulunmuştur.⁵¹

Galata kadılığı haricinde, Üsküdar kadılığı sınırları dâhilinde de debbağ esnafı birlik oluşturmuştu. Üsküdar debbağ esnafı, Üsküdar'da bulunan Atik Valide Sultan, Mihrimah Sultan ve Safiye Sultan vakıflarında kiracı olarak üretimlerini gerçekleştirmekteydi. Üsküdar debbağ esnaf birliğinin üretim yaptığı vakıflara nereden ve ne kadar hammadde tahsis edileceği belliydi. Örneğin, Mihrimah Sultan vakfi debbağhanesine Büyük iskeleden Zincirlikuyu hududuna varıncaya kadar kesilen davarların derileri, Safiye Sultan vakfi debbağhanesine ise, Balaban iskelesinden At Bazarına varıncaya kadar kesilen davar derileri tahsis edilmekteydi.⁵² Üsküdar debbağ esnaf birliği, ayrıca hammaddeleri olan hayvan derilerini Üsküdar'da bulunan salhanelerden de temin etmekteydi. İstanbul'da bulunan beğlik salhaneden temin edilen hammaddeler, Atik Valide Sultan vakfi debbağhaneleri ve Safiye Sultan vakfi debbağhaneleri arasında bölüşülmekteydi.⁵³ Kasımpaşa, Tophane ve Üsküdar debbağ esnaf birliği haricinde, Ahi teşkilatı önderliğinde İstanbul'da kurulan ilk meslek birliği ise Yedikule debbağ esnaf birliğiydi. Bu esnaf birliği hammaddesi olan hayvan derilerini Üsküdar, Galata ve Haslar kazasındaki salhanelerde bulunan kasap taifesinden satın almaktaydı⁵⁴

İstanbul debbağ esnafının hammadde temin aşamasında belirtilmesi gereken önemli bir husus, toptancı esnaftan temin edilen hammaddenin vergiye tabi

---

⁵¹BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.157-158, belge no. 8/199/651, fi evâsıt-ı Ş 1188/17-26 Ekim 1774.

⁵²BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.122-123, belge no. 4/37/103, fi evâhir-i S 1169/26 Kasım-4 Aralık 1755.

⁵³BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.139-140, belge no. 8/88/277, fi evâhir-i N 1181/10-19 Şubat 1768.

⁵⁴Ahmet Kala, **Debbağlıktan Dericiliğe İstanbul Merkezli Deri Sektörünün Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012, s.144.

olmasıydı. Yani debbağ esnaf birlikleri gerek yerli ve gerek dışarıdan belli bölgelere gelen hammaddeleri toptan bir şekilde satın almaktaydı. Bu toptan alım satımlar vergiye tabiydi. Toptan alınan hammaddeler mamul hale getirildikten sonra çarşılarda perakende olarak satılmaktaydı. Perakende satışlar ise vergiye tabi değildi. Kısacası, esnaf birliği üyesi ustanın yaptığı sınaî ticari üretimden doğrudan vergi alınmamaktaydı.⁵⁵

İstanbul debbağ esnaf birliğinin, üretimi için gerekli olan hammaddenin ilgili esnaf birliği arasındaki tevzi ise şu şekilde gerçekleşmekteydi; Hammaddeyi toptan pazardan tüm esnaf birliği satın almamaktaydı. İlgili esnaf birliğine mensup ihtiyarlar hammaddeleri toptan pazardan satın almakta ve esnaf birliği arasında dağıtımını yapmaktaydı.⁵⁶ Ayrıca incelenilen bir belgede, hammadde dağıtımının hassa debbağ esnaf birliğinin Ahi Baba tabir olunan debbağbaşısı, kethüdarları ve yiğitbaşısı tarafından yapıldığı şu şekilde belirtilmektedir;

‘...Kasım Paşa'da zebh olunan derilerin tevzi ü taksimi ve kadimi nizamları üzre vaki olan umurlarının kezalik ruyeti debbağbaşıları ve kethüda ve yiğitbaşısı marifetiyle görilegelüp...’⁵⁷

Farklı bölgelerde birlik oluşturan İstanbul debbağ esnaf birliği bölgesel alım tekelleri gereğince hammaddesini temin ettikten sonra derinin tabaklanması ve işlenmesi aşamalarından oluşan üretim safhasına geçmekteydi. Debbağ esnaf birliği üretimini bölgesel üretim imtiyazları iktizasınca yapmaktaydı. Bu uygulamaya göre, üretimi gerçekleştirecek esnafın usta olması şartı aranmaktaydı. Usta olmayanların dükkân açıp işletemeyeceği kaidesi çok sıkı bir şekilde uygulanmıştı. Ayrıca üretimde usta olma şartının yanı sıra bu ustanın aynı zamanda dâhil olduğu esnaf birliğinin onayını alması ve kefilli olması gerekmekteydi. Kefili olmayan usta olsa dahi üretim yapması söz konusu değildi.

---

⁵⁵A.e., s.213.

⁵⁶BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.157-158, belge no. 8/199/651, fi evâsıt-ı Ş 1188/17-26 Ekim 1774.

⁵⁷BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.85-86, belge no. 3/335/1229, fi evâsıt-ı Ra 1168/26 Aralık-1754-4 Ocak 1755.

Üretim aşamasında esnaf birliklerine tanınan önemli imtiyazlardan biri de üretimin yapılacağı mahallin nizamlarla belirlenmesiydi. Nitekim vakıflar tarafından inşa edilen debbağhanelerde kiracı olarak üretimlerini sürdüren İstanbul debbağ esnaf birliğinin üretim yapacağı yani mensubu oldukları işyerleri ve bu işyerlerinin adedi belirlenmişti. Örneğin, Kasımpaşa debbağ esnafı, Kasımpaşa’da bulunan Kasımpaşa vakfının inşa ettiği debbağhanelerde üretimlerini yapmaktaydı. Kasımpaşa vakfı tarafından inşa edilen debbağhaneler Kasımpaşa debbağ esnaf birliğine kiralanmıştı. Kasımpaşa’da bulunan Sinan Paşa vakfı tarafından inşa edilen debbağhane ise Hazine-i Hassa debbağlarına kiralanmıştı. Kasımpaşa vakfı tarafından inşa edilen ve Kasımpaşa debbağ esnaf birliğine kiralananan debbağ dükkân adedi yirmi dört idi. Sinan Paşa vakfı tarafından inşa edilen ve miri/hassa debbağ esnaf birliğine kiralananan dükkân adedi ise on iki idi. Galata şubelerinden Tophane’de bulunan debbağ esnafı ise toptan bir şekilde temin ettiği derilerin işlenmesini üretim yeri olan Kılıç Ali Paşa vakfındaki debbağhanelerde yapmaktaydı. Tophane kasabasında Kılıç Ali Paşa vakfındaki debbağhanelerden başka Ayasofya vakfındaki debbağhanelerde de üretim yapılmıştır. Tophane’de Kılıç Ali Paşa vakfı sekiz adet debbağhane inşa etmiş ve Tophane debbağ esnaf birliğine kiralamıştı. Tophane’de ayrıca Fatih’in kurduğu Ayasofya vakfına ait üç adet debbağhane daha vardı ve bunlarda Tophane debbağ esnaf birliğine kiralanmıştı.

Üsküdar’da birlik oluşturan Üsküdar debbağ esnafı da üretimlerini kiracısı oldukları Atik Valide Sultan vakfı, Safiye Sultan vakfı ve Mihrimah Sultan vakıfları tarafından inşa edilen debbağhanelerde gerçekleştirmekteydi. Üsküdar debbağ esnaf birliğinin toplam otuz bir adet debbağhanesi vardı. Bu debbağhanelerden sekizi Mihrimah Sultan vakfı tarafından inşa edilmiş, geri kalanları ise Safiye Sultan ve Atik Valide Sultan vakfı tarafından inşa edilmiştir.⁵⁸ Eyüp’te birlik oluşturan Eyüp debbağ esnaf birliği ise Fatih Sultan Mehmet’in inşa ettiği ilk sanayi sitesi olan Eyüp debbağ hanelerinde üretim yapmaktaydı. Eyüp debbağhaneleri daha sonra Fatih Sultan Mehmet vakfına vakfedilmişti. Eyüp debbağhaneleri on dükkândan

---

⁵⁸BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.122-123, belge no. 4/37/103, fi evâhir-i S 1169/26 Kasım-4 Aralık 1755.

oluşmaktaydı.⁵⁹ Eyüp Sultan vakfı tarafından kurulan on debbağhane zamanla otuz dokuz debbağ haneye ulaşmıştı. Ayrıca Eyüp Hasköy’de Pir Mehmet Paşa’nın inşa ettiği üç debbağ hane de vardı. Böylece Eyüp’te toplam kırk iki aded debbağhane mevcuttu.⁶⁰

İstanbul’da bulunan debbağ esnaf birliği üretimlerini vakıflar tarafından inşa edilen debbağhanelerde kiracı olarak gerçekleştirmekteydi. Vakıf dükkânlarında kiracı olan esnaf birliğine hammadde ve üretim aşamalarında olduğu gibi kiracılıkla ilgili de önemli imtiyaz tanınmıştı. Bu imtiyaz, vakıflarda kiracı durumunda olan debbağ meslek birliğinin dükkân üzerindeki kiracılık hakkının zamanla mülkiyete yakın bir tasarruf şekline dönüşmesini sağlayan icareteyn sistemiydi. Bu sistem, icare-i vahide yani kira akdinin belirlenmiş bir süreyle sınırlı olması ve bu süre bitiminde akdi yenileme hakkının kiracıya tanınmamış olması usulünden vakıf yeri, kirayla tasarruf eden esnafa bu yeri belirli bir süreyle değil, kirasını ödediği müddetçe tasarruf etme hakkını sağlamaktaydı.⁶¹ İncelenilen belgede, Üsküdar’da Atik Valide Sultan vakfı debbağhanelerindeki dükkânlarda kiracı olan işletmecinin icareteyn usulü ile dükkânı kiraladığı belirtilmektedir. Bu kiralama usulüne göre, dükkânda bulunan kiracı öldükten sonra ecri mislini ödemek şartıyla oğluna ya da kızına bu dükkânın kullanım hakkı kalabilirdi. Fakat belgede, ölenlerin evlatlarının isimlerinin vakıf defterine kaydedilmediği ve ayrıca gerekli olan temessük alınmadığından dolayı vakfın kazançlarının durma noktasına geldiği belirtilmektedir. Dolayısıyla bu durumun düzeltilmesi ölenlerin evlatlarının vakfın defterine kayıt edilmesi ve gerekli

---

⁵⁹ Kala, **Debbağlıktan Dericiliğe...**, s.153.

⁶⁰ **A.e.**, s.156.

⁶¹ İcâreteyn sistemi ve bu sistemin uygulanmasının sebebi şu şekilde açıklanmaktadır; “Önceki dönemlerde vakıf gayrimenkullerin kiralanmasında kısa süreli kiralar tercih edilmekteydi. Ancak özellikle yangınlar ve benzeri afetler veya senelerce kullanımından sonra harap olarak kullanılamaz duruma geldiği için vakıf gayrimenkullere kiracı bulunamamaktaydı. Bu ise vakıfların önemli gelir kayıplarına uğramasına sebep olmaktadır. Bu durumu aşabilmek için, şartların da zorlanmasıyla icâreteyn gibi kiracıya da birtakım haklar sağlayan kira şekilleri uygulanmaya başlamıştır. Bu uygulamada herhangi bir sebeple kullanılamaz duruma gelen vakıf binaları kiralamak isteyen kişi tarafından kiraya mahsup edilmek üzere tamir ve inşa edilmekteydi. Muaccelle adı verilen ön demeden sonra yine aylık belli miktarda müeccele denilen cüz’i bir kira alınmaktaydı. Bu şekilde tesis edilen icâreteyn uygulamasında kiracının normal şartlarda muaccellesini telafi edinceye kadar kiracılığının devam ettiğini, zorunlu bir durum olmadığı sürece müdahale edilemediğini, kiracılık haklarının ayrıca yasal vârislerine intikal edildiği görülmektedir.” Tahsin Özcan, **Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı**, İstanbul, Kitabevi, 2003, s.360.

olan temessüğün alınması istenmiştir. Mevcut kaidenin dışına çıkılması durumunda, vakıf dükkânın başkalarına kiraya verileceği belgede şu şekilde ifade edilmektedir;

‘...Üsküdar’da bazar-ı esb dâhilinde olan debbağhane ve dükkânlara icareteyn ile mutasarrıf olanlardan ba’zıları fevt olup evlatlarına intikal eyledükde esamilerin defter-i evkafa kayd ile temessük almağa rağbet itmedüklerinden vaki’ olan mahsulâtı ketm ü ihtifa ve irad-ı vakfun kesr ü noksanına ve defter-i vakfın muhtell ve müşevveş olmasına ba’is ü badi oldukları...icâreteyn ile âhara icâr olınacağını kendülere tefhim...’’⁶²

İstanbul debbağ esnaf birliği, ihtiyacı kadar hammaddeyi kasap esnafından, salhanelerden vs. yerlerden temin ettikten sonra üretim aşamasına geçmekteydi. Üretim aşaması ise, ham derilerin temizlenmesi ve tabaklanmasından oluşmaktaydı. Bu aşama sonrasında ise satış aşamasına geçilmekteydi. Esnaf sisteminde, mamul hale getirilen ürünlerin kimlere ve hangi mahallere tahsis edileceği nizamlarla belirlenmişti. Örneğin, Yedikule debbağ esnaf birliği, kasap esnafından temin ettiği hayvan derilerini işledikten sonra kuzu yünlerini külahçı esnafına belirlenen fiyattan satmaktaydı. Hammaddesi olan kuzu yünlerini Yedikule’de bulunan debbağ esnafından temin eden külahçı esnafı ise, bu kuzu yünlerinden üsküf keçesi, teberdaran, helvacıyan ve aşçıyanın giydikleri keçe, külah ve üsküf keçelerini üretmekteydi.⁶³ Özetle, külahçı esnafının üretimini gerçekleştirebilmesi debbağ esnafına bağlıydı. Külahçı esnafının toptancısı olan debbağ esnafından hammaddesini tahsis edememesi ise, bu esnafın üretimlerine zarar vermektedir.

Yedikule debbağ esnaf birliği külahçı esnafından başka keçeçi esnafına da koyun ve keçi yünleri satmaktaydı. İstanbul ve dışında Galata, Üsküdar ve Haslar kazalarında kesilen koyun ve keçi yünlerini kasap taifesi debbağ esnafına vermekte ve debbağ esnafı da işledikleri yün ve yapağını keçeçi taifesine satmaktaydı. Ancak satış aşamasında nizamlar ihlal edilebiliyordu. Nitekim Yedikule debbağ esnafı, yün ve yapağıları belirlenen fiyattan keçeçi taifesine satmamış, diledikleri fiyattan tüccar

⁶²BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.16, belge no. 2/26/93, fi evâil-i B 1158/30 Temmuz-8 Ağustos 1745.

⁶³BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.257-258, belge no. 9/42/163, fi evâil-i C 1190/18-27 Temmuz 1776.

ve muhtekir taifelerine ve Bitbazarında bulunan üsküfçü taifelerine satmıştır. Keçeçi esnafına ise az miktarda yün ve yapağı tahsis etmişti. Bu durum ise, devlete yetecek kadar keçe üretimine engel olmuş ve ayrıca mühimmenin işlerinin durmasına yol açmıştır. Çünkü keçeçi taifesi debbağ esnafından temin ettikleri yün ve yapağıları işledikten sonra cebehane, tophane, mehterhane ve Istabl-ı Amire yani devlete ve seferler olduğunda da orduya fiyat-ı miriden teslim etmekteydi.⁶⁴ Yedikule debbağ esnafı işledikleri derileri ayrıca Saraçhane'de bulunan saraç esnafına, kırbacı ve sandukçulara da değer bahasıyla satmaktaydı.⁶⁵

Kasımpaşa debbağ esnaf birliği ise, işledikleri derileri saraçhane'de saraç esnafına, devlete ve tacirhane'deki tacir esnafına satmaktaydı. Ancak esnaf birlikleri arasındaki hammadde ve mamul mal satışının hiçbir zaman aksamadan devam ettiği de söylenemez. Bu olumsuz durum kimi zaman hammadde toptancısından kaynaklanırken, kimi zaman da hammaddeyi satın alan üretici esnafın nizam dışı hareketlerinden kaynaklanmıştır. Örneğin, Kasımpaşa debbağ esnaf birliği işledikleri derileri ilgili yerlere tahsis etmesi gerekirken, nizama aykırı bir şekilde işledikleri derileri koltukçu taifesine satmıştır. Ancak mevcut nizam, Kasımpaşa debbağ esnaf birliğinin işlediği derileri tacir esnafına tacir esnafının da koltukçu taifesine satması şeklindeydi. Yani Kasımpaşa debbağ esnafı bir nevi tacir esnafının işine müdahale de bulunmuştu.⁶⁶ Esnaf birliklerinin hammadde temin ve satış aşamalarında, her zaman toptancı esnafın nizam dışı hareketlerinden dolayı sorun yaşanmamış bazen de hammadde ve mamul malları satın alan esnaf birliklerinin değişik hilelere başvurmaları mevcut nizamların ihlaline sebep olmuştu. Örneğin, keçeçi taifesi Yedikule haricindeki debbağ esnafının işledikleri koyun derilerinin yün ve yapağılarının tamamen kendilerine ait olduğunu dolayısıyla debbağ esnafının bu hammaddeleri başkalarına satamayacaklarını iddia etmişlerdi. Tüccar taifesi, debbağ esnafının yün ve yapağılarını peşin akçe ile bedeli her ne ise almaya razı iken, keçeçi

---

⁶⁴BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.257-258, belge no. 9/42/163, fi evâil-i C 1190/18-27 Temmuz 1776.

⁶⁵BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.93-94, belge no.7/244/742. fi evâil-i R 1179/17-26 Eylül 1765.

⁶⁶BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.376, belge no.11/312/970, fi evâsıt-ı Za 1206/1-10 Temmuz 1792.

taifesinin emtiaların kendilerine ait olduğunu ve istedikleri vakitte satın alacakları belgede şu şekilde belirtilmiştir;

‘...keçeçi taifesi bi’l-cümle yapağıyı noksan baha ile biz iştirâ... bunları rencide ve remide üzre olmalarıyla... bundan akdem keçeçi taifesi debbağların kasablardan işтира ve dibağat eyledükleri enva’ından koyun derilerinin yünleri ve yapağıları bi’l-cümle keçecilere mahsus meta’ olmağla yedlerinde olan senedleri mucubince ahara bey’ olunmayup semen-i misilleriyle cümlesini kendüler işтира itmek üzre iddia eyledüklerinde...’⁶⁷

2.4. Dokuma Sektöründen Sofcu Kemhacı Abacı ve Bezzaz Esnaf Birliği

İstanbul’da kumaşçı esnaf birliğine dâhil olan kimi esnaf birlikleri, yalnızca kumaş alım satımıyla ilgilenirken, kimi esnaf birlikleri kumaş alım satımının yanı sıra kumaş imalatıyla da uğraşmaktaydı. Nitekim kumaşçı esnaf birliklerinden sofcu esnafı, sof kumaşının üretimiyle değil, yalnızca alım satımı ile ilgilenmekteydi. Yine aynı şekilde, kumaşçı birliklerinden olan bezzaz esnafı da kendilerine ait kumaşların alım satımıyla iştigal eden tüccar birliklerindendi. Kumaşçı esnaf birliklerinden olan kemhacı esnafı ise, kemha alım satımının yanı sıra üretimle de ilgilenmekteydi. İstanbul’da bulunan sofcu esnafı, sof alım satım işinin tacirleriydi. Sof ve şali Ankara’da dokunmakta ve üretilmekteydi. Ankara’da sof üretiminin XVIII. yüzyıl öncesinde yaklaşık olarak XVI. yüzyıllarda da yapıldığı görülmektedir.

Ankara’da tiftik ipliğinden dokunan soflar, sadece şehir ve çevresi ihtiyacı için değil, daha çok dış pazarlar için üretilmekteydi. Ankara’da üretilen sof kumaşının yapımıyla ilgili işlem süreci ise şu şekildeydi; Köylerde ve şehir için, özellikle kadınlar tarafından tiftik eğirilerek iplik haline getirilmekte ve satılmaktaydı. İşleme tabi tutulan iplikler yıkanıp dokunabilir hâle getirildikten sonra tezgâhlara gerilerek dokunmaktaydı. Dokumadan sonra kumaşların yıkanması, boyanması ve cendereye çekilerek düzeltilip parlatılması işlemleri gelmekteydi.

⁶⁷ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.104, belge no. 3/360/1297, fi evâil-i C 1168/15-24 Mart 1755.

Tiftik ipliğinin sof kumaşı haline gelinceye değin geçirdiği aşamalar, ayrı meslek haline gelmiştir. Bu meslekler; sof dokuyucuları, sof yucuları, sof boyacıları ve sof perdahtçılardı. Ankara haricinde, “Tosya, Kastamonu, Çankırı, Sivrihisâr, Kalecik gibi sof üretimi yapan yerlerde mevcuttu.”⁶⁸ Ancak belirtilmesi gereken önemli husus, bu yerlerde sof üretimi yapılırsa da ham sofun işlenmesinin yalnızca Ankara’da yapıldığı idi.⁶⁹ Yoğun bir üretim sonucu elde edilen sof kumaşları, yerli ve yabancı tüccarlar tarafından satın alınmakta ve ülke içerisinde başta İstanbul bölgesine tahsis edilmekteydi. Ankara’da dokunan ve üretilen, dikilmiş ve dikilmemiş sof ve şali tüccarlar tarafından İstanbul’da gümrüğe getirilmekteydi. Bu emtialar gümrükten geçtikten sonra belirlenen toptan pazarlara gönderilmekte ve buralarda alım satım yapılmaktaydı. Üretim mahalli Ankara’da bulunan sof ve şalinin alım satımını, İstanbul’da yalnızca sofçü esnafı yapmaktaydı. İstanbul’da bu işin alım satımıyla ilgilenen sof tacirleri ise toplam elli beş kişiydi.⁷⁰

Osmanlı esnaf sisteminde mesleki üretim birlikleri, bölgesel alım tekeli ve bölgesel üretim imtiyazları çerçevesinde hammadde temini ve imalatını gerçekleştirirken, mesleki birlikler yani ürünlerin yalnızca alım satımı ile uğraşan tüccar birlikleri ise bölgesel ticaret tekelleri bağlamında teşkilatlanmışlardır. Örneğin, kumaşçı meslek birliklerinden sofçü esnafının bazıları sof alım satımını İstanbul’da Kebeciler hanında bazıları ise Çukurhan’da vs. odalarda dağınık bir şekilde yapmaktaydı. Ancak daha sonra çıkarılan nizam, sofçü tüccarının Bezzazistan-ı cedid yakınlarında bir mahalleye yerleşerek belirli bir mekânda toplu bir şekilde alım satım yapması şeklindedir. Nitekim sofçü tüccarı Bezzazistan-ı cedid yakınlarında Tavukpazarı adlı mahalde vezir-i azam Hüseyin Paşa tarafından inşa edilen Hüseyin Paşa vakfındaki bu hana yerleşecek ve sof ticaretinin alım satımı ise yalnızca bu handa yapılacaktı. Bu hana meşhur sofçular hanı denilmekteydi.

“...vezir-i a’zam sabık müteveffa Hüseyin Paşa’nun... Bezzazistan-ı cedid’e karib Tavukpazar... mahalde müceddeden bina eylediği han-ı cedid her veçhile

⁶⁸ Özer Ergenç, “1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar”, **Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s.153-156.

⁶⁹ A.e., s.153-156.

⁷⁰ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.28, belge no. 1/189/850, fi evâil-i C 1157/12-21 Temmuz 1744.

enseb ve evla olmağla ba'de'l-yevm taife-i mezbure han-ı mezbure nakl ve sofın bey' ü şırası mahall-i mezkure mahsus olup başka yirlerde bey' ü şıraya ruhsat virilmemek için...''⁷¹

İstanbul'da sof ticaretinin dağınık bir şekilde yapılması yerine, belirli bir mekânda yapılması şeklinde sof tüccarına inhisar hakkı tanınmıştı. Tüccara tanınan bu hakkın sebebi ise, sof alım satımının dağınık bir şekilde yapılması neticesinde sof tüccarının işine sof ticaretiyle hiç ilgisi olmayan şahısların karışması ve bunların hile ve aldatmayla halka değerinden fazlasına satış yapmalarına engel olmaktı. Çünkü bu durum hem halka zarar vermekte, hem de sof tüccarının kârlarının azalmasına neden olmaktaydı.⁷² Ancak sofcu esnafına tanınan bölgesel ticaret tekeli sonrasında da kimi esnaf birlikleri ve şahıslar mevcut nizama uymamıştı. Örneğin, parçacı taifesinden bazıları satın aldıkları noksan çileli kalb sofı fazla değer ile gizli ve aşıkâre dükkânlarında satmışlardı. Ayrıca hariçten bazı kimselerde tüccar suretiyle çilesi ve teli noksan kalb ve redi sof ve şali tedarik etmiş ve omuzlarında gezdirerek halka ucuz değer ile satmışlardı. Sofcu tüccarına tanınan bölgesel ticaret tekeli uygulamasının ihlali belgede şu şekilde ifade edilmektedir;

''...sofcı tüccarı arz-ı hal idüp sofın bey' ü şırası İstanbul'da Tavukpazarı'nda müteveffa... Hüseyin Paşa'nun hanına mahsus olup dikilmiş ve dikilmemiş cedid sofın ahar mahallerde bey' ü şırası men' olunmuşiken parçacı taifesinden bazıları şıra eyledikleri noksan çileli kalb sofı ziyade baha ile... dükkânlarında bey' ve nizam-ı kadimlerinün ihtilaline badi...''⁷³

İstanbul'da bulunan sof tüccarının sof alım satımını bölgesel ticaret tekeline göre yapması şeklindeki nizam, 1191/1777 tarihli belgenin derkenarında belirtildiği üzere 1197/1783 tarihli yazılan emirle kaldırılmıştır. Daha sonra çıkarılan nizama göre, sof alım satımını yalnızca sofcu esnafı sofcu hanında değil, herkes dilediği mahalde yapabilecektir.⁷⁴ Ancak 1201/1787 tarihli bir belgede, sofcu esnafına

⁷¹BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.4, belge no. 1/29/132, fi evâhir-i B 1155/21-30 Eylül 1742.

⁷²BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.4, belge no. 1/291/132, fi evâhir-i B 1155/21-30 Eylül 1742.

⁷³BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.8-9, belge no. 1/36/165, fi evâil-i 1155/1-10 Ekim 1742.

⁷⁴BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.268-270, belge no. 9/105/379, fi evâsıt-ı M 1191/19-28 Şubat 1777.

tanınan inhisar hakkının lağvedilmesi ve bazı muhtekir taifesinin diledikleri mahallerde sof ve şali satmaları şeklinde verilen emrin, sofcu esnafını olumsuz etkilediği belirtilmiştir. Bundan dolayı hırfetle alakası olmayan kimselerin sof ve şali alım satımını yapmaması ve 97 senesinde inhisarı kaldıran emir kaydının silinmesini sofcu esnafı talep etmiştir.⁷⁵ 1215/1800 tarihli fermada ise, inhisar usulünün uygulanmasını sofcu esnafı talep etmesine rağmen, bu usule izin verilmesi halka zarar verdiğinden uygulamanın tamamen kaldırılması kararı şu şekilde açıklanmaktadır;

“...inhisarı suretinün tecvizi ibadullaha muzır olduğundan esnaf-ı merkümenün fima ba'd iddi'aya salahiyetleri olmamak için emr-i şerfi mezkûrun kaydı terkin olunması hususuna... tecdid olunan salîfû'z-zikr emri âlinin kaydı külliyyen ref ü terkin olmak için...”⁷⁶

İstanbul'da bulunan kumaşçı esnaf birliklerinden biri de kemhacı esnafı idi. Kemhacı esnafı mesleki üretim birliklerindendi. Üretim birliği olan bu esnafın, üretimlerini gerçekleştirecekleri mahaller belirlenmişti. Nitekim kemhacı esnafı üretimlerini İsmail Paşa sarayında işlemekteydi. Ancak, 1143/1729 senesi gibi çok erken bir tarihte esnafla ilgili bu düzenleme geçersiz olmuş ve bu tarihten itibaren kemhacı esnafı dağınık ve her biri başka mahalde kendi işyerlerinde üretim yapmışlardı.⁷⁷ XVIII. yüzyıl İstanbul'unda gerek mesleki üretim birliklerine gerekse mesleki birliklere tanınan inhisar uygulamalarının mutlak anlamda verilen imtiyazlar olmadığı görülmektedir. Nitekim esnaf birliklerine tanınan imtiyazlarda devlet, tüketici ve üretici üçlüsünün yararı göz önünde bulundurulmaktaydı. Bu üç kesimden herhangi birine zarar veren inhisar uygulaması derhal kaldırılmaktaydı.

İstanbul'da birlik oluşturan kumaşçı esnafından bazıları da abacı ve bezzaz esnafı idi. Abacı ve bezzaz esnaf birliklerinin her ikisi de mesleki birliği teşkil etmekteydi. Yani her iki esnaf birliği de kendilerine ait metaların üretimini değil yalnızca alım satımını yapmaktaydı. İstanbul'da abacı esnafı tarafından alım satımı yapılan metaların üretimi ise başka yerlerde yapılmaktaydı. Osmanlı imparatorluğu

⁷⁵ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.356-357, belge no. 11/216/658, fi evâsıt-ı B 1201/29 Nisan-8 Mayıs 1787.

⁷⁶ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.343, belge no. 11/2/4, fi Ş 1215/19 Aralık 1800.

⁷⁷ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.293, belge no. 5/321/957, fi evâil-i B 1174/6-15 Şubat 1761.

pazarları için üretim yapmağa başlayan ilk abacıların Filibelilerle birlikte Kopriviştitsa Bulgar abacıları oldukları bilinmektedir. İmparatorlukta büyük bir şöhret yapmış diğer bir abacılık merkezi de İslimiye'dir. Özellikle Filibe ve İslimiye, Osmanlı Ordusuna aba ve abadan mamul elbise sağlayan şehirlerden biri olmuştur.⁷⁸

İstanbul'da bulunan abacı esnafının, üretim merkezlerinden gelen ve kendilerine ait olan metaların alım satımını nerelerde yapacakları ve ticaretini yapacakları ürünlerin kimler tarafından, nerelerden getirildiği vs. hususlar belirlenmişti. İstanbul'da bulunan abacı esnafının alım satımını yapacağı ürünler bez, dimi, aba, mısır bezi, arşun ipliği ve penbe bezi idi. Bu metalar, taşradan tüccarlar vasıtasıyla gümrüğe getirilmekteydi. Gümrüğe gelen bu ürünlerin tüccardan satın alınması ve abacı esnaf birliği arasında bölüşümü ise ilgili esnaf birliğinin kethüda ve ihtiyarları marifetiyle yapılmaktaydı.⁷⁹ Ancak bazen gümrüğe gelen malların, tüccarlar tarafından esnaf haricindeki kimselere tahsisi gibi nizamı ihlal eden durumlar da olabiliyordu. Örneğin, abacı esnafına mahsus olan metaların başka tacirler tarafından kuvvetli rüşvet ile alınarak sonrasında diledikleri fiyattan abacı esnafına satışı belgede şu şekilde ifade edilmektedir;

*'...esnaflarından hariç ba'zı zi kudret kimesneler kuvvet-i irtişa ile esnaf-ı mezbureye mahsus olan meta'ların alıp ba'dehu diledükleri baha ile bunlara virüp ol veçhile nizamlarına halel vermeleriyle... taşradan İstanbul'a gelen aba, ve Mısır bezi ve arşun ipliği ve penbe bezi ve dimi meta'mız olup bey' ü şırası bize mahsus iken esnafımızdan hariç ve esnafımızdan ba'zı zi kudret kimesneler meta'ımızı tüccardan alıp bizlere ziyade baha ile virüp esnafımız fukarasına gadr eyledükleri...'*⁸⁰

İstanbul'da bulunan abacı esnaf birliğinin hangi ürünleri, kimler vasıtasıyla temin edecekleri belli olduğu gibi kendilerine ait ürünlerin alım satımını yapacakları dükkân mevzileri ve adetleri dahi belirlenmişti. Nitekim abacı esnafının Bitbazarında

⁷⁸Nikolay Todorov, "19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilâtında Bazı Karakter Değişmeleri", **İÜ İFM**, C.27, No.1-2, İstanbul, 1969, s.7-8.

⁷⁹**BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1**, s.223, belge no. 5/49/161, fi evâil-i C 1172/30 Ocak-8 Şubat 1759.

⁸⁰**BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1**, s.223, belge no. 5/49/161, fi evâil-i C 1172/30 Ocak-8 Şubat 1759.

Bodrum hanı yakınlarında 135, Mercan civarında 29, Zindan kapısı hariç ve dâhilinde ve Odunkapısı ve Ayazmakapısı ve Bahçekapısı hariçlerinde 71, Yedikule hariç ve dâhilinde ve Ayvansaray, Karagümrük ve Edirnekapı'da 31, Vezneciler, Yenikapı ve Kumkapı'da 44, Üsküdar'da 11 ve Galata'da 8 olmak üzere toplam üç yüz dokuz adet dükkân olup bunlardan altı adedi köhneci ve pazarcı dükkânı olup kalan üç yüz üç adedi ise abacı esnafına mahsustu.⁸¹ Abacı esnafına ait olan mezkûr dükkânların sahiplerinden birisi öldüğünde ise, terekese yazılıp borçları ödendikten sonra gedik tabir olunan alat-ı lâzimesi oğluna veya kızına intikal ederdi. Şayet, evladı yoksa değeriyle müstahak kalfalardan birine verilirdi.⁸² İstanbul'da bulunan kumaşçı meslek birliklerinden bir diğeri ise, bezzaz esnaf birliği idi. İstanbul'da Bezzazistan etrafında ve Hayret hamamı civarında bulunan bezzaz esnafı hind, şam ve halep alacası vs. hind metanın alım satımını yapmaktaydı. Bezzaz esnafının İstanbul'da Bezzazistan civarında elli altı ve Hayret hamamı civarında ise on beş adet olmak üzere yetmiş bir adet dükkânları vardı.⁸³

Osmanlı esnaf sisteminde, mesleki üretim birliklerinde üretim yapabilme, bölgesel üretim tekelleri bağlamında olduğu gibi mesleki birliklerde de alım satım yapabilmenin belli ölçüleri mevcuttu. Örneğin, İstanbul, Galata, Üsküdar ve Haslarda bulunan abacı ve bezzaz esnafının alım satım yapabilmesi için bu esnafın birbirlerine kefil olup, hamdest olmaması ve ayrıca üstada hizmet edip sanatlarında kâmil olması gerekmektedir. Ayrıca abacı ve bezzaz esnaf birliğinin kethüda ve yiğitbaşı vs. ihtiyarları onaylamadıkça esnaf, başka dükkân açamayacak ve çırak alamayacaklardı. Adı geçen meslek birliklerinin ancak belirlenen bu tekel hakları bağlamında alım satım yapabileceği belgede şu şekilde belirtilmektedir;

'...bundan akdem ibadullaha enfa' ve evla' olmak için meta'ların ziyade baha ile bey' itmeyüp ve her biri ahara kefil olup ham-dest olmayup üstada hidmet ve san'atında kâmil olup kethüda ve yiğitbaşı vs. ihtiyarlar ma'rifetiyle olmadukça

⁸¹BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.339, belge no. 10/294/1012, fi evâsıt-ı B 1198/31 Mayıs-9 Haziran 1784.

⁸²BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.339-340, belge no. 10/294/1012, fi evâsıt-ı B 1198/31 Mayıs-9 Haziran 1784.

⁸³BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.69-70, belge no. 7/163/499, fi evâil-i Ş 1178/24 Ocak-2 Şubat 1765.

*başka dükkân ihdas ve şakird almamak üzere her birisi razı ve ahd ü misak ve bu nizam düstürü'l-amel kılınmak babında...'*⁸⁴

Osmanlı İstanbul'undaki kumaşçı esnaf birliklerinin alım satım yapabilme şartlarının belli olması dışında, herhangi bir kumaşçı meslek birliğinin tekeli altında olan mamul malların alım satımına başka bir kumaşçı meslek birliğinin müdahale etmesi de yasaktı.

2.5. Maden Sektöründen Demirci Esnaf Birliği

Osmanlı esnaf sisteminde işbölümüne göre uzmanlaşma ilkesi yalnızca üretim sektöründe değil, ticaret birliklerinde de vardı. Demirci esnaf birliği adı altında ele alınan nalbur, yarıcı, mismarcı(çivici), kara demirci ve lengerci esnafının her biri ayrı bir esnaf birliğiydi. Bu esnaf birliklerinden yarıcı, mismarcı, kara demirci ve lengerci esnafı mesleki üretim birlikleri içerisinde yer alırken, nalbur esnafı ise kendilerine ait ürünlerin yalnızca alım satımını yapan mesleki birlikti.

Esnaf sistemi içerisinde, hammaddenin üretim bölgelerinin nereler olduğu ve mevcut üretim bölgelerinden hammaddenin kimler tarafından satın alındığı ve ilgili esnaf birliklerine ne şekilde dağıtıldığı vs. hususlar nizamlarla belirlenmişti. Örneğin, ham demir, çelik vs. demir aletinin üretim bölgeleri Karadeniz'de İğneada ve Tirebolu Akdeniz'de ise Kavala ve diğer bazı mahallerdi.⁸⁵ İstanbul'a belirtilen üretim bölgelerinden başka Samakov ve Moskovdan da ham demir tahsis edilmekteydi. Özellikle Sofya-Samakov imparatorluğun başlıca demir üretim merkezlerinin başında gelmekteydi.⁸⁶

Üretim bölgelerinden gelen emtia ise türüne göre belli bir gruba esnafa hasredilmişti. Başka esnaf veya tüccarın bu nevi emtiayı satın alması ise yasaktı. Şehire gelen ürünler, esnafın faaliyet sahalarına göre belli bir loncanın malı addedilmişti. Böyle bir teşkilatlanmaya gidilmesinin temel amacı ise, şehrin tüketim

⁸⁴ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.227-228, belge no. 5/62/198, fi evâhir-i C 1172/19-27 Şubat 1758.

⁸⁵ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.211-212, belge no. 8/298/974, fi evâhir-i Ca 1189/20-29 Temmuz 1775.

⁸⁶ Mehmet Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2012, s. 215.

ihtiyacını tespit etmekte. Ayrıca ihtiyaca yetecek stoklar oluşturmak, ihtikâra meydan vermemek ve böylece şehirlerde üretim tüketim dengesi kurulmasını sağlamak gibi hedefleri de vardı.⁸⁷ Nitekim incelediğimiz demirci esnaf birliği de bu şekilde organize olmuştur. Ham demir, çelik vs. demir aleti, üretim bölgelerinden tüccar taifesi tarafından satın alınmakta ve İstanbul'a getirilmekteydi. İstanbul'a getirilen bu metalar gümrükten geçirildikten sonra Sebzeane iskelesine boşaltılmakta ve buradan da Rüstem Paşa yakınlarındaki orta mahzene konulmaktaydı. İstanbul'daki bu işlenmemiş malların toptan pazarı olan Rüstem Paşa yakınlarındaki orta mahzen nalbur esnafına aitti. Bu mahzene gelen metaların nalbur esnaf birliği arasındaki taksimi ise, ilgili esnafın kethüda ve ihtiyarları aracılığı ile yapılmaktaydı.⁸⁸ Üretim bölgelerinden İstanbul'a tüccar taifesi tarafından getirilen bu metaların tahsisi yalnızca nalbur esnafına aitti. Ancak nizamların ihlali durumları da olabiliyordu. Nitekim taşradan tüccar taifesinin getirdikleri metalar nalbur esnafı haricinde yarıcı ve mısır kestirici taifesi ve başka tacirler tarafından da satın alınarak başkalarına satılmaktaydı. Fakat yarıcı ve mısır kestirici taifesinin hammaddeleri tüccar taifesinden satın alması ve işledikten sonra başka kimselere satması kesinlikle yasaktı. Çünkü esnaf birlikleri arasındaki işleyiş nizamlarla düzenlenmişti. Mevcut nizama göre, taşradan tüccar taifesinin getirdiği demir, çelik vs. demir aleti yalnızca orta mahzende bulunan nalbur esnafına tahsis edilebilirdi. Ve toptan pazara gelen hammaddenin alım satımı da yine nalbur esnafına aitti. Yarıcı ve mısır kestirici taifesi ise, metaları tüccar taifesinden değil, yalnızca nalbur esnafından satın alarak işleyebilirdi. Nalbur esnafı, yarıcı ve mısır kestirici taifesi haricinde mühimmat-ı seferiyye için mezkûr metaları gerektiğinde Tersane-i Amire, Cebehane ve Tophane taraflarına yani devlete ve ayrıca İstanbul'da Eyüp, Üsküdar, Galata vs. yerlerde bulunan şehir demircilerine dahi tahsis etmekteydi. Nalbur esnafının hammaddeleri kimlere tahsis edeceği belgede şu şekilde ifade edilmektedir;

---

⁸⁷ Lütfi Güçer, "Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Politikası", **Türk İktisat Tarihi Yıllığı**, S.1, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimâiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, 1987, s.48-49.

⁸⁸ **BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1**, s.38-39, belge no.2/32/116, fi evâsıt-ı B 1158/ 9-18 Ağustos 1745.

‘‘...na’lburan esnafı... Tersane ve Cebehane ve Tophane-i amireler mühimmatlarına iktiza iden timuru hin-i iktizada tedarük ve teslim ider müstakil esnaf olmağla... İstanbul ve Galata ve Eyyub vesayir bilad-ı sayirede yarıcılara ve mismar kesdüricilere vesayir tezgâh sahiblerine narh-ı cari üzre bunlar bey’ idegelüp... İstanbul ve Eyyûb ve Galata ve Üsküdar vesâyir bilâd timurcuları dahi esnâf-ı mezkûreden iştirâ idegelmişken...’’⁸⁹

Osmanlı esnaf sisteminde herhangi bir ürünün hammadde temini, üretim ve satış aşaması kimi zaman aynı esnaf birliği tarafından gerçekleştirilirken kimi zaman üretim için gerekli olan bu aşamalar farklı esnaf birlikleri tarafından yapılmaktaydı. Nitekim demirci esnaf birliğinde hammaddenin yani demirin temini ve satışı nalbur esnafı tarafından gerçekleştirilirken, imalât lengerci, kara demirci ve mismarcı taifesi tarafından yapılmaktaydı. Ayrıca imalatı gerçekleştiren üretim birliklerinden mismarcı esnafının mamul hale getirdikleri ürünler yine nalbur esnafı tarafından satılmaktaydı. Yani nalburcuların çivi ticareti mismar kestirici esnafının imalatına bağlıydı. Kısacası mesleki birliklerden olan nalbur esnafı ile mesleki üretim birliklerinden olan mismar kestirici esnafı birbirini tamamlayan satış ve imalat yapan iki esnaf birliğiydi.⁹⁰ Ancak herhangi bir ürünün hammadde tedarigi, imalat ve satış aşamalarının farklı esnaflar tarafından yapılması bir takım sorunlara sebep olmaktaydı. Nitekim ham demir, çelik vs. demir aletinin hammaddesini tedarik eden nalbur esnafı ile üretimi gerçekleştiren lengerci, kara demirci ve mismarcı esnafı arasında ihtilaflar çıkmıştı. Bu esnaflar üretimleri için gerekli olan ham demiri nalbur esnafının kendilerine değerinden fazlasına sattıklarını ifade etmişlerdi. Bundan dolayı lengerci, kara demirci ve mismarcı esnafı taşradan demir getiren gemilerin kendi işyeri ve dükkânları olan Galata iskelesine yanaşmalarını ve lazım olan demiri kendilerinin tüccardan iştirâ edeceklerini söylemişlerdi. Fakat nalbur esnafı Tersane, Cebehane ve Tophane’ye vakitli vakitsiz ham demir lazım olduğunu ve taşradan gelen ham demir zayi ve telef olmadan devlete lazım olan demiri hazır bulundurmak için ham demir yüküyle taşradan gemi geldiğinde nalbur esnafının işyeri olan

⁸⁹ BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 1, s.38-39, belge no. 2/32/116, fi evâsıt-ı B 1158/ 9-18 Ağustos 1745.

⁹⁰ Mübahat Kütükoğlu, ‘‘Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi’’, **Ahilik ve Esnaf**, İstanbul, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayınları, 1986, s. 73.

Sebzehane önüne yanaşması ve buradan da Rüstempaşa'daki orta mahzene konulması gerektiğini belirtmişti.⁹¹ Ancak daha sonra çıkarılan bir nizamla nalbur esnafının inhisar hakkı terkin edilmişti. Muhdes nizama göre, taşradan İstanbul'a gelen her tür ham demir nalbur, lengerci, kara demirci ve mismarcı esnafının kethüdarları ve yiğitbaşları ve bu esnafların ikişer ihtiyar ustaları tarafından alınacaktı. Ve bu metaların değeri tüccarla belirlendikten sonra gelen her tür demirin üçte birini lengerci, kara demirci ve mismarcı taifesi ve üçte ikisini ise devlet ve halk için nalbur esnafı alacaktı.⁹²

1204/1789 tarihli bir fermanda, nalbur esnafının her türlü alım satım tekeli hakkını içeren inhisar uygulamasının tamamen kaldırıldığı belirtilmektedir.⁹³ Yeni nizama göre, taşradan Asitane'ye demir getiren tüccardan nalbur esnafından başka lengerci, kara demirci ve mismarcı taifesi de metalarını satın alabilecek ve ayrıca bu metaların alım satımını da istedikleri kişilere yapabileceklerdi.⁹⁴ Nitekim bu fermanla birlikte lengerci, kara demirci ve mismar kestirici taifesi mesleki üretim birliği olmasının yanı sıra mesleki birlik statüsünü de elde etmiştir.

---

⁹¹BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.211-212, belge no. 8/298/974, fi evâhir-i Ca 1189/ 20-29 Temmuz 1775.

⁹²BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.77, belge no. 7/174/531b, fi evâil-i N 1178/ 22 Şubat-3 Mart 1765.

⁹³BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.77, belge no. 7/174/531, fi evâsıt-ı M 1204/ 1-10 Ekim 1789.

⁹⁴BOA, İAD İstanbul Esnaf Tarihi 2, s.342, belge no. 11/2/2, fi evâsıt-ı M 1204/ 1-10 Ekim 1789.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

19. YÜZYIL'DAN 20. YÜZYIL BAŞLARINA KADAR OSMANLI ESNAF SİSTEMİNDEKİ YAPISAL DÖNÜŞÜMLER

3.1. Osmanlı Esnaf Sisteminin Yapısal Dönüşümünde Birinci Dönem: Lonca Sisteminin Etkinliğinin Azalması ve Fabrikaların Teşkili (1800-1860)

3.1.1. Dış Unsur Olarak Sanayi Devrimi

XIX. yüzyılda dünyada meydana gelen iktisadi gelişmelerin büyük çoğunluğunu Sanayi Devrimi çerçevesinde incelemek gerekmektedir. Teknolojik atılım veya kapitalist gelişme olarak adlandırılan Sanayi Devrimi için gerekli ön koşullar XVIII. yüzyılın ikinci yarısında İngiltere'de gerçekleşmişti.¹ Sanayi devrimi ile birlikte basit el aletlerinin yerine buharlı makinelerin kullanılması, emek verimliliğini sağlamış ve üretim maliyetleri düşmeğe başlamıştı. Böylece ilk olarak İngiltere ve daha sonrada Batı Avrupa ekonomileri mamul mallarda ucuz ve kaliteli ürün üreticisi durumuna gelmişti. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa'nın aksine, kapitalist olmayan bir üretim süreci vardı. Üretim, esnaf loncaları yapısı içerisinde birlik oluşturmuş küçük zanaat birimleri tarafından yapılmaktaydı.²

Avrupa'da meydana gelen Sanayi Devriminin Osmanlı lonca sistemine etkisi dönemler itibariyle farklı olmuştur. XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında bazı üretim dalları imparatorluğun talebine karşılık verebilmekteydi.³ Ancak XIX. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, yoğun bir şekilde hacmi büyüyen ithal mallarının rekabeti karşısında özellikle de dokuma sektöründe faal olan el tezgâhları gerilemişti.⁴ Netice de Avrupa Sanayi Devrimi Osmanlı lonca sistemine olumsuz

---

¹Şevket Pamuk, *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014, s. 83-84.

²Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, s. 1-10.

³ A.e., s. 127.

⁴ A.e., s.20-21.

yönde tesir etmişti. Bu olumsuz etki, özellikle 1815’de Napolyon devrimini takip eden senelerde Avrupa mallarının doğuya doğru akışının süratle artmasıyla etkisini göstermiş ve Osmanlı toprakları kısa zamanda Avrupa sanayi erbabı için önemli pazarlar durumuna gelmiştir. Bu durum geleneksel Osmanlı imalatını bertaraf etmiş ve aynı zamanda el emeği ile çalışan Osmanlı imalâtçıları işsizliğe sevk etmişti.⁵

3.1.2. Esnaf Birliklerine Tanınan Tekellerin Kaldırılması ve Lonca Sisteminin Çözülüşü

1750-1840 arası dönemde İstanbul esnaf birlikleri yeniden yapılandırılmaya çalışılmıştır. Bu yapılandırma, Fatih döneminden itibaren esnaf birliklerine tanınan ve uygulamaya geçirilen esnaf tekellerinin kaldırılmasıydı. Bu tekel haklarının kaldırılmasında iç ve dış faktörler etkili olmuştu. Esnaf tekellerinin kaldırılmasındaki iç etki, esnafın bu tekel haklarını aleyhte kullanmalarından kaynaklanmıştı. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul esnafı, kendilerine tanınan haklara dayanarak hammaddelerin veya işlenmiş malların fiyatlarını keyiflerince belirlemeye başlamışlardı.⁶ Böylece devletin, esnaf birliklerine kendi üretim ve fiyatla ilgili politikalarının gerçekleştirilmesi için tanıdığı tekel hakları, belirlenen hedefleri gerçekleştirilmesi bir tarafa sistem de daha menfi bir tesir meydana getirmeye başlamıştı.

Esnaf tekellerinin olumsuz yanları ilk olarak III. Selim tarafından tespit edilmiş ve kaldırılmasına karar verilmişti. Bu tekeller üç aşamada kaldırılmıştı. İlk aşama, III. Selim devrinde 1794 yılında gıda maddeleri üreten, alan ve satan esnaf dışındaki esnaf birliklerine ait tekellerin kaldırılmaya başlanmasıydı. II. Mahmut döneminde yani 1824 yılından itibaren gıda maddeleriyle ilgili üretim alanlarında da esnaf birliklerinin hammadde, ürün temini ve satın alma tekellerinin bakkallardan başlanarak kaldırılması ikinci aşamayı oluşturmaktaydı. İki aşamada satın alma

---

⁵Edward C. Clark, “Osmanlı Sanayi Devrimi”, **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992, s.37-49.

⁶Ahmet Kala, “Osmanlı Esnaf Sisteminin Oluşması ve Yeniden Yapılanması Açısından İstanbul Esnaf Birlikleri”, **İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente**, Çeviren: Ayşe Dağlı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, s. 252-253.

tekellerinin kaldırılmasından sonra üçüncü aşama olarak satma tekelleri de kaldırılmıştı.⁷

Esnaf tekellerinin kaldırılmasıyla ilgili belirtilmesi gereken önemli bir husus da gedik sistemiydi. II. Mahmud dönemine kadar oldukça yaygın bir şekilde uygulanan bu sistem, belirli mal ve hizmetlerin yine belirli esnaf birliklerince satın alınması, üretilmesi ve satılabilmesi tekelleriydi. Gedik hakkı, hukuki bir hak olarak satın alma ve satma tekellerini de içerdiğinden bahsedilen satın alma ve satma tekellerinin kaldırılması gedikleşmemiş esnaf birliklerini etkilemişti. Ancak İstanbul esnafının önemli bir bölümü gedikleşmiş olduğundan, bu düzenlemeden fazla etkilenmemişlerdi.⁸

Fatih döneminden itibaren esnafa tanınan tekellerin ve ayrıca XVII. yüzyılda ortaya çıkan ve XVIII. yüzyılda loncalar arasında yaygınlaşan gedik tekel sisteminin uygulamadan kaldırılması hemen olmamıştır. Bu, loncalara ve zamana bağlı olarak değişim göstermiştir. Loncalar açısından bakıldığında, devlet kimi loncaların inhisarlarını kaldırırken, kimi loncaların inhisarları yüzyılın son çeyreğine kadar devam etmiştir. Ayrıca tekelleri kırmaya çalışan Tanzimat reformlarını, bazı loncalar memnuniyetle karşılarken bazıları da tekel haklarını korumaya çalışmışlardır. Nitekim devlet, 1813 yılında Üsküdar'daki basmacı esnafı ile Yenikapı ve Ahmediyye semtlerindeki basmacılara tanıdığı üretim tekeli hakkını 1852 yılında kaldırmıştır. Böylece basmacı loncası imtiyazlı statüsünü kaybetmiştir.⁹

Devlet, basmacı esnafını serbest piyasa ortamına sokarken, tekstil üretimi yapan başka loncaların tekellerini korumuştur. 1841 yılı civarında, bir grup Müslüman ve gayrimüslim işçi, fes boyacıları loncasının tekel haklarına karşı çıkmış, rakip dükkânlar açmak için izin istemişlerdi. Tekel haklarına meydan okunan lonca mensupları, gediklerini tekellerine hukuki bir dayanak olarak göstermişlerdir. Meclis-i Vâlâ ise, fes boyacılarının haklarını korumuş ve eski fes tamircilerinin onlarla rekabet etmesine izin vermemiştir. Devlet yetkilileri, 1862 yılında dahi fes

---

⁷ A.e., s.258.

⁸ A.e., s.259.

⁹ Donald Quataert, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, Çeviren: Tansel Güney, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, s.97-98.

boyacılarının tekellerini korumaya devam etmiştir. Kısacası devlet bazı loncaların imtiyazlarını ellerinden alırken, bazılarınınkini de korumaktaydı.¹⁰ Burada ayrıca belirtilmesi gereken önemli bir husus, devletin 1861’de yeni gedik verilmesini menetmesine rağmen, gediği bulunan loncaların inhisar haklarını korumaya devam etmesidir. Örneğin, 1865’de kalaycılar loncası, gedik sayısının sanayi geliştiği halde çok sınırlı olduğunu belirterek hükümetten yardım istemiştir. Loncanın bu talebine karşılık hükümet ancak gediksiz işyerlerinin açılmasına müsaade etmiş ve gediksiz işyerlerinin gediklilerden iki katı vergi ödeyeceklerini belirtmiştir. Bu şartlar altında lonca inhisarını muhafaza ederek faaliyetlerine devam etmiştir.¹¹

Esnaf tekellerinin kaldırılmasındaki dış etki ise, Sanayi Devriminden kaynaklanmaktaydı. Devrim sonrasında, Avrupa fiyatlar genel seviyesi yükselmişti. Buna karşın Osmanlı’da hammadde fiyatları esnaf tekellerinin fiyatları kontrol altında tutması nedeniyle düşük seviyedeydi. Bu, ülke içerisindeki hammaddenin dışarıya akmasına sebep olmaktaydı. Bu durumun engellenmesi esnaf tekellerinin kaldırılmasını gerekli kılmıştı. Ayrıca Avrupa’da fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi neticesinde ülke içindeki kaynakların dışarıya akması, çeşitli loncaların hammadde bulamamaları nedeniyle çözülme noktasına gelmesine neden olmuştur. Örneğin, İstanbul’da altın ve gümüş tel üreten loncanın 1825’de 1.500 üyesi vardı. İmtiyazlı durumda olan bu lonca kıymetli madenleri devletin hazinesinden sübvansiyonlu fiyatlarla temin ediyordu. Bu madenlerin yüzyılın ikinci çeyreğinde dünya piyasasındaki durumu değişince üretim ve satışlar çok azaldı. Ayrıca dokumacılar, Bursa’dan ham ipek temin edebilmeleri için devletin müdahalesinden istifade ediyorlardı. Hükümet fiyatı tespit ediyor ve hammaddelerin yalnız İstanbul’a sevkine müsaade ediyordu. Fakat 1825 ile 1850 arasında Avrupa’da ham ipek fiyatlarının yükselmesi durumu değiştirdi. Osmanlı esnafının kullandığı

---

¹⁰ A.e., s.100.

¹¹ Donald Quataert, “19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Editör: Halil İnalçık ve Donald Quataert, C.2, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, s.1009-1010.

hammadelerin başka yerlere ihracatına sebep oldu.¹² Bu ve benzeri dış nedenlerden dolayı 1860'larda ipekli kumaş dokuyan loncalar çözülmeye başlamıştı.

3.1.3. Avrupalı Devletlerle İmzalanan Ticaret Muahedeleri ve Esnaf Sistemine Etkisi

Osmanlı İmparatorluğu ile İngiltere arasında imzalanan Balta Limanı Ticaret antlaşması, Avrupalı devletlerin ve özellikle de İngiltere'nin hedeflerini gerçekleştirebilmek amacıyla her türlü tekel haklarını kaldırarak, serbest ticareti esas alan bir antlaşmaydı.¹³ 16 Ağustos 1838'de¹⁴ Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında imzalanan bu antlaşmayla, serbest ticaret ilkeleri egemen kılınmış ve bunun neticesinde de Osmanlı maliyesi Avrupa sermayesinin denetimi altına girmişti. Bu antlaşmanın Osmanlı sanayisine etkisi, dış ticarete serbest ekonomik koşulların egemen kılınmasını sağlaması neticesinde, el tezgâhlarına dayalı Osmanlı sanayisinin gerilemesine yol açmasıydı.¹⁵ Bu antlaşma neticesinde, Osmanlı İmparatorluğu maliyetinin düşük ve daha kaliteli olması sebebiyle İngiliz mallarını ithal etmeğe başlamıştı. Özellikle İngiltere'den ithal edilen pamuklu dokumalar Osmanlı pazarlarında ilk sırada yer almış ve Osmanlı İmparatorluğuna yapılan İngiliz ihracatı önemli gelişme göstermiştir.¹⁶

3.1.4. Fabrika Kurma Girişimleri ve Esnaf Birliklerinin Yan Sanayi ve Tamamlama Sektörü Haline Gelmeleri

XIX. yüzyılda Osmanlı İstanbul'unda ve Anadolu'da imalatın farklı yapılarda işlendiği görülmektedir. Daha öncesinde var olan esnaf loncaları bu dönemde etkinliklerindeki azalmalara rağmen halen aktif konumdaydı. Ancak XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Osmanlı devletinde imalathane ya da fabrika adı verilen

---

¹²Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**,..., s.1003-1004.

¹³Reşat Kasaba, **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya İmparatorluğu**, Çeviren: Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1993, s. 50-51.

¹⁴Mübahat Küçüköğlü, **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1974, s. 109.

¹⁵Şevket Pamuk, **Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011, s. 208-209.

¹⁶Rifat Önsoy, **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988, s. 18.

kapitalist üretim birimleri yaygınlaşmaya başlamıştı. Büyük ölçekli imalat birimleri olan bu fabrikalarda üretim, Avrupa'da yaşanan sanayi hamleleri neticesinde geliştirilen makinelerin ithali ve ücretli işçi kiralananarak gerçekleşmekteydi. 1830 ve 1840'lı yıllar bu imalat birimlerinin Osmanlı devletinde aktif olduğu dönemlerdir. Ayrıca modern üretim yapılanmaları olan fabrika oluşumları, bu yıllarda devletin ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla devlet tarafından başlatılan girişimlerdi. Ancak devletin bu girişimi uzun süre faal olamamıştır. Osmanlı devletinde benzer bir girişim tekrar XIX. yüzyılın sonlarında yaşanmıştır. Ve bu dönemdeki fabrikalaşma serüveninin öncekinden en önemli farkı ise, devlet değil özel sermaye destekli olmalarıydı. Yüzyılın sonlarındaki fabrikalaşma girişimlerine devletten herhangi bir destek gelmemiştir.¹⁷ Ayrıca bu dönemde pek çok fabrika kurma çabası da loncaların direnişiyle karşılaşmıştı.¹⁸ Burada cevaplanması gereken en önemli soru, loncaları ortadan kaldıramayan fabrika girişimleri neticesinde, lonca-fabrika arasındaki ilişkisinin ne şekilde olduğudur. Diğer bir deyişle fabrikalaşma girişimleriyle loncaların hangi konuma yerleştiğidir.

XIX. yüzyılda fabrikaların kurulmasıyla, esnaf birlikleri fabrikalara bağlı yan sanayi ve/veya tamamlama sektörü haline gelmiştir. İkame ürünlerde fabrika ana üretim unsuru, esnaf birliği yan sanayi halinde bulunmaktadır. Tamamlayıcı ürünlerde ise, fabrika ve esnaf arasında işbirliği ilkesi geçerli olmuştur. XIX. yüzyılın ilk yarısında devlet öncülüğünde kurulan fabrikalar; Zeytinburnu Demir Fabrikası, Veliefendi Basma Fabrikası, İzmit Çuka Fabrikası, Hereke Kumaş Fabrikası ve Feshane idi.¹⁹ Bu kuruluşlardan Feshane ile fesçi esnafı arasındaki işbirliği önem atfetmektedir. Bu işbirliği, Feshanenin imalatını gerçekleştirdiği feslerin satışının, fesçi esnafı tarafından yapılması şeklindeydi. Nitekim fesçi esnafı tarafından kredili satılan Avrupa fesleri halk tarafından tercih edilmekteydi. Bu da

---

¹⁷ Şevket Pamuk, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserler II**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s.18-19.

¹⁸Şevket Pamuk, “Osmanlı Zanaatlerinin Yıkılışı: Pamuklu Tekstil Örneği, 1820-1913”, **Toplum ve Bilim**, S.23, İstanbul, 1983, s.95.

¹⁹ Tevfik Güran, “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları, **150. Yılında Tanzimat**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, s.235-236. Abdullah Martal, “Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl)”, **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.279-284.

Feshane feslerine özellikle dar gelirli grupların talebini sınırlamaktaydı. Problemi çözmek için Feshane feslerinin, fesçi esnafı kanalıyla satılması kararlaştırılmıştı. Fesçi esnafına ödemelerini taksitle yapma imkânı sağlayan bu uygulama, Feshane ile fesçi esnafı arasındaki ilişkiyi göstermesi açısından da önem taşımaktadır.²⁰

3.2. Osmanlı Esnaf Sisteminin Yapısal Dönüşümünde İkinci Dönem: Esnaf Birliklerini Anonim Şirketlere ve Cemiyetlere Dönüştürme Girişimleri (1860-1912)

3.2.1. Avrupa’da Ortaklıklar ve Anonim Şirketler

Avrupa’da ortaklıklar, XVII. yüzyılda hisse senedi ihracına dayalı şirketler çıkana kadar, tek bir kişinin sermaye ve emeğiyle memnuniyet verici sonuçlar almanın mümkün olmadığı işlerde, birkaç kişinin ortak olmaları şeklinde ortaya çıkan uygulamalardı. Bu ortaklıklardan en yaygın olanı ise commenda adı verilen ortaklık türüydü. Bu ortaklıkta, ortaklardan birisi sermaye sağlamakta diğeri ise işi yapmaktaydı.²¹ Avrupa’da commenda adı verilen bu ortaklık türü, X. yüzyıldan itibaren etkinliğini artırmıştır.²²

Avrupa’da modern manada ilk anonim şirket uygulaması, fazla olmamakla birlikte Ortaçağ İtalya şehirlerinde görülür. Bu anonim şirketlerin en tanınmış Cenova’da 1409 yılında kurulan ve 1799 yılına kadar devam eden Saint-Georges Bankası’dır. Modern anonim şirketlerin ortaya çıkmasında İtalyan şehirlerini Hollandalılar izlemiş ve sermayesi Aktien adı ile anılan hisse senetlerine bölünmüş ilk Hollanda anonim şirketi 16 Mayıs 1602 tarihinde kurulmuştur. Doğu Hindistan ve Güneydoğu Asya adaları ticaretine hâkim olmak amacıyla kurulan Hollanda anonim şirketlerini²³ aynı amaçla kurulan Fransa ve İngiliz anonim şirketleri takip etmiştir.²⁴

²⁰ Tevfik Güran, **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 379.

²¹ Herbert Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay ve Osman Aydoğuş, C.1, Ankara, Teori Yayınları, 1985, s.161.

²² Cengiz Kallek, “Mudarebe”, **DİA**, C.30, İstanbul, 2005, s.360.

²³ Hollanda anonim şirketleri Doğu Hint Şirketi ve Batı Hint Şirketi şeklinde iki kısma ayrılmaktaydı. Doğu Hint şirketi (La Compagnie des Indes Orientales) 1602 tarihinde Amsterdam, Middelburg ve Delf şehirleri ve daha birçok Hollanda şehirlerinin bir araya gelmesiyle kurulmuştu. Şirkete tanınan ayrıcalık ise, Ümit Burnu’nun doğu kesimindeki ülkelerle ticaret yapmaktı. Batı Hint Şirketi (La C.

Ancak 1844'e kadar bu devletlerde anonim şirketin kolayca ve ucuza oluşturulmasına izin verilmemiştir. Fransa'da bir imtiyaz beratı gerekliydi. İngiltere'de ise Bubble Yasası(1720), bir imtiyaz veya özel bir parlamento kararname gerektiriyordu. Bu pahalı berata sahip olmayan her şirket, hisse senedi satarak sermaye toplamış olsa bile, halâ bir ortaklıktan başka bir şey değildi.²⁵ Modern anlamda şirketlerin düzenlenmesi amacıyla oluşturulan en geniş tesirli kanun ise 1808 tarihli Napolyon Ticaret Kanunudur. Bu kanunda düzenlenen ve tüzel kişiliği açıkça tanınan şirketler adi, kollektif, hisseli komandit ve anonim şirketlerdir. İslam hukuku ve mecelle şirketlerinden sonra Osmanlı İmparatorluğunda da şirketler, 1808 tarihli Fransız Ticaret Kanunundan tercüme edilme ve 1850 tarihinde ilan edilerek yürürlüğe giren Kanunname-i Ticarete tanzim edilmiştir.²⁶

3.2.2. Osmanlı-İslam Hukukunda Ortaklıklar ve İlk Anonim Şirket Uygulamaları

İslam hukukunda modern hukuka göre adi şirket niteliğinde olan akit şirketleri uygulaması esastı. Akit şirketleri sermaye olarak emvâl(mal), a'mâl(emek) ve itibar ile teşekkül olunmaktaydı. Bu üç tür akit şirketi de kendi arasında mufâvada ve inan şirketi diye ikiye ayrılırdı. Bu tür akit şirketlerine ayrıca bir tür şirket olarak kabul edilen mudarebe, muzâra'a ve musâkât dâhil edilmekteydi. Bir akit şirket türü olan "inan şirketi, belli bir nevi ticarete veya umumi ticarete bulunmak için iki veya daha fazla şahsın belli bir sermaye koyup, kârı aralarında anlaştıkları oranda paylaşmak şartıyla kurdukları ortaklıktır."²⁷ İnan şirketi sermayenin durumuna göre üç şekilde kurulmaktadır. İnan şirketinin emvâl (mal) şirketi tarzında kurulabileceği gibi, emek şirketi tarzında ve hatta ortakların itibarlarını (kredi) ortaya koyarak

---

Des Indes Occidentales) ise 1621-1622 tarihleri arasında kurulmuştu. Bu şirkete tanınan imtiyaz ise, Amerika'daki Hollanda sömürgeleriyle ticaret yapabilmek şeklinde belirlenmişti. Mehmet Hakan Sağlam, **Bir Osmanlı İktisatçısı Mehmet Kenan'ın Gözüyle İktisat Tarihinin Evrimi**, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 2009, s. 89-90.

²⁴ Hayri Domaniç, **Anonim Şirketler Hukuku ve Uygulaması TTK Şerhi-II**, İstanbul, Temel Yayınları, 1988, s.35.

²⁵ Batı'da anonim şirketlerin gelişimiyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Herbert Heaton, **Avrupa İktisat Tarihi**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay ve Osman Aydoğuş, C.2, Ankara, Teori Yayınları, 1985, s. 189-191.

²⁶ Domaniç, **a.g.e.**, s.37-38.

²⁷ Fethi Gedikli, "Osmanlı Şirketleri", **Osmanlı-İktisat 3**, Editör: Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.433-434.

vücûh şirketi şeklinde de teşkil olunduğu görülmektedir. “Emval şirketi, iki veya daha fazla kişinin elde edecekleri kârı belli oranda bölüşmek üzere sermayelerini birleştirerek kurdukları ticari ortaklık türünü ifade eder.” Sermayenin nakit olması şarttır. Sözleşen kişiler arasında ortaklık, yapılan işin ücretinde olursa, meydana gelen ortaklık amel şirketi olarak kabul edilmektedir. Bu ortaklık, iki veya daha çok iş sahibi kişinin çalışmaları sonucunda kazandıkları ücretin hepsini aralarında anlaştıkları oranda paylaşmak üzere yaptıkları sözleşme ile meydana gelmekteydi. Vücûh şirketi ise, “ortakların sermayeleri olmadığı halde kendi itibarlarıyla veresiye mal alıp peşin para ile veya veresiye satarak hâsıl olacak kazancı aralarında anlaştıkları surette paylaşmak üzere kurdukları ortaklıktı.”²⁸

İnan şirketi, İslâm Hukuku’nda tanzim edilen diğer şirket tipleri gibi, Osmanlı Devletine gelinceye kadar Akdeniz ve Orta Doğu çevresinde ve hattâ zikredilen bu yerlerin çevresinde yaygın olarak uygulanmıştı. Yapılan araştırmalar emvâl tarzında kurulan inan şirketinin Osmanlı Devlet’inde yaygın bir şekilde uygulandığını göstermektedir. Modern hukuka göre, adi şirket niteliğinde olan inan şirketinin Osmanlı devri uygulamasının özellikle Galata, İstanbul ve çevresinde tatbik edildiği görülmektedir. Örneğin İstanbul’da ekmekçilik sektöründe ikisi zimmi ve biri müslüman üç kişiden meydana gelen ortaklıktan söz edilmektedir. 1620 tarihli bir belgede, İstanbul’da Arabacılar meydanındaki ekmekçi dükkânın da şirket üzere ekmekçi olan Ahmed bin Abdullah ve Delyar veled-i Nikola ve diğer ortakları Panayod veled-i Dimitriden bahsedilmektedir. İşin ortaklaşa yürütülmesine gerek duyulması ise sermaye ve işgücüne duyulan gereksinimden kaynaklanmıştır.²⁹ 1776 tarihli bir belgede ise, Şile gibi küçük bir yerde bakkalların ortaklık yaptığı belirtilmiştir. Giyim eşyası imali ve ticaretinde özellikle çuka, aba, kemhâ ve yelken bezi alım satımı ve imalatı ve ayakkabıcılık sektöründe de özellikle nalçacılar, haffaflar, na’âllık ve saraçlar arasında ortak girişimler şeklinde inan şirketleri teşekkül olunmuştur.³⁰

²⁸ Fethi Gedikli, “Galata Şer’iyye Sicillerinde Osmanlı Şirketleri”, **İstanbul Araştırmaları**, S.7, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Merkezi, Ekim 1998, s. 12-13.

²⁹ **A.e.**, s. 34-35.

³⁰ **A.e.**, s.50-78.

İslam hukukunda, bahsedilen şirketler haricinde yaygın bir şekilde uygulanan bir şirket türü de mudâra idi. Mudarebe şirketi, İslam hukukçularının üzerinde ittifak ettikleri bir şirket türüdür. Tatbikat bakımından her dönemde geçerlilik kazanmış olan bu şirkette sermaye, emek ve maldan oluşmaktadır.³¹ El-Mudâra sözü, “*darbun fi'l-Erd*” sözünden alınmış bir kelime olup, “*yola çıkmak*” manasına gelmektedir. Hukuk dilinde ise, “bir şahsın başkasına kârın aralarında paylaşılması veya belli bir kâr payının verilmesi şartıyla sermayesini vermesi demektir.”³² Bu şirket türünün temel özelliklerinden birisi, ortaklığın sermayede değil, sadece gerçekleştiğinde kârda kurulmasıydı. Bir başka önemli özelliği ise “zarar halinde işleticinin sorumlu olmaması, sermaye sahibinin de yatırdığı sermaye kadar sorumlu sayılması ki mudarebenin bu özelliği aynı zamanda iktisat tarihinde, sınırlı sorumluluk kavramının doğuşu olarak da bilinmektedir.”³³

Mudarebe uygulaması İslam öncesi dönemlere dayanır. Nitekim mudarebe uygulamasının meşruiyeti Hz. Muhammet tarafından da onaylanmış ve tatbik edilmeye devam edilmiştir.³⁴ Bu uygulama klasik dönem Osmanlı ekonomisinde de görünüm olarak anonim şirketlere benzemekle birlikte emek-sermaye ortaklığı şeklinde uygulanmıştır. Hatta imparatorluğun sonraki dönemlerinde de mudâra sistemi uygulanmaya devam etmiştir. Örneğin, daha sonraki bir dönem olan XVII. yüzyılda Bursa’da 32 mudarebe anlaşmasının yapıldığı görülmektedir.³⁵ Ancak Osmanlı devletinde ortaklık ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi sonrasında bu uygulama etkinliğini kaybetmiştir.³⁶

XVIII. yüzyıl sonrasında Osmanlı Devlet’inde şirketleşme özellikle Tanzimat döneminde girilen hukuksal düzenlemeler çerçevesinde ortaya çıkar. 1838’de Umur-ı Nafia Meclisi, 1840’da Ticaret Nezareti, 1841’de Ticaret Mahkemesi,

---

³¹ Osman Şekerci, **İslâm Şirketler Hukuku Emek-Sermaye Şirketi (el-Mudaraba)**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1981, s.55-56.

³² A.e., s.248.

³³ Fethi Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998, s. 55-75.

³⁴ A.e., s. 55-56.

³⁵ Murat Çizakça, **İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi**, Çeviren: Şehnaz Layıkel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.5.

³⁶ Zafer Toprak, **Milli İktisat- Milli Burjuvazi (1908-1918)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s.79.

1848’de de Karma Ticaret Mahkemesi faaliyete geçer. 1850’de ise Kanunname-i Ticaret çıkarılır. Bu kanun, Osmanlı devletinde kapitalist anlamda şirketleşme adına yapılan yasal düzenlemenin birinci basamağını oluşturur.³⁷

Osmanlı devletinde anonim şirketlerle ilgili kanuni düzenlemeler sonrasında ilk uygulamaya geçirilen şirket, 1850’de teşkil olunan Şirket-i Hayriye’dir.³⁸ Bu şirketin kuruluş tarihine bakıldığında, Osmanlı imparatorluğunda anonim ve limited şirket girişimlerinin Batı’dakinden çok sonraları gerçekleştirildiği görülmektedir.³⁹ Vapur işletmek maksadıyla tesis olunan bu şirket, Osmanlı devletinde anonim şirketlerin kurulması için bir emsal niteliği de taşımıştır.⁴⁰

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İstanbul’unda tesis olunmaya başlanan anonim şirketler uygulamasında, Avrupa şirketler hukuku örnek alınmıştı. Nitekim bu dönemde teşkil olunan anonim şirketlerin iç tüzüklerini gösteren taslaklar, Avrupa anonim şirket nizamnamelerinin aynısıdır. II. Meşrutiyet sonrasında ise önceki dönemlerde uygulanan anonim şirket iç tüzükleri yetersiz gelmeye başlamış ve bu dönemde anonim şirket iç tüzükleri yeniden düzenlenmişti.⁴¹ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı devletinde tesis olunmaya başlayan anonim şirketler daha sonraki dönemlerde yoğunluk kazanmıştır.⁴² Özellikle II. Meşrutiyetin ilanıyla başta İstanbul olmak üzere Osmanlı memleketlerinde belli bir imtiyazı gerçekleştirmek amacıyla çok sayıda anonim şirketler vücuda getirilmiştir.⁴³ 1908

---

³⁷ A.e., s.80-82.

³⁸ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-u Belediye**, C. 5, İstanbul, İBB Yayınları, 1995, s.2288.

³⁹ Haydar Kazgan, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşundan Bu Yana Türkiye’de Anonim ve Limited Şirketler”, **Cumhuriyet’in 50 inci Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974, s. 400.

⁴⁰ Murat Koraltürk, “Osmanlı Devlet’inde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu”, **Osmanlı**, Editör: Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s.443-448. Şirket-i Hayriye ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Koraltürk, İstanbul’da Şehiriçi Ulaşımında Şirket-i Hayriye (1850-1945), **Marmara Üniversitesi SBE**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992, s.4-35.

⁴¹ Ali Akyıldız, **Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri “Ottoman Securities”**, İstanbul, Türk Ekonomi Bankası, 2001, s. 19-45. İkinci Meşrutiyet öncesi ile sonrası dönemde teşkil olunan anonim şirket iç tüzüklerindeki farklılıklar için bkz. Ek I ile Ek IX.

⁴² Coşkun Çakır, Yakup Akkuş, “Osmanlı İstanbul’unda Ticaret”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi İktisat Ulaşım ve Haberleşme**, C.6, İstanbul, İBB Kültür Yayıncılık, 2015, s. 154-199.

⁴³ Osmanlı İstanbul’unda ve Anadolu’da teşkil olunan anonim şirketler için bkz. Ramazan Balcı, İbrahim Sırma, **Ticaret ve Ziraat Nezareti Memalik-i Osmaniye’de Osmanlı Anonim Şirketleri**, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, 2012, s.49-343. Celali Yılmaz, **Osmanlı Anonim Şirketleri**, İstanbul, Scala Yayıncılık, 2011, s. 75-433.

yılına kadar Osmanlı devletinde tesis olunan ya da esas faaliyetlerini Osmanlı ülkesinde gerçekleştiren anonim şirket sayısı 86 ‘ydı. 1908-1918 döneminde ise toplam 236 anonim şirket teşkil olunmuştur.⁴⁴ Özellikle 1914-1918 yılları arasındaki kurulan anonim şirketler ilk döneme göre daha fazla olmakla beraber ayrıca bu dönemde anonim şirketlerin kuruluşunda milli unsurlara yer verilmiştir.⁴⁵

İttihat ve Terakki Cemiyetinin önyak olmasıyla İstanbul ve Anadolu’da kurulan milli şirketler, Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim şirketi, Milli İthalat Kantariye Anonim şirketi, Milli Mensucat Anonim şirketi, Milli Ekmekçi Anonim şirketi⁴⁶ ve Ankara’da ise, Ankara Milli Mensucat şirketi namıyla milli anonim şirketler kurulmuştu. Bu şirketlerden ilki olan Anadolu Milli Mahsulat Osmanlı Anonim şirketi, milli sermayelere rehberlik için teşekkül etmiş ve milli iktisada temel vazife görmüştür.⁴⁷ Bu şirketin sermayesinin yarısı vakıflar tarafından karşılanmakla⁴⁸ beraber toplam iki yüz bin lira sermaye ile teşekkül olunmuştur. Şirketin kuruluş amacı ise Konya, Ankara ve Bağdat hatlarıyla ihraç edilen hububat, tiftik, koyun yapağı, yün, deri ve afyon gibi mahsulün Osmanlı dâhilinde alım satımını yapmaktır. Ayrıca şirket, komisyon muamelesini de ifa edecektir.⁴⁹ 1332/1914 tarihli ve kırk üç numaralı tezkereyle şirketin gerçekleştireceği imtiyaz, tüm Osmanlı memleketleri dâhilinde bulunan hububat, tiftik, koyun yapağı, yün, deri ve afyon vesaire mahsulatin dâhiliyeye alım satımı şeklinde genişletilmiştir.⁵⁰ İstanbul’da teşkil olunan milli şirketlerden biri de Milli Mensucat Anonim Şirketi idi. Elli sene müddet ve yüz bin lira Osmanlı lirası ile teşkil olunan bu şirketin gerçekleştireceği imtiyaz ise, merkezi İstanbul’da olmak üzere Osmanlı memleketlerinden ve ecnebiyeden yün, yastık, keten, kenevir ve ipek gibi kumaş ve mensucatin imaline yarayan maddeleri satın alma ve bu maddelerden ipek üretme ve

⁴⁴ Toprak, **Milli İktisat- Milli Burjuvazi (1908-1918)**,..., s.113-127.

⁴⁵ Gündüz Ökçün, “ 1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, **İktisat Tarihi Yazıları**, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997, s.267.

⁴⁶ Milli Ekmekçi Anonim Şirketi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, “İttihatçıların Vakıf Sermaye İle Kurduğu Milli Ekmekçi Anonim Şirketi ve Faaliyetleri”, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan**, Editör: Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 2006, s. 347-369.

⁴⁷ **BOA, ŞD.**, 1256/6/7, 8 Kanunusani 1336, 25 Ekim 1917.

⁴⁸ **BOA, BEO.**, 4648/348578.

⁴⁹ **BOA, BEO.**, 4371/327776, 15 Şevval 1333, 27 Ağustos 1915.

⁵⁰ **BOA, İ. DÜİT.**, 120/5, 26 Şevval 1334, 26 Ağustos 1916.

bu ipeklerle her çeşit akmişe vesair nesciyle uğraşma şeklinde belirtilmiştir.⁵¹ 29 Kânunusani 1338 tarihli ve yüz dört numaralı tezkereyle şirketin gerçekleştireceği imtiyaz genişletilmiştir. Şirketin gerçekleştireceği imtiyaz belgede şu şekilde belirtilmektedir;

“...Memalik-i Osmaniye ve ecnebiyyeden yün, yasdık, keten, kenevir, ipek... vesaire ki kumaş ve mensucat-ı saire i'maline hadim mevad-ı iptidaiyye celb ve mübayaa ve bunlardan ipek imal ve aynı mevaddan ma'mul ipekleri işтира' ve iş bu ipeklerin her nevi akmişe vesair nesciyle iştigal etmeğe ve i'mal-i mezkureyi li-eclil ifa muktezi müessesatı vücuda getirmek ve maksad-ı teşekkül dairesindeki iştigalatı kendi imalathanelerinde husule getirmek üzere Avrupa'dan makineler celb ve mübayaa ve her nev'i alet ve edevat istianeye kafî fabrikalar tesisi ve ma'mul ve gayr-ı ma'mul emtia-i ticariyyenin hariçte ve dâhilde bey' ü şıra muamelatını icra eylemek üzere...”⁵²

İstanbul'da kurulan bir başka milli anonim şirket ise, Milli İthalat Kantariye şirketi idi. Otuz sene müddet ve yüz bin lira sermaye ile kurulan bu şirketin gerçekleştireceği imtiyaz, dâhilde ve hariçte olan bakkaliye ve kantariye maddelerini tedarik etmek ve satmaktan ibaretti.⁵³ İstanbul haricinde de milli anonim şirketler tesis olunmuştu. Ankara Milli Mensucat Şirketi bunlardan biriydi. Yirmi beş sene süre ve elli bin lira sermaye ile teşkil olunan ve merkezi Ankara'da olan bu şirketin kuruluş maksadı, yün, tiftik, pamuk gibi hammaddelerden ve bu maddeler ile karıştırılacak hariri ve elyaf battaniyeden çeşitli mensucat dokuma ve bu dokumanın ipek boya vesair ham mahsulünü hazırlama ve imal etme ve bunun için de fabrikalar inşa ve tesis etme hakkı şeklindeydi. Ayrıca şirket, mensucata mahsus hammadde mamulâtı ile ilgilenmek ve fabrika alet ve edevatı celb ve tesis edinceye kadar meclis idaresinin onaylayacağı diğer ticari mamulâtları dahi ifa edebilecekti.⁵⁴

⁵¹ BOA, BEO., 4466/334949, 6 Rebiülahir 1335, 30 Ocak 1917.

⁵² BOA, BEO., 4722/354098/4.

⁵³ BOA, BEO., 4426/331905, 15 Şevval 1334, 15 Ağustos 1916.

⁵⁴ BOA, BEO., 4442/333094, 2 Safer 1335, 28 Kasım 1916.

3.2.3. Osmanlı Esnaf Birliklerinde Anonim Şirket Uygulaması ve Islah-ı Sanayi Komisyonu

XIX. yüzyıl, Osmanlı sanayisinde önemli değişimlerin meydana geldiği bir dönemdir. Özellikle şehirlerdeki imalatı gerçekleştiren küçük üretim birimi olan esnaf, bu dönem içerisinde çeşitli unsurlara bağlı olarak meydana gelen çözümlere maruz kalmıştır. Osmanlı esnaf sistemindeki bu yapı çözümleri yüzyılın ikinci yarısında daha şiddetli bir hal almıştır. Bu duruma tedbir olması amacıyla Osmanlı devleti, küçük üretim birimlerinin farklı yapılar dönüşümünü sağlamayı hedeflemiştir. Devletin bu hedefinin somut girişimi ise 1860'larda teşkil olunan Islah-ı Sanayi Komisyonudur. Bu komisyonun amaçları; esnaf zümrelerinin birleşerek aralarında şirketler vücuda getirmesi, mamullerin kalite ve fiyat bakımından standartlara bağlanması, gümrük resimlerinin artırılması, sanayi mekteplerinin tesisi ve sergiler açmak şeklindedir.⁵⁵ Ancak komisyonun temel hedefi, 1860 sonrasında giderek çözülen Osmanlı esnafını şirket kurumu altında yeniden organize etmektir.⁵⁶

Osmanlı esnaf birliklerinin çözülüşü, dış unsurların tetiklediği iç unsurlardan kaynaklanmıştır. İç unsur, esnaf tekellerinin ve özellikle gediklerin kaldırılarak esnafın savunmasız bırakılmasıydı. Komisyonun amacı da esnafı tekrar tekel haklarının tanımlanabileceği bir kurumda örgütlemektir. Burada belirtilmesi gereken önemli husus ise, özellikle Avrupa mamulü karşısında zor duruma düşen Osmanlı esnafının neden fabrika kurumu altında değil de anonim şirketlerde organize edilmek istendiğidir. Bunda, fabrika kurumunun tüzel kişiliğinin olmaması ve özel fabrikalara tanınan imtiyazların⁵⁷ kurum yerine fabrika sahibine tanınması etkili olmuştur. Bundan dolayı esnaf birliklerinin sahip olduğu imtiyazları tanımlamak ve gerçekleştirmek amacıyla tüzel kişiliğe sahip anonim şirketlerin kurulması uygun görülmüştür. Nitekim dağılma noktasına gelen esnaf birliklerinin fabrika çatısı altında

⁵⁵Adnan Giz, "Islah-ı Sanayi Komisyonu", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi (İSOD)*, S.33, Kasım 1968, s. 16.

⁵⁶BOA, İ.MVL, 578/25966/3, 27 Cemaziyelevvel 1284, 26 Eylül 1867.

⁵⁷Fatih Damlıdağ, "Osmanlı Devlet'inde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi", *İÜ İFM*, C.62, S.2, İstanbul, 2013, s. 212-218. Özel fabrikalara tanınan imtiyazlar için ayrıca bkz. Ahmet Kala, "Osmanlı Devletinde Sanayileşmenin İlk Yıllarında Özel Fabrikalar", *TDA*, S.83, İstanbul, Nisan 1993, s. 107-132.

değil de anonim şirket kurumu altında faaliyetlerini sürdürme nedeni bu şekilde açıklanabilir.

Esnaf birliklerinin anonim şirketler çatısı altında yeniden organize olmasının somut bir girişimi olan Islah-ı Sanayi Komisyonu, ilk olarak simkeşhanenin yok olma durumuna gelmesinden dolayı simkeş esnafının Bâb-ı âliden yardım istirham etmesiyle gündeme gelmiştir.⁵⁸ Simkeş esnafının sanatlarının ıslah edilmesi, sanatlarının önündeki belli engellerin kaldırılması ve ayrıca yok olmaya yüz tutan sanayi erbabının ticaretlerinin kıymetini ve itibarını artırmalarına bir imkân oluşturulmasını sağlamak amacıyla komisyonunun teşekkülü ve böylece esnafın şirketleşmesi öngörülmüştü. Nihayetinde mevcut sanayinin ilerlemesine iltizam olunan simkeşlik sanatının şirket yolunda ilerlemesine sağlayacak yeni nizam tesis edilmişti. Ortak yapılacak ve meydana getirilecek şeylerin dağınık bir şekilde çalışılan işe üstün geleceği vurgulanmaktaydı. İstanbul'da şimdiye kadar dağınık bir şekilde üretimle meşgul olan simkeş esnafı gibi sair sanayi esnafı da sermayeler koyarak şirket tesisi ile organize olmayı istemişlerdi.⁵⁹

Nitekim simkeşhane esnafının sonrasında saraçhane ve altın varakçı esnafının da şirket olma yolunda durumlarının tanzimi yapıp nizamnameleri uygulamaya konulmuştu.⁶⁰ Bu esnafların şirket çatısı altında üretimlerini sürdürmesi neticesinde sanat ve ticaretlerinin değeri artmıştı. Bu durum diğer esnafların da şirketleşmek için Islah-ı Sanayi Komisyonuna arzuhal sunmalarına yol açmıştı. Bahsedilen esnaflar içerisinde Eyüp, Kasımpaşa, Tophane, Üsküdar ve Yedikule'de bulunan umum debbağ esnafı da vardı. Debbağ esnafı, Avrupa mamulatına benzeyen deriler imal etmek için iki bin kise sermaye koyarak kendileri için bir şirket teşkil olunmasını talep etmişti. Aynı şekilde demirci esnafı da şimdilik yüz yüz elli bargir kuvvetinde makineler ve telgraf telleri gibi umuma menfaatli edevatlar yapmak için beş bin kise sermaye koyarak bir şirket çatısı altında birleşmeyi talep etmişti. Yağ mumcu ve bal mumcu esnafı da kendilerine imtiyaz verilmesi ve Hazine-i Hassâ-i Şahane tarafından inşa olunan ve şimdilik boş bulunan fabrikada üretim yapmalarına

⁵⁸ BOA, A.MKT. MHM., 473/69/2, 22 Muharrem 1290, 21 Mart 1873.

⁵⁹ BOA, İ.MVL., 578/25966/3, 27 Cemaziyelevvel 1284, 26 Eylül 1867.

⁶⁰ BOA, İ.MVL., 578/25966/3, 27 Cemaziyelevvel 1284, 26 Eylül 1867.

müsaade buyrulması şartıyla on beş bin altın sermaye koyarak ehven baha ile gayet iyi işpermeçet imal edip satacaklarını komisyona bildirmişlerdi. Ayrıca kumaşçı, yasdıkçı ve doğramacı esnafı da şirketleşme amacıyla komisyona başvurmuştu.⁶¹

Sanayi komisyonuna başvuru sonrasında faaliyete geçen saraçhane, altun varakçı, debbağ, demirci, dökmeci ve çatma yastıkçılarla kumaş, alıcı ve tabakçı esnaf şirketleri, ucuz fiyat ile gösterişli ve dayanıklı mamulat imal etmeğe muvaffak olmuşlardı.⁶² Bu şirketler için uygulamaya konulan nizamnamenin bir fıkrası ise, şirketlerden alınacak şeylerin ucuzluğu cihetiyle bedelinin peşin verilmesi hükmünü içermekteydi. Ancak nizamname fıkrasının aksine, şirketlerden satın alınan eşyaların bedelinin geciktirilmesi teşkil olunan şirketlerin payidar olamamasına neden olmuştu. Altun varakçı ve demirci şirketleri dahi buna benzer sebepler dolayısıyla ilerleyememişlerdi.⁶³ Osmanlı sanayisinin ilerlemesinin gerekli olduğu ve bu maksada bağlı olarak Bursa, Halep ve Şam taraflarından akmişe alınmasına ve kullanılmasına izin verilmesinin yanı sıra İstanbul'daki kumaşçı ve kemhacı esnafının da ıslahına komisyonca çare bulunulması istenmişti. Bunun üzerine kumaşçı ve kemhacılar ile bunların aksamından olan sandalcı esnafı ve çatmacılar birleştirilerek bir şirket tertip olunmuş idi. Kumaşçı şirketi, toplumun tüm kesimlerinin ihtiyacını karşılayacak şekilde ipek, keten, yün ve pamuktan değerleri mutedil olan çeşitli mensucat imal etmişti. Fakat bu şirketin sermaye tedarikine iktidarı olmamasından dolayı bu girişim olumsuz bir şekilde neticelenmiş ve kumaşçı şirketi denemesi başarısız kalmıştı.⁶⁴ İstanbul'da teşkil olunan esnaf şirketleri kısa bir süre ilerleme göstermişlerdi. Bunlar birçok olumsuzluklara maruz kalmaları neticesinde fesh olmuşlardı. Bu şirketler içerisinde yalnız simkeşhane ve debbağlar şirketi daha uzun süre faaliyetlerine devam etmiştir.⁶⁵

⁶¹ BOA, İ.MVL., 578/25966/2, 23 Cemaziyelevvel 1284, 22 Eylül 1867.

⁶² BOA, A.MKT. MHM., 473/69/2, 22 Muharrem 1290, 21 Mart 1873.

⁶³ BOA, A.MKT. MHM., 473/69/2, 22 Muharrem 1290, 21 Mart 1873.

⁶⁴ BOA, A.MKT. MHM., 473/69/2, 22 Muharrem 1290, 21 Mart 1873. İstanbul'da 1860 öncesi her biri ayrı loncalar halinde teşkilatlanmış kumaşçı, kemhacı, sandalcı ve çatmacı esnafının tek bir şirket çatısı altında birleşmeleri, yüzyıl ilerledikçe Osmanlı esnaf sistemindeki teşkilatlanmanın azaldığını ve şirketleşmenin buna karşı alınan bir tedbir olduğunu göstermesi açısından önem taşımaktadır. Quataert, "19. Yüzyıla Genel Bakış İslahatlar Devri 1812-1914", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, ..., s.1007.

⁶⁵ BOA, A.MKT. MHM., 473/69/8, 3 Muharrem 1290, 2 Mart 1873.

3.2.3.1. Debağlar ve Saraçlar Anonim Şirketi

Osmanlı deri sanayi XIX. yüzyıl içerisinde büyük bir gerileme yaşamıştır. Bu dönemden önce debbağ esnafı kendilerine tanınan tekeller bağlamında birlik oluşturarak üretimlerini gerçekleştirmişlerdi. Bu esnaf birliğinin hammadde tedarigi ve mamul hale getirdikleri ürünlerin satış aşamaları hep tekeller çerçevesinde cereyan etmekteydi. Ancak XVIII. yüzyıl sonlarında alım satım tekel hakları, XIX. yüzyılın ikinci yarısında ise gedik sisteminin kaldırılması debbağ esnafının çözülüşünün en temel saikleri arasındadır. Çünkü esnaf tekellerinin en önemli amaçları arasında fiyatları kontrol altında tutması kaidesi vardı. Bunların kaldırılmasıyla hammadde fiyatları artmıştır. Ayrıca yabancı tüccarların işlenecek derileri ülke dışına çıkarmaları da debbağ esnafının hammaddelerini temin edememesine sebebiyet vermiştir. Debağ esnafı temin edeceği derileri bulduğunda ise yüksek fiyat dolayısıyla satın alamamıştı. Netice de Osmanlı İstanbul’unda debbağlık sanatının yeniden canlandırılması amacıyla teşkil olunan komisyon, debbağ esnafının kaldırılan imtiyazlarının özellikle gedik haklarının tekrardan geri verilmesi gerekliliğine vurgu yapmıştır.⁶⁶ Komisyon bu fikri uygulamaya da geçirmiş ve debbağ esnafının, imtiyazlarını gerçekleştirmek amacıyla bir şirket çatısı altında toplanmasını sağlamıştır.

1867 yılında kurulan debbağlar anonim şirketinin amacı, İstanbul, Eyüp, Kasımpaşa, Üsküdar ve Yedikule’de bulunan debbağhanelerde ayrı bir şekilde sanatlarını icra eden debbağ esnafının durumlarının kötüleşmesi neticesinde, esnafın cümlesini şirket kurumunda birleştirerek sanat ve ticaretlerini icra etmelerini sağlamaktır.⁶⁷ Bu şirkete yalnızca debbağ esnafı değil tacir esnafı da ortak olmuştu. İstanbul’da vakıflar tarafından inşa edilen debbağhanelerde sanatlarını icra eden debbağ esnafı ile tacir esnafının bir şirket suretinde birleşmesinin nedeni ise, Avrupa’da imal edilen ve Osmanlı devletine idhal olunan her nev derinin nefaset, metanet ve ehveniyet açısından debbağ esnafının imal ettiği derilerden üstün olmasının anlaşılmasıydı. Ayrıca ülke dâhilinde üretilen mamulâtın kalite açısından

⁶⁶ Zeki Tekin, “Türklerde Dericilik”, **DİA**, C.9, İstanbul, 1994, s.176-178.

⁶⁷ **BOA, ŞD.**, 2865/9/3, 4 Muharrem 1289, 14 Mart 1872.

yetersizliğinin netleşmesi ve debbağ esnafının da Avrupa mamulâtıyla rekabet edemeyerek dağılma noktasına gelmesi de nedenler arasında gösterilebilir.⁶⁸

Debbağlar anonim şirketi için kaleme alınan otuz bir maddelik nizamnamenin ikinci maddesinde, şirketin başlangıçta sahip olduğu hisse ve toplam sermaye miktarı ve şirket hisselerinin kimlere, ne miktarda tahsis edileceği belirtilmiştir. Debbağlar şirketinin kuruluşunda iki bin hissesi mevcuttu. Şirketin her hissesi yüzlük Osmanlı altını yüz kuruş olmak üzere beşer altına satılarak bu suretle on bin altın sermaye tedarik edilecekti. Şirket hissedarları, ustalar ve kalfalardı. Ayrıca esnaf haricindeki şahıslarda Osmanlı tebaasından olmak şartıyla hissedarlığa kabul edilecekti. Bu hissedarlar arasında hisselerin tahsisi ise şu şekilde gerçekleştirilecekti; esnaf-ı merkume defterinde kayıtlı olan ustaların en az ikişer hisse almaları zorunlu olmakla beraber daha fazla hisse almalarına da izin verilecekti. Ustalar haricinde kalfalarda talep ettikleri kadar hisse alabilecekti.⁶⁹ Şirket hisselerini satın alarak şirkete ortak olan hissedarlar şirketteki pozisyonlarına göre ücretlendirilecekti. Nitekim şirkete hissedar olan ve ayrıca şirket üretimi ile işğal eden esnaflar hizmet derecelerine göre ücret alacaktı. Bu esnaflar ayrıca şirkete kiraya verdiği debbağhane, dükkân ve mağazasının kirasını da istifade edebilecekti. Bunlar, şirketin hâsıl olan temettuat-ı sayfiyesinden hisselerinin aded ve miktarına göre isabet eden akçeyi dahi alacaklardı. Esnafa dâhil olan ve haricinde bulunan hissedarlardan debbağlık sanatına ait iş de şirkete hizmette bulunmayanlar yalnızca hisse-i temettuatını alacaklardı.⁷⁰

Debbağlar şirketinin hisseleri gerektiğinde artırılabilmekteydi. Nitekim debbağlar şirket nizamnamesinde belirtildiği üzere, şirketin kuruluşunda tertip edilen hisseler iki bin adetten ibaretti. Ancak şirketin cari mamulâtının ziyadeleşmesi neticesinde mevcut olan hisseler yeterli gelmemişti. Ayrıca şirket mamulâtının Avrupa mamulâtına kıyasla hem daha güzel hem de ucuz olması devlet dairelerinin ve diğer ahalinin şirket metalarına olan alımını da artırmıştı. Bu ise şirket muamelatının ilerlemesine sebep olmakla beraber hisselerinin artırılmasını gerekli

⁶⁸ BOA, ŞD., 680/12/3, 21 Zilkade 1290, 11 Ocak 1874.

⁶⁹ BOA, A.MKT. MHM., 473/69/3.

⁷⁰ BOA, A.MKT. MHM., 473/69/3.

kılmıştı.⁷¹ Bir başka belgede de 1283/1867 senesinde iki bin hisse ile teşekkül eden şirket-i debbağiyenin yaklaşık beş yıllık bir süreçte önemli derecede ilerleme gösterdiği ve şirketin mevcut olan hisseleri ve idaresinin ise bu duruma yeterli olmadığı tespit edilmişti.⁷² Bunun üzerine yeniden iki bin hisse daha küşad edilmesi talep edilmişti.⁷³ Şirket hisselerinin artırılması hususuna ise, şirket muhasebatının tetkiki zımmında hissedaran cemiyeti umumiyyesinde karar verilmesi gerektiği beyan olunmuştur. Bunun üzerine hissedaran cemiyet-i umumiyyesi tarafından düzenlenerek daireye verilen mazbata mealine göre, şirket hisselerinin artırılması hususu cemiyet-i mezkurede mevzu bahs edilmiştir. Ve mevcut olan hisselerin miktarının bir misline yani dört bine iblağı hususuna karar verilmiştir.⁷⁴

Debbağlar anonim şirketine kuruluşunda birçok imtiyaz tanınmıştı. Nitekim şirket teşkil olunmadan önce yok olma derecesine gelen debbağ esnafının, mamul hale getirdikleri ürünlerin ihracından senelik on dokuz, yigirmi bin kuruş kadar damga ve gümrük resmi alınmaktaydı.⁷⁵ Şirketin tesisinden itibaren, şirket nizamnamesine bağlı olarak başlangıçta altı sene ve daha sonra da üç yıl süreyle şirketin mamul hale getirdikleri ürünlerin ihracından gümrük ve damga rüsumatı alınmayacaktı.⁷⁶ Şirkete tanınan bu imtiyazın amacı ise, şirket dâhilinde bulunan esnafın işlerini kolaylaştırmak ve sair tüccar ve esnafın rekabetinden dolayı şirketin işlerinin sekteye uğramasını önlemektir.⁷⁷ Şirkete tanınan bu imtiyazlardan yalnızca şirkete dâhil esnaf ve tüccar yararlanabilecekti. İstanbul'da şirket haricinde dağınık bir şekilde debbağlık sanatını icra eden iki yüzden fazla kişi mevcuttu. Bunlar Fransa'da imal olunan gavsalenin aynısını İstanbul'da dahi imal etme derecesine getirdiklerini belirtmişler ve bundan dolayı kendilerinin de damga resminden muaf tutulmasını talep etmişlerdi.⁷⁸ Ancak temel kaide, şirket haricinde debbağlık sanatıyla uğraşan esnafın ve diğer kimselerin şirkete tanınan imtiyaz ve muafiyetlerden yararlanamayacağıydı. Çünkü şirket haricindeki kişilere imtiyaz

⁷¹ BOA, ŞD., 2395/45/3, 10 Kanunuevvel 1287, 7 Ağustos 1870.

⁷² BOA, ŞD., 2395/45/5, 11 Şevval 1289, 12 Ağustos 1872.

⁷³ BOA, ŞD., 2395/45/9, 6 Cemaziülahir 1289, 10 Ağustos 1872.

⁷⁴ BOA, A.DVN. MKL., 11/7/2, 18 Kanunusani 1288, 8 Nisan 1871.

⁷⁵ BOA, ŞD., 2875/5/5, 12 Safer 1290, 10 Nisan 1873.

⁷⁶ BOA, ŞD., 680/12/3, 21 Zilkade 1290, 11 Ocak 1874.

⁷⁷ BOA, ŞD., 2874/58/1, 14 Rebiülahir 1290, 10 Haziran 1873.

⁷⁸ BOA, ŞD., 680/12/7, 3 Cemaziyelevvel 1290, 29 Haziran 1873.

tanınması, şirketin devlet dairelerine verdiği malın ehveniyet fiyatından ibraz ettiği faydayı ortadan kaldıracak⁷⁹ ve şirketin dağılmasına sebep olacaktı.⁸⁰

İstanbul'da teşkil olunan debbağlar şirketine hammadde temini, üretim ve satış aşamalarında da imtiyazlar tanınmıştı. Nitekim şirket nizamnamesinin onuncu maddesinde hammadde aşamasında şirkete tanınan imtiyaz; Tavla tabir olunan tüysüz deriler İstanbul'un pazaryerlerinde hayvanat boğazlayanlardan ve umum kasap esnafından satın alınmak üzere şehremaneti marifetiyle kontratıya bağlanmıştır şeklinde belirtilmekteydi. Ayrıca dışarılardan gelen koyun, keçi, oğlak, buzağı, esb, manda ve sığır derileriyle sair deriler talep olunursa muayene ile pazarlığı yapıp alınmak için şirket idaresine malumat verilmesi rüsumat emanet-i celilesine havale kılınmıştı.

Madde 10- ... tavla ta'bir olunur tüysüz deriler Dersaadetin pazaryerlerinde hayvanat zebh edenlerden ve sene-i atiyede tevellileri ile beraber umum kasab esnafından mübayaa olunmak üzere şehremanet-i celilesi ma'rifetiyle kontratıya rabt edilmiş ve dışarılardan dahi koyun ve keçi ve kuzu ve oğlak ve buzağı ve esb ve manda ve sığır derileriyle sair deriler geldikçe istenülür ise bi'l-muayene pazarlığı idilüb alınmak için şirket idaresine ma'lumat verilmesi...'⁸¹

Debbağlar anonim şirketine hammadde temini aşamasında tekel hakkı tanıyan şirket nizamnamesinin onuncu maddesi, Osmanlı devletinde gedik ve tekel haklarını kaldıran uygulamadan sonra zor duruma düşen debbağ esnafını anonim şirket kurumu altında, sahip olduğu tekel haklarını yeniden tanımlayarak kurtarmaya çalışması açısından önem taşımaktadır. Özellikle de hammadde temini aşamasındaki gedik tekel haklarının kaldırılması debbağ esnafını önemli derecede etkilemiştir.⁸² Debbağlar şirketinin üretim aşamasında temel kaide, imal edilen derilerin talebe uygun olmasıydı. Nitekim işlenen derilerin tamamı ameleleri tarafından şirket cemiyetine götürülecek ve burada muayene olunduktan sonra talebe uygun olması

⁷⁹ BOA, ŞD., 680/12/5, 17 Receb 1290, 10 Eylül 1873.

⁸⁰ BOA, ŞD., 680/12/1.

⁸¹ BOA, A.MKT. MHM., 473/69/3.

⁸² Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-u Belediye**, C.2, İstanbul, İBB Yayınları, 1995, s. 724-728.

durumunda kabul edilerek şirket sandığından üretim ücreti tahsis edilecekti. Mamul hale gelen şirket ürünlerinin satışı ise, şirket idaresinin inhisarı altında olmakla beraber Mercan çarşısında Yıldızlı Han dâhilinde beirlenen idare mahallinde, tacir esnafının dükkânlarında, İstanbul, Eyüp, Kasımpaşa, Tophane ve diğer mahallerde şirket tarafından açılan mağaza ve dükkânlarda ve ayrıca debbağhanelerde dahi belirlenen fiyat üzere peşin para ile gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca belirtilmesi gereken önemli bir husus da, şirket imtiyazı haricinde kimsenin, deri imal etmesi ve şirket mamulâtını ayrı bir şekilde satması yasaktı. Şirketin hissedaran ve amelesi dahi ayrı bir şekilde deri işler ve satarsa men edilecekti. Ve ayrıca şirkete ait dükkân ve mağazalarda şirket mamulâtından başka deri, yün ve yapağı satılamayacaktı. Şirket mallarının satışıyla ilgili bu husus, şirket nizamnamesinin yirmi sekizinci maddesinde şu şekilde belirtilmiştir;

Madde 28- Şirketin imtiyazı iktizasınca haricinde kimsenin deri imal etmesi ve ma'mulât-ı şirketi münferiden satması olamayacağından şirketin hissedaran ve amelesinden birisi ayrıca deri imal ve fûruht eder ise men' ...'⁸³

Islah-ı Sanayi Komisyonunu tarafından teşkil olunan debbağlar anonim şirketi, kuruluşundan itibaren önemli kârlar elde etmişti. Nitekim 1283/1867'de şirketin birinci senesinde, her hisseye iki yüz yigirmi beş kuruş temettü isabet etmişti. Şirketin ikinci senesinde ise, masraflar hariç hâsıl olan temettuat-ı safiye, altı yük doksan bir bin altı yüz otuz iki kuruştur. Bu kârın şirket nizamnamesine göre, yüzde on ikisi yani seksen bin dokuz yüz doksan beş kuruşu şirket cemiyeti erkânı için ayrılmıştı. Geriye kalan altı yük sekiz bin altı yüz otuz kuruş temettuat-ı safiyeden ise, her hisseye yüz elli iki kuruş para bir akçe isabet ederek hissedarana taksim olunmuştu. Şirketin ikinci senesinde, lüzumu olan ham deri, yaprak ve palamut gibi gerekli olan metalar ziyade fiyat ile satın alınmış ve ayrıca bazı dairelerde olan şirket alacakları zamanında tahsil edilememişti. Dolayısıyla sermaye akçesi kâfi gelmemiş ve ziyadece akçe istikraz olunmuştu. Bu sebeplerden dolayı şirket hisselerinin birinci sene temettuatına kıyasen ikinci sene temettuları daha düşük görünmüştü. Ancak

⁸³ BOA, A.MKT. MHM., 473/69/3.

yine de yeni her hisse için bedelinin üçte biri kadar ticaret hâsıl olmuştu.⁸⁴ Bu durum sanayi erbabının ve esnafın şirket yolunda sanat ve ticaretlerini icra etmesinin külli bir menfaat hâsıl edeceğine delil olarak görünmüştü. Ayrıca şirket teşkilinden evvel devlet dairelerine lüzumu olan çeşitli deriler zaruri bir şekilde yüksek fiyat ile ecnebi tüccardan alınmakta iken, şirket teşekkülü sonrasında devlet daireleri ehven fiyat ile metalarını şirketten satın almıştı. Ve netice de önemli faydalar hâsıl olmuştu. Örneğin, daha önce Avrupa mamulâtı fiyatıyla 28 kuruşa satılan Fransız kârî kâvsâle şirket teşkili sonrasında 21 kuruşa düşmüştü.⁸⁵ Fakat ilerleyen yıllarda şirkete ortak olan bazı tüccarların şirkete ortak olmaları neticesinde zuhur eden olumsuzluklar ve şirketin sattığı eşya bahasını zamanında tahsil edememesi ve ayrıca şirketin üretim yerlerinden bazılarının kapatılması gibi sebeplerden dolayı şirketten istenilen netice hâsıl olmamıştı.⁸⁶

Debbağlar esnafı haricinde saraç esnafı da şirket olmak için girişimde bulunmuştu. Fatih Sultan Mehmet zamanında başlangıçta Bostan çevresinde sanat ve ticaretlerini icra eden saraç esnafı, daha sonra Fatih yakınlarında inşa olunan Saraçhane çarşısında faaliyetlerini sürdürmüştür. Osmanlı memleketlerinin nakliyat ve ziraat işlerinde yaklaşık beş yüz seneden fazla kullanılmakta olan ve memlekette iktisaden önemli bir yere sahip olan saraçlık sanatı, doğal afetler ve benzeri sebeplerle gerilemişti. Saraçhanede, sanatlarını toplu bir şekilde icra eden saraç esnafı dağılmaya başlamıştı. Saraçlar sanatlarının tekrardan kıymet ve itibarının artırılması talebiyle, yerli sanayinin ıslahı için Meclis-i Vâlâ dairesinde kurulan İslah-ı Sanayi Komisyonuna başvurmuşlardı. Saraç esnafının komisyona sundukları layihaya göre, saraç esnafı kisve-i saadet, mahmul-i şerif sırmalı ve ipekli merakıd-ı şerife püşyidelerinin üzerine ayet-i kerime ve ahadis-i şerife işlemekteydi. Bu eşyalar evkâf-ı hümayun tarafından tanzim ettirilmekteydi. Esnaf haricinde kişilerin uygun üretimi gerçekleştirememesi ve bundan dolayı hazinenin gereksiz masrafa girme ihtimalinden dolayı bu gibi eşyalar saraç esnafına tahsis edilmişti.⁸⁷ Saraç esnafı imalatını saraçhane dâhilinde bulunan dükkânlarda işlemekteydi. Saraç esnafının

⁸⁴ BOA, A.MKT. MHM., 473/69/4.

⁸⁵ BOA, A.MKT. MHM., 473/69/4.

⁸⁶ BOA, ŞD., 2875/5/5, 12 Safer 1290, 10 Nisan 1873.

⁸⁷ BOA, DH. MB. HPS., 136/32/1, 9 Cemaziyülevvel 1285, 28 Ağustos 1868.

komisyona sunduğu layihada yazılı olduğu üzere, Saraçhane dâhilinde bulunan dükkânlar gedikli olup bu dükkân gedikleri ise üç kısımdı. Bir kısmı vakfa bağlı olmakla ferağ ve intikali evkâf-ı hümayun hazinesince icra olunmaktaydı. Bu dükkân gediklerinin bir kısmı da mülk olup muamelatı İstanbul mahkemesinde cereyan etmekteydi. Diğer bir kısmı ise, yalnız saraç esnafının kethüdarları defterinde kayıtlı olup hadiseleri kendi aralarında yürütülmekteydi. Ancak bu üçüncü kısım gediklerin vakf veya mülk gedikleri kategorisinde tutulması ve resmi senetlere bağlanması gerekliliği belgede şu şekilde belirtilmektedir;⁸⁸

“...esnaf-ı merkumenin hususat-ı saireleri bu def’a taht-ı intizama alınıp da bu gedikler maddesinin öyle bir hale teznibinden bir iğlamı muvafık maslahat olmayacağından bu bab da zat-ı valalarıyla olunan muhabereden alınan cevabıyla senedat müdürlüğünden verilen mezkure meallerine nazaran müceddeden gedik senedi verilmek nizamem memnu ise de esnaf-ı merkumenin tasarruflarında bulunan gediklerin müstakarr olduğu dükkânlar topluca bir mahalde olarak bu gediklerin cümlesi mine’l-kadim kendi beyinlerinde kethüdarları ma’rifetiyle alınıp satılmakta iken içinden yüz elli adedini bundan akdem sahiplerinin vuku’ talepleri üzerine eski kethüdarları tarafından verilen defter ve ilmühaberler mucibince Haremeyn-i Muhteremeyn hazine-i celilesinden gedik senedatı verildiği kayden tebeyyün eylemiş ve kûsür yüz otuz dört aded gedik onların haricinde kalması ol vakit sahiplerinin âdem-i taleplerinden neş’et ederek bu sebeple senedat-ı resmîyeye rabt olunmamış olmasına ve şu hal ile terk-i mezkûr gediklerin itibarsızlığını mucceb olmakta bulunmasına mebni esnaf-ı saireye emsal olmamak üzere bunlara dahi ya hazine-i merkumeden veyahut İstanbul mahkemesinde müceddeden senedat itası münasib olacağı gösterilmiş olmasıyla esnafça tutulmuş olan defter celb ve muayene olundukta bunun hükmünce zikr olunan gediklerin mecmui iki yüz doksan aded olarak...”

Belgede de belirtildiği üzere, Saraçhane dâhilinde bulunan saraç, meşinci, kırbacı esnafının üretimlerini gerçekleştireceği toplam iki yüz doksan aded dükkân

⁸⁸ BOA, DH. MB. HPS., 136/32/1, 9 Cemaziyülevvel 1285, 28 Ağustos 1868.

mevcuttu. Bu dükkânlardan yüz otuz dört adedi resmi senedata bağlanmamıştı. Hazine kayıtlarının dışında kalan dükkân gedikatının, Fatih Sultan Mehmet Han vakfına gelir getirmesi ve diğerlerine dahi emsal olmaması için her bir dükkâna yalnızca varaka balası verilerek peşinen her sene üç kuruş gedik kirası tayiniyle vakıf tarafından, dükkânlara gedik temessukatı verilmesi kararlaştırılmıştı. Saraçhanede bulunan ve gedikli dükkânlara haiz saraç, kırbaç, meşinci vesair esnafın hususat ve muamelatıyla ilgili olarak teşkil olunacak saraçlar şirketinde, devletin kullanmakta oldukları saraç eşyası imal olunacaktı. Ayrıca evrak muhafazası için gerekli olan üzeri deri kaplı tahta sandıkları, esnafın belirlediği fiyatla sandıkçı esnafı şirketi dükkânlarında satılacaktı. Bu durum, gedik dükkânlara sahip esnafın tekel haklarını anonim şirket kurumu altında yeniden tanımlayarak, saraç ve diğer esnaf loncalarını maruz kaldığı rekabet ortamında kendi haklarıyla dağılmaktan kurtarmaya çalışmaktı.

Nitekim bu amaçla teşkil olunan saraçlar şirketine bazı imtiyazlar tanınmıştı. Bunlar; on iki yıl süreyle imtiyaz verilmesi, imal edecekleri mamuller ile ithal olunacak alet ve makinelerin altı yıl süreyle damga ve gümrük resminden muaf tutulması, şirkete saraçlığa ait mamullerin yanı sıra kundura ve terlik gibi eşyaları dahi imal etme müsaadesinin verilmesi ve devlet kuruluşlarının ihtiyacı olan saracıye mamullerinin peşin para ile saraçlar şirketinden alınması şeklinde belirtilmektedir.⁸⁹ Kendisine tanınan bu imtiyazlarla faaliyete başlayan saraçlar şirketi, sermaye yetersizliği ve mamulalarının peşin para ile satılması hükmüne riayet olunmaması ve benzeri sebeplerden dolayı kısa süre faaliyette bulunmuştu.⁹⁰

3.2.3.2. Demirciler ve Dökmeciler Anonim Şirketi

Demirciler anonim şirketi 1868 senesinde İstanbul ve Bilâd-ı Selase de dağınk bir şekilde sanatlarını icra eden demirci esnafının bir nam ve hesap üzerine toplu bir şekilde sanat ve ticaretlerini icra etmeleri amacıyla teşkil olunmuştu. Şirket ayrıca her türlü edevat ve makine imaliyle kıymet ve itibarlarını husule getirmeği amaçlamaktaydı. Demirciler şirketinin toplam hisse adedi beş bin olmakla beraber

---

⁸⁹ Önsoy, **a.g.e.**, s.107.

⁹⁰ Ergin, **Mecelle-i Umur-u Belediye**, C.2,..., s. 721-722.

her hissesi beşer aded yüzlük Osmanlı altınıyla alınmak üzere toplam yiğirmibeş bin altın sermaye ile faaliyete geçecekti.⁹¹

Demirciler şirketinin imal edeceği alet ve edevatın isimleri ve mamul hale getirilen eşyanın nerelerde ve kimler tarafından satılacağı şirket nizamnamesinin on dokuzuncu maddesinde şu şekilde ifade edilmektedir; nev-icad makineler, zırlı elbise, telgraf telleri, demir ve bakır levhalar, el makineleri, şimendifer hat ve arabaları ve yollarda kullanılır civatalar ve Avrupa kârı fayton ve araba yayları ve kuyu tulumbaları ve demir ve bakır ve kurşundan mamul borular ve parmaklık ve zincirler ve ince teller ve büyük çapalar ve eşya-i saraciyyeye müteallik demir takımları vs. alet ve edevatın üretimi şirket idaresine mahsus olmakla beraber mezbûr eşyaların satışı da şirket idaresine aitti. Nitekim imal edilen şirket eşyaları İstanbul'da büyük yeni handa ittihaz olunan idari mahallinde ve Bilâd-ı Selase'nin uygun mevkilerinde şirket tarafından açılacak birer mağaza ve dükkânlarda belirlenen fiyata göre peşin para ile satılacaktı. Dükkân ve mağazalarda şirkete ait ürünlerin satışı için şirket cemiyeti marifetiyle esnafın içinden ehliyet ve emniyetli ve oldukça okuyup yazmağa ve hesaba aşına birer memur ve birer komisyoncu seçilecek ve tayin ile kefalete bağlanacaktı. Ayrıca mezbûr şirketin satış imtiyazı iktizasınca, şirkete dâhil olan esnafın kendi namına şirket haricinde eşya imal edemeyeceği ve şirkete ait mamulâtları münferid bir şekilde satamayacağı belgede şu şekilde açıklanmaktadır;

*Madde 32- ...şirketin hissedaran ve amelesinden birisi ayrıca eşya i'mal ve fûruht ider ise men' ve tahzîr ile beraber birinci def'ada masarif-i i'maliyesi ve ikincide yalnız ham ecza bahası verilerek ve daha ziyade tekrar ettiği suretde hiçbir şey verilmeyerek bâ-mazbata Islah-ı Sanayi Komisyonuna beyan-ı keyfiyetle te'dib ve terbiyelerine ibtidar olunacaktır.'*⁹²

İstanbul'da sanatlarını dağınık bir şekilde icra eden demirci esnafı, bir şirket suretinde birleşmelerini kolaylaştırmak için devletten birtakım muafiyet talebinde bulunmuşlardı. Bu muafiyetler, şirketin kuruluşundan itibaren on iki sene imtiyaz

⁹¹ BOA, İ. ŞD., 2/67/4, 5 Muharrem 1285, 28 Nisan 1868.

⁹² BOA, İ. ŞD., 2/67/2.

tanınması, imal edecekleri eşya ile dışarılarından getirecekleri makine, alet ve hammaddelerin altı yıl gümrük ve damga resminden muaf tutulması, şirketin ileride ilerlemesi ve genişlemesi durumunda bir fabrika inşa edilmesi için devlete ait araziden on bin arşın kadar bir mahal tahsis olunması,⁹³ Topkapı sarayı dâhilinde Atik Çinili köşkün altında bulunan birkaç aded boş odanın birisinde ruhsatlı ve ücretsiz demir işleyen demirci Mardoros gibi diğerlerinde dahi müstakil fabrika yaptırılincaya kadar demirci şirketi amelesinden bazısının sanatlarını icra etmesine müsaade buyrulması ve Ereğli kömür havzasından şirket için gerekli olan on bin kantar maden kömürünün Tersane ve Tophane'ye verilen fiyattan verilmesi ve ayrıca devlet daireleri için gerekli olan alet ve edevatın şirketten satın alınması idi.⁹⁴

Neticede demirci esnafının devletin teşvikiyle bir şirket tahtına dâhil edilmesi uygun görülmüştü.⁹⁵ Ancak devlet tarafından şirkete tanınan bazı imtiyazların uygulanmasında aksamalar olmuştu. Nitekim demirci esnafı ustalarından oluşan demirci şirketinin münasib bir fabrikaya taşınincaya kadar, çalışanlarının sanatlarını icra etmeleri için Topkapı sarayı dâhilinde Atik Çinili köşkün altında bulunan odaların geçici olarak şirkete tahsisi hususu, Islah-ı Sanayi Komisyonu ve Şura-yı Devlet kararları neticesinde odaların şirkete verilmeyeceği şeklinde karara bağlanmıştı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa mamulâtının üstünlüğü karşısında iyice gerilemeye başlayan demirci esnafı da diğer esnaflar gibi şirket halinde birleşmek üzere komisyona başvurmuştu. Ancak demirciler şirketi de sair şirketler gibi sermaye sorunun gündeme gelmesiyle uzun soluklu faaliyette bulunamamıştı.

Bir başka şirket girişiminde bulunan esnaf, dökmeçiler esnafıydı. İslam ve Hristiyan dökmeçi esnafı, İstanbul'da Süleymaniye câmi'-i şerif civarlarında ve Üsküdar'da Toptaşı ve Ayazma taraflarında ve İstanbul'un sair bazı yerlerinde dağınık bir şekilde sanatlarını icra etmekteydi. 1284/1868 senesinden itibaren toplu bir şekilde sanatlarını icra etmek ve mamulâtlarının yeni usule göre işlemek üzere

⁹³ BOA, A.MKT. MHM., 407/51/1.

⁹⁴ BOA, İ. ŞD., 2/67/1, 15 Zilkade 1284, 10 Mart 1868.

⁹⁵ BOA, İ. ŞD., 2/67/1/2, 29 Cemaziülahir 1284, 27 Ekim 1867.

dökmeci şirketi namıyla yeni bir şirket teşkili talebinde bulunmuşlardır.⁹⁶ Teşkil olunacak şirket üç bin hisseye sahipti. Şirket, toplam on beş bin altın sermaye ile teşkil olunacaktı.⁹⁷ Şirket yolunda organize olmak isteyen dökmeci esnafı, kendilerine bir takım imtiyaz ve muafiyet tanınmasını devletten talep etmişti. Bu imtiyaz ve muafiyetler; şirket nizamnamesinin kırk yedinci ve kırk sekizinci maddelerinde belirtilen şirkete kuruluş tarihinden itibaren on iki sene imtiyaz verilmesi, şirketin mamulât-ı cedidelerinin ve hariçten satın almaya mecbur olacakları alet ve eşyanın altı sene gümrük ve damga rüsumundan muafiyetine müsaade buyrulmasıydı.⁹⁸ Ayrıca esnafın usta, kalfa ve şakirtlerinden kabiliyetli bulunanlara okuyup yazmak ve hesap öğretilmek ve sanatlarına müteallik kanun talim edilmek üzere bir mektep inşa edilmesi de talepler arasındaydı.⁹⁹ Ayrıca dökmeci esnaf şirketi için tanzim edilen yüz on iki maddelik nizamnamenin altmış altıncı maddesinde de şirkete tanınan satış imtiyaz şu şekilde belirtilmektedir;¹⁰⁰

Madde 66: Şirket ma'mulatının fûruhtu yine şirkete mahsus olarak şirketin Dersaadetde Süleymaniye de kâin ve dökmeci çarşusunda olan idare mahallinden başka... mevâki'-i münasebesinde cânib-i şirketten icabına göre mağaza veyahud dükkân küşadıyla ma'mulat-ı merkume fiyat-ı mukadderesine tatbikan peşin para ile oralarda satılıb şirkete dâhil olan efrad-ı esnaf tarafından ayrıca satılamayacaktır.

3.2.4. Islah-ı Sanayi Komisyonunun Kaldırılması ve Sonrası Gelişmeler

Sanayi erbabının teşvikiyle ve yerli sanayinin ilerletilmesi amacıyla Islah-ı Sanayi namıyla İstanbul'da teşkil olunan komisyon, simkeşhanenin idaresinin ıslahı ve debbağ, saraç, demirci ve dökmeci sanatı için bir şirket teşkili gibi düzenlemeleri icra etmiş olmasına rağmen, beklenen ilerlemenin tamamıyla hâsıl olmaması

⁹⁶ BOA, İ. ŞD., 1/45/2, 4 Zilhicce 1284, 28 Mart 1868.

⁹⁷ BOA, İ. ŞD., 1/45/1.

⁹⁸ BOA, İ. ŞD., 1/45.

⁹⁹ BOA, İ. ŞD., 1/45/4, 20 Zilhicce 1284, 13 Nisan 1868.

¹⁰⁰ BOA, İ. ŞD., 1/45/1.

sebebiyle kaldırılmıştı. Komisyonun yetkileri Şehremanetine devredilmişti.¹⁰¹ Islah-ı Sanayi komisyonu, sonuç alınamayan ilk karma teşekkül denemesiydi.¹⁰² Bu kurum, kaldırıldıktan sonra görevlerinden bir kısmı belediyeye bir kısmı ise Şura-yı devlet Nafia dairesine aktarılmıştı.¹⁰³ 1872’de ise Şura-yı Devlete bağlı tarım, sanayi ve ticaret işlerini yürütmek üzere kurulan Nafia dairesine son verildi. Bunların yerine 1876’da Meclis-i Ticaret ve Ziraat Nezareti kuruldu.¹⁰⁴ Bu meclis, Tanzimat’tan sonra ticaret hukukundaki batılılaşma süreci çerçevesinde teşkil olunacak olan ticaret ve sanayi odalarının kurulmasından önce bu odaların bir anlamda temelini oluşturması açısından önem taşımaktaydı.

Meclisin ziraata, ticarete ve sanayiye ilişkin görevleri mevcuttu. Özellikle meclisin sanayiye ilişkin görevleri arasında var olan sanayi mekteplerinin idaresi ve gereken yerlerde yenilerinin kurulması ve mevcut ıslahhanelerin idaresi, yerli sanayinin teşviki gerekçelerinin araştırılması, sanayi sergilerinin açılması, ticaret ve sanayi bankalarına ilişkin araştırmaların yapılması, sanayi işçileri için yardım sandıklarının oluşturulması, sanayi makinalarının ithali ile ilgili ayrıcalıkları düzenleyecek nizamnamenin hazırlanması yer almaktaydı.¹⁰⁵ Ayrıca Ticaret ve Ziraat Meclisinin Vazifelerine Dair Kararname’nin on üçüncü maddesi esnaflık ile ticaret ve sanayi arasındaki ilişkinin nasıl olması gerektiğini “*esnaflık usulünün ticaret ve sanayi-i dâhiliyeyi taziyik etmeyecek surete ifrağı esbabının mütalaası*”¹⁰⁶ şeklinde belirtmektedir.

3.2.4.1. Ticaret ve Sanayi Odalarının Kuruluşu ve Vazifeleri

Tanzimat dönemi tarihi, siyasal, ekonomik ve toplumsal birçok kurumun ilk kez gündeme geldiği bir dönemdir. Bu döneme damgasını vuran anlayış ise batılılaşma olgusudur. Bu dönemde siyasal sistemden hukuka, sosyal hayattan

¹⁰¹ BOA, A.MKT. MHM., 473/69/10, 23 Rebiülahir 1290, 19 Haziran 1873.

¹⁰² Zafer Toprak, **Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918**, İstanbul, Doğan Kitap Yayınları, 2012, s. 286.

¹⁰³ Adnan Giz, “Islah-ı Sanayi Komisyonu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, s. 1362.

¹⁰⁴ Haydar Kazgan, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Şirketleşme**, İstanbul, Vakıfbank Yayınları, 1999, s. 120.

¹⁰⁵ Murat Koraltürk, **Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odalarının Tarihsel Gelişimi (1880-1952)**, **Marmara Üniversitesi SBE**, Doktora Tezi, İstanbul, 1999, s.21-24.

¹⁰⁶ **Düstur**, Birinci Tertip, Cilt 3, s.473-477.

kültüre kadar birçok alanda Batı kökenli kurum ve kavramlar eskilerinin yerini almaya başlar. Ticari ve sınai örgütlenmede de bu durum kendisini hissettirir. Batı'da merkantilizmin gelişimi paralelinde ortaya çıkan ticaret odalarının benzerleri, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devlet'inde de kurulmaya başlamıştı. Bu dönemde öncelikle ülkedeki yabancılar kendi ticaret odalarını kurmuş ve ardından yerli odaların kurulması girişimi gündeme gelmiştir.¹⁰⁷ Osmanlı Devlet'inde ilk yerli ticaret odası İstanbul'da 19 Ocak 1880'de kurulan Dersaadet Ticaret Odasıdır. Odanın görevi, hükümet ile tüccar arasında aracı işlevi gören, hükümet nezdinde tüccarı temsil yetkisine sahip bir kamu kurumu olarak nitelendirilmektedir.

Dersaadet Ticaret Odasından başka 7 Temmuz 1880'de Dersaadet Sanayi Odası kuruldu. Bu odanın amacı ise, sanayinin ilerlemesi ve gelişimi için yapılması gereken yenilikleri gerçekleştirmek ve düzenlemeleri tatbik etmek, fabrika, atölye ve tezgâh teşkiline kaynak oluşturacak teşvikleri belirlemek, sanayi ile ilgili sergi, gazete vb. hususların tertibine yardımcı olmak ve ayrıca sanayinin terakkisini sağlayacak hususları da Ticaret Nezaretine bildirmek şeklinde belirlenmişti.¹⁰⁸ Bu dönemdeki sanayi ve ticaret odaları girişimi ise çeşitli sebeplerle başarılı olamamıştır.¹⁰⁹ Osmanlı imparatorluğunda benzeri oda girişimleri 1910 tarihli Ticaret ve Sanayi Odaları nizamnamesiyle tekrar gündeme gelmişti.

3.2.5. İkinci Meşrutiyet Döneminde Osmanlı Esnaf Birliklerinde Modern Yapı Girişimi: Esnaf Cemiyetleri

XIX. asır sonları ile XX. asır başlarında Osmanlı şehirlerinde pek çok cemiyet kurulmuştur. Bu dönemde esnaf cemiyetlerinin teşkil olunmasındaki temel amaç, Osmanlı esnaf birlikleri düzeninin devamını sağlayabilmektir. Diğer bir deyişle, esnaf cemiyetlerinin kurulmaları esnaf birliklerinin varlıklarını sürdürebilmeleri zorunluluğundan kaynaklanmıştır. Nitekim asırlardır devam eden Osmanlı esnaf yapısı ve bu yapının temel kurumları mahiyetinde olan gediklerin ve kethüdalıkların kaldırılması, bunların yerini dolduracak daha modern yapıların

---

¹⁰⁷Murat Koraltürk, *Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1950)*, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2002, s.11.

¹⁰⁸ A.e., s.27-31.

¹⁰⁹ A.e., s. 39-47.

ikamesini gerekli kılmıştı. Amaç, Osmanlı esnaf birlikleri nizamını yeniden tesis edebilmektir. Bu da esnaf birliklerinin, dönemin koşullarına uygun daha modern yapılar içerisinde tatbik edilmesiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Bu dönemde birçok esnaf birliği esnaf cemiyetine dönüştürülmüştür. Örneğin hizmet sektöründe faaliyette bulunan hamal esnafı loncası, esnaf cemiyeti şeklinde yeniden organize olmuştur. Hatta daha genel anlamda, hamal esnaf loncasının Tanzimat'tan sonraki tüm değişimlere, kendi geleneksel yapılarını muhafaza ederek ayak uydurduğu söylenebilir.¹¹⁰ Hamal esnafı için hazırlanan 27 maddelik hamal esnaf cemiyeti talimatnamesinde¹¹¹ belirtildiği üzere kethüdalık kaldırılmış olsa da yerine hammalbaşılık müessesinin konulması, kefalet, belli mahallerde çalışabilme yani gedik vesair hususlara talimatnamede dikkat çekilmesi eski sistemin pek değişmediğini yalnızca hukuki ve idari açıdan devlet denetiminin artırıldığını göstermektedir.¹¹²

3.2.5.1. Esnaf Cemiyetlerinin Hukuki Kuruluş Süreci ve Teşkil Olunan Esnaf Cemiyetleri

Esnaf cemiyetlerinin kuruluşu belli hükümlere bağlanmıştı. Bu hüküm, cemiyetlerin şehremanetince hazırlanan kanunlara göre kurulacağı ve tescil olunduktan sonra ise cemiyetler kanununa tabi olacağı şeklindeydi. 19 Eylül 1910 tarihli tezkere de esnaf cemiyetlerinin teşkil olunmasında izlenecek hukuki süreç şu şekilde belirtilmektedir; Mahalle esnaf cemiyetleri ilk olarak belediyece düzenlenmiş talimatnameye göre teşkil olunacaktı. İkinci aşamada teşkil olunacak cemiyetlerin nizamnameleri yine belediyece kayıt ve tescil edilecek ve sonrasında ise, cemiyetler kanununun altıncı maddesine¹¹³ tatbikan, suret ve teşkil maksadlarını vesair kayıt ve

¹¹⁰ Hamal esnaf loncasının kendi iç yapısını muhafaza ederek Tanzimat'tan sonraki değişimlere ayak uydurması ile ilgili önemli bir örnek, 1890'da kurulan Dersaadet Rıhtım Şirketi ile hamal esnaf loncası arasındaki ilişki verilebilir. Nitekim bu şirketin teşkilinden sonra da hamal esnaf loncası imtiyazlarını muhafaza etmeği başarabilmiştir. Bu konuyla ilgili daha fazla bilgi için bkz. Donald Quataert, "Liman İşçileri Loncaları ve Dersaadet Rıhtım Şirketi", **Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılım ve Direniş (1881-1908)**, Çeviren: Sabri Tekay, Ankara, Yurt Yayınları, 1987, s. 86-102.

¹¹¹ **BOA, ŞD.**, 3190/2/84, 3 Kânunusani 1336, 3 Ocak 1920.

¹¹² Nejdert Ertuğ, **Osmanlı Döneminde İstanbul Hamalları**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008, s. 60.

¹¹³ "Madde- 6 ... bir cemiyet tesis edilir edilmez eğer merkez-i idaresi Dersaadet'te ise Dahiliye Nezaretine ve taşrada ise mahallin en büyük mülkiye memuruna cemiyetin unvan ve maksadını ve

malumatı açıklayan müesseseler tarafından, İstanbul hükümetine bir beyanname verilmesine karşılık ilmühaber alınacaktı. ¹¹⁴

Cemiyet teşkil etmek isteyen esnafın, esnaf cemiyetleri talimatnamesine veya cemiyetler kanunu ahkâmına göre tasdik ve mevcudiyetleri lazım geleceğinden şehremaneti ve İstanbul vilayetinden son alınan tezkerelerde dahi buna lüzum gösterilmiştir. 29 Eylül 1328/1910 tarihli tezkeresi üzerine durumun Şura-yı Devlet mülkiye dairesince müzakere edilmesi neticesinde, bütün cemiyetlerin hükümet nazarında kurulması ve tasdiki kanun-u mahsusa da belirtildiği yöntem gereğince, hükümete beyanname verilmesi ve buna karşılık ilmühaber alınmasına bağlıydı. ¹¹⁵ Şehremanetince esnaf cemiyetleri hakkında düzenlenmiş talimatnamenin cemiyetler kanunu ahkâmını ihlal etmesi söz konusu değildi. Ancak cemiyetler kanununun esnaf cemiyetlerinin teşekkülünü teminde yetersiz bulunması ve ayrıca esnaf kethüdalıklarının da devam etmesi esnaf arasında şikâyetlere sebep olmuştur. Bundan dolayı esnafın, kethüdalarının elinden tahlisini teminen bahsedilen kanunun yayınlanmasından yedi sekiz ay sonra esnaf cemiyetleri hakkında hükümetçe suret-i mahsusada bir talimatname yayınlanmıştır. Bu talimatnameyle, bütün esnaf kethüdalıkları kaldırılmıştı. Ayrıca esnafın idaresine dikkat ve itina olunması Dersaadet belediye kanununun üçüncü maddesine göre, belediye idaresinin vazifelerinden bulunmuştu. Neticede esnaf cemiyetlerinin teşkilinde bu talimatname ahkâmı uygulanmıştır.

“...cemiyetler kanunu esnaf cemiyetlerinin teşekkülünü temini gayr-ı kâfi bulunmasını ve bu da esnaf kethüdalıkların da devamını ve efrad-ı esnafın bu yüzden tevali eden şikâyetinde izdiyadını müstelzim olmasına binaen efrad-ı esnafında kethüdalarının elinden tahlisini teminen kanun-u mezkurenin neşrinden yedi sekiz ay sonra esnaf cemiyetleri hakkında hükümetçe suret-i

---

merkez-i idaresini ve umur-u idare ile mükellef olacakları isim ve sıfat ve mahall-i ikametlerini mübeyyin cemiyetin müessisleri tarafından mahtum ve mümza bir beyanname ita olunacak ve buna mukabil bir ilmühaber verilecektir... İlmühaber ahzından sonra keyfiyet müessisleri tarafından ilan olunacaktır. Cemiyetler gerek nizamname-i esasi ve gerek heyet-i idare ve mahall-i ikametlerince icra eyledikleri tadilat ve tebeddülâtı derhal hükümete bildirmeye mecburdurlar.” **Düstur**, İkinci Tertip, Cilt 1, s.604, 29 Recep 1327/16 Ağustos 1909.

¹¹⁴ **BOA, DH. UMVM.**, 88/38/4, 20 Rebiülevvel 1329, 21 Mart 1911.

¹¹⁵ **BOA, DH. UMVM.**, 88/38/1, 14 Safer 1328, 25 Şubat 1910.

*mahsusada bir talimatname neşr ve alel-umum esnaf kethüdalıkları dahi iş bu talimatname ile ilga edilmiş...*¹¹⁶

II. Meşrutiyetin ilanı sonrası gündeme gelen esnaf cemiyetlerinin teşkili, yukarıdaki belgede bahsedildiği üzere, esnaf cemiyetleri talimatnamesine göre olacaktı. Cemiyetlerinin teşkil suretleri ve vazifelerini belirleyen esnaf cemiyetleri talimatnameleri İstanbul ve taşrada teşkil olunacak cemiyetler için ayrı ayrı düzenlenmişti. 1910 tarihli esnaf cemiyetleri talimatnamesi, yalnızca İstanbul'da esnaf cemiyetleri kurulmasına izin vermiş ve bu talimatnamenin hükümleri İstanbul'da teşkil olunacak esnaf cemiyetler için uygulanmıştı.¹¹⁷ 1912 tarihli esnaf cemiyetleri talimatnamesi ise, esnaf cemiyetlerinin yalnızca İstanbul'da değil, memleketin başka yerlerinde yani taşralarda da tesis edilmesine ruhsat vermiştir. Ayrıca İstanbul'da Şehremanetine verilen vazifeler taşrada belediye meclislerine verilmişti.¹¹⁸ 1910 ve 1912 tarihli esnaf cemiyetleri talimatnamelerinde *Ale'l-umum esnaf kethüdalıkları mülgadır* şeklindeki birinci maddeyle esnaf kethüdalıkları kaldırılmıştır. Ayrıca talimatnamelerin ikinci maddelerinde esnafın her birinin ayrı ayrı cemiyet tesis edebileceği de ifade edilmiştir. Nitekim kadimden beri ayrı birlikler şeklinde kümelenen ve ortak bir kethüdaya bağlı bulunan simitçi, ekmekçi, börekçi ve kurabiyeci esnafı, birleşerek bir cemiyet teşkil etmek üzere müracaatta bulunmuşlardır.¹¹⁹ Saraçlar esnafının da incelenilen bir belgeden cemiyetleştiği bilgisine ulaşılmaktadır. Cemiyet kurumu altında toplanmak isteyen bir başka esnaf ise, İstanbul'daki kalafatçı esnafı idi. İstanbul'daki umum kalafatçı esnafı, kalafat mahalleri sahiplerinden ayrı olarak bir cemiyet teşkili talebinde bulunmuştu. Yine bir başka esnaf birliği olan basmacıların seyyar basmacılar kısmı da basmacılar cemiyetinden ayrı bir cemiyet tesisine müsaade verilmesini istemişlerdi. Kalafat ve basmacı esnafının talepleri encümen-i emanetçe araştırılmış ancak Osmanlı lonca sistemindeki gibi bir teşkilatlanma yapısının olamayacağı şeklinde karar verilmiştir. Bu durum belgede şu şekilde belirtilmektedir;

¹¹⁶ BOA, DH. UMVM., 88/38/7, 20 Rebiülahir 1331, 29 Mart 1913.

¹¹⁷ Düstur, İkinci Tertip, Cilt 2a, s. 124-127.

¹¹⁸ Düstur, İkinci Tertip, Cilt 4b, s. 483-488.

¹¹⁹ BOA, DH. UMVM., 88/71/1, 4 Cemaziyelevvel 1328, 14 Mayıs 1910.

‘...kalafatçılar için kalafatçılıkla iştigal eden bi’l-umum kalfa, usta ve çıraklarının tek bir cemiyet teşkil etmeleri ve kalafat mahalli sahibi olub da bi’l-fil kalafat yapan kesianın bir cemiyete dâhil olabilecekleri ve seyyar basmacılar hakkında aynı san’atla müştegal esnafında seyyar ve sabit kısmının ayrı ayrı birer cemiyet teşkili münasib görülemediği...’¹²⁰

Kalafatçı esnafı hakkında encümenin bu şekildeki karar ve mülâhazası ise, esnaf cemiyetleri hakkındaki talimatta ‘‘esnafın her biri ayrı ayrı cemiyet tesis edebilir’’ şeklinde yazılı ikinci maddesini ‘‘esnaftan her birinin tek bir cemiyet tesis edebileceği’’ şeklinde olması gerektiğini vurgulayarak, uygulamada bunun geçerli olduğunu belirtmiştir. Ancak encümenin bu şekildeki kararı kabul edilmemiş ve durumun Şura-yı Devletçe tetkik edilerek umumi bir karara bağlanması belirtilmiştir.

Kalafatçı esnafı ile ilgili 88/70 nolu belgede yer alan ‘‘kalafatçılıkla iştigal eden bi’l-umum kalfa, usta ve çıraklarının tek bir cemiyet teşkil etmeleri’’¹²¹ ifadesi usta, kalfa ve çırak hiyerarşik yapısının cemiyet yapısı içinde de devam ettiğini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Bu durum ise işçi-işveren ayrışmasına engel olmuştur.¹²² Geleneksel Osmanlı lonca sisteminin uzantısı olarak atfedilebilecek esnaf cemiyetleri, aynı zamanda sendikal nitelikte geçiş örgütlerinin doğuşuna da zemin hazırlamıştır. II. Meşrutiyet döneminde esnaf cemiyetleri adı altındaki bir yapıyla faaliyetlerini devam ettiren Osmanlı lonca sisteminin, önemli bir özelliği aynı dönemdeki sendikalist nitelikteki gelişmeleri de kapsamasıdır. Yani, II. Meşrutiyet dönemindeki sendikal gelişmeler esnaf teşkilatları içerisinde kendine yer bulmuştur. Bundan dolayı bu dönemdeki sendikal gelişmelerde, geleneksel Osmanlı esnaf zihniyeti tesirini göstermiştir denilebilir.¹²³

Nitekim bu dönemde kurulan birçok işçi örgütü, 1910 tarihli Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi uyarınca kurulmuştur. Esnaf cemiyeti mevzuatı esnaf,

¹²⁰ BOA, DH. UMVM., 88/70/1.

¹²¹ BOA, DH. UMVM., 88/70/1.

¹²² Zafer Toprak, ‘‘Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti’’, **Toplum ve Bilim**, S.40, İstanbul, 1988, s. 141.

¹²³ Zafer Toprak, ‘‘Esnaf’’, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.3, 1994, s.212-218.

işçi, amele, tüccar gibi tüm çalışanları kapsamaktaydı.¹²⁴ 1909 yılında yazmacı esnafının haklarını korumak, üyelerinin ahlaken ve mesleki olarak gelişmelerine yardımcı olmak amacıyla Üsküdar Yenimahalle de kurulan Üsküdar Yazmacı Esnafı Kalfalar Cemiyeti, 1919 yılında üyeleri arasında maddi olarak zor durumda bulunanlara yardım etmek amacıyla Bağ İskelesi Odun kapıda kurulan Yumurta Tüccar ve Esnafı Cemiyeti¹²⁵ ustanın kalfanın ve tüccarın aynı yapı altında bütünleşmesini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıca Meşrutiyet ve Mütareke yıllarında kurulan Ekmekçi Esnafı Amele Cemiyeti (19 Mayıs 1910)¹²⁶, Otomobil Şoför ve İşçileri Esnafı Cemiyeti (9 Aralık 1920) gibi cemiyet isimlerinden de anlaşıldığı üzere esnaf, kalfa, amele ve tüccar İstanbul meslek örgütlenmesinin çatısı altında faaliyetlerini sürdürmekteydi.¹²⁷ Kısacası modern bir yapı girişimi olan esnaf cemiyetleri, meslek piramidinin değişik alanlarında faaliyet gösteren bu sınıfların ayrışmasını değil, geleneksel bir biçimde devamını sağlamıştır.

---

¹²⁴ A.e., s. 214.

¹²⁵ Üsküdar Yazmacı Esnafı Kalfalar Cemiyetinin kurucuları şunlardır; “Başkan: Boğosoğlu Artin Efendi, Sekreter: Kasparoğlu Repovam Efendi, Üyeler: Mıgırdıçoğlu Hamparsom Efendi, Avedisoğlu Agop Efendi, Yorgioğlu Sidri Efendi, Artinoğlu Hacı Mıgırdıç Efendi ve Hasanoğlu Şaban Efendidir. Yumurta Tüccar ve Esnafı Cemiyetinin kurucuları; Başkan: Avraham Papadopolos Efendi, Başkan Yardımcısı: Arabacızaade Hacı İbrahim Efendi, Genel Sekreter: Lazaros Raftopolos Efendi, Sandık Sorumlusu: Yakop Sofronyadis Efendi, Üyeler: Yovakim Çilingiroğlu Efendi, Haim Baruh Efendi, Andon Kırcoğlu Efendi, Alkandaris Efendi ve Totori Ligoriyadi idi.” Ekrem Sırma, v.d., **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Cemiyetler**, Editör: Recep Çelik, Ankara, İşçileri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, 2013, s. 136-144.

¹²⁶ 10 Mayıs 1910 yılında kurulan Ekmekçi Esnafı Amele Cemiyetinin kuruluşu belgede şu şekilde açıklanmaktadır; Ekmekçi esnafına fırın ustaları, dükkâncılar, tablakârlar ve amele sınıfı dâhildir. Ancak ekmekçiler amelesi kendilerine mahsus amele cemiyetinin 1910 tarihli esnaf talimat dairesinde teşkil ve tasdik olunmasını talep etmiştir. Neticede Şehremini vekili Tevfik Bey ile ekmekçi amelesi namına daireye müracaat eden Abdî Bey’den alınan izahat, “ekmekçiler amelesinin cemiyetler kanununda efrad-ı ahaliye bahş edilen hak içtimadan bi’l-istifade kendi aralarında teavün maksadıyla bir cemiyet teşkil ve ale’l-usul beyanname i’ta eylediklerine göre amele-i merkûmenin esnaf cemiyetlerine dair tanzim ve tasdik edilmiş olan talimatnameden dahi talepleri veçhile istifade etmelerine mani’ olacak bir sebep-i kanun mevcut olmadığı gibi amele cemiyeti esnaf cemiyeti talimatına tevfikân teşkilatını icra edince talimat-ı mezkûrenin vaz’ eylediği kuyuda tabi’ olmak suretiyle bir derece daha taht-ı inzibat olacaktır...” şeklinde ekmekçi esnafı amele cemiyetinin, esnaf cemiyeti talimatına göre teşkil olunacağı belirtilmektedir. **BOA, DH. UMVM.**, 88/71/1, 4 Cemaziyelevvel 1328, 14 Mayıs 1910.

Ayrıca talimat-ı mezkûrenin ahkâm-ı umumiyyesi ekmekçi esnafı ustalarının başka ve amelesinin başka birer cemiyet halinde teşhiyet-i umur edebilmelerine ve ustalarıyla amelesi arasında ücret vesairenden dolayı ortaya çıkacak ihtilafatın yine talimat dairesinde halledilebilmesine müsaade buyrulmuş ve ekmekçi amelesinin talepleri veçhile ayrı cemiyet teşkil etmelerine engel olunmaması üzere emir verilmişti. **BOA, DH. UMVM.**, 88/71/3, 2 Cemaziyelevvel 1328, 12 Mayıs 1910.

¹²⁷ Toprak, “Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti”,..., s. 142-144.

3.2.5.2. Esnaf Cemiyetlerinin Özellikleri ve Vazifeleri

Modernleşme süreciyle birlikte meslek örgütlenmesinde önemli bir gelişim süreci göze çarpmaktadır. 1908'de İttihat ve Terakki yönetiminin loncaları kaldırarak onların yerine kurduğu Esnaf Birlikleri/Esnaf Cemiyetleri modern mesleki örgütler arasında yer almaktadır.¹²⁸ Modernleşme sürecinde, mesleki örgütlenme modelini temsil eden esnaf cemiyetlerinin tüm işkollarını bünyesinde barındırması yani işçi ve amele olanlarında bu mevzuatın hükümlerine tabi olması, sendika kurmayı yasaklayıcı mahiyette olması ve yerel yönetimlerin ve devletin sıkı denetimi altında olmaları bu yapılanmanın temel özellikleri arasında gösterilebilir. Esnaf cemiyetlerinin vazifeleri ise, talimatname metninin sekizinci maddesinde şu şekilde belirtilmektedir;¹²⁹ Esnafın sanatlarının ilerlemesine yarayacak mütalaatı esnafa bildirmek ve onları teşvik etmek, esnaftan sıkıntıya düşmüş olanlara veya malûl olanlara insani yardımda bulunmak, esnaf arasında esnaflık umurundan kaynaklanan ihtilafları arabulucu sıfatıyla halletmek ve esnaftan biri hakkında ihtiyaç görüldüğü zaman hükümetçe bir malumat alınması veya bunlardan birinin kefalete bağlanması gerektiğinde yardım ve kanuni tebligatı bildirmek yani esnafla hükümet arasında aracı olmaktır.

---

¹²⁸ Ekrem Sırma v.d., **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Cemiyet Kanun ve Nizamları**, Editör: Recep Çelik, Ankara, İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, 2013, s. 9-10.

¹²⁹ **Düster**, İkinci Tertip, C.2a, s.124-127.

SONUÇ

Osmanlı devleti yüzyıllar boyunca zirai, sınai ve ticari alanlarda gelişmelere sahne olmuştur. Devlet bu alanlardaki gelişmeleri, kurumsal bir nitelik kazandırarak sağlamaya çalışmıştır. Özellikle sanayi alanındaki faaliyetler küçük ölçekli esnaf tarafından lonca kurumlarında gerçekleştirilmiştir. Daha önceki dönemlerde var olan fütüvvet ve ahilik teşkilatlarının kurumsal ve örgütsel açıdan gelişmiş şekli olan Osmanlı lonca sistemi, devletin önemle üzerinde durduğu bir alanı teşkil etmiştir. Devlet, kuruluşundan itibaren bu alanın baş aktörü olan esnafın, örgütlü bir mahiyet kazanmasını sağlayarak, kendi temel politikalarını gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Osmanlı devletinin yıkılışına kadar varlığını sürdüren esnaf lonca sistemi, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar başarılı bir şekilde uygulanmış ve bu tarihten itibaren iç ve dış unsurların etkisiyle ilk dönemlerdeki aktif fonksiyonlarını kaybetmeye başlamıştır. Bu yüzyıl içerisinde iç unsurlardan daha ziyade dış unsurlar sistemin temel yapısının sarsılmasına neden olmuştur. İngiltere’de teknik atılımları gerçekleştirerek maliyetlerin düşmesini ve aynı zamanda kalitenin yükselmesini sağlayan Sanayi Devrimi, önemli bir dış unsur olarak zikredilmektedir. Bu devrimin Osmanlı esnaf sistemi üzerindeki yıkıcılığı, daha sonraki dönemlerde etkisini yoğunlaştırmakla beraber piyasa fiyatları üzerinde kendisini göstermiştir. Özellikle XIX. yüzyılın başlarında Avrupa’da hammadde fiyatlarının yükselmesi Osmanlı hammaddelerinin Avrupa piyasalarına transfer olmasını sağlamıştır. İmalat için önemli bir girdi olan hammaddelerin Osmanlı ülkesinden dışarıya kayması, üretici kesime yani esnafa büyük bir darbe indirmişti. Dış unsurların Osmanlı üretici kesimi üzerinde bu kadar tesir göstermesi ise, ülke içerisindeki sistemin kendi uygulamalarından kaynaklanmıştır. Nitekim Osmanlı esnaf sistemi devlet tarafından kendilerine tanınan tekel haklarına bağlı olarak teşkilatlanmışlardı. Esnafı organize eden bu tekel sisteminin özellikle hammadde fiyatlarının kontrol altında tutulması amacını gütmesi, Osmanlı esnaf sisteminin çözülmesine neden olan dış unsurlara katkı sağlayan önemli bir iç unsur olarak görülmektedir. Ayrıca XIX. yüzyılın ilk yarısında Avrupalı devletlerle imzalanan antlaşmalar, serbest ticaret koşullarının egemen kılınmasını sağlamış ve neticede Osmanlı ülkesi yabancı malların sahası

durumuna gelmiştir. Bütün bu etkiler neticesinde Osmanlı devleti XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artık Batı'nın etkisi altına girmiş ve Batılı kurumları ülkede tatbik etmeğe başlamıştı. Bu dönem, Osmanlı devletindeki kurumsal değişimleri göstermesi açısından da önem taşımaktadır. Özellikle bu çalışmada, esnaf ve kurumları olan loncaların Batılı kurumlar içerisinde yeniden canlandırılması üzerinde durulmuştur.

Osmanlı esnaf sistemi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mevcut yapısını muhafaza ederek kurumsal gelişmelere sahne olmuştur. Dönemin ilk yarısında Batı örnek alınarak devlet tarafından fabrikalar teşekkül olunmuştur. Ancak bunlar esnafı kalkındırma çabalarından ziyade devletin kendi ihtiyaçlarını karşılamak istemesi sonucu meydana gelen girişimlerdi. Dönemin ikinci yarısından itibaren ise, yine Batı'ya öykünme neticesinde anonim şirketler kurulmaya başlamıştı. Belli bir imtiyazı gerçekleştirmek amacıyla özellikle de yabancılar tarafından Osmanlı ülkesinde birçok anonim şirket teşkil olunmuştu. Bu uygulama XX. Yüzyıl başlarında da sayıları artmakla beraber devam etmişti. Ancak Osmanlı devletinde teşkil olunan anonim şirketlerin çoğu Osmanlı esnafına yönelik girişimler değildi. Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra çözüme noktasına gelen esnafa yönelik anonim şirket uygulaması Islah-ı Sanayi Komisyonuyla gündeme gelmişti. Bu komisyonun faaliyetleri neticesinde birçok esnaf şirketi kurulmuştu. Ancak, esnafa sahip olduğu imtiyazları tanımlayabilecek bir kurum olarak düşünülen ve uygulamaya geçirilen anonim şirket uygulaması sermaye yetersizliği, bilgi ve tecrübe eksikliği gibi nedenlerle başarılı olamamıştı.

II. Meşrutiyet sonrası Osmanlı esnafı bir başka kurumsal gelişme niteliğinde olan esnaf cemiyetlerine dönüştürülmüştü. Daha modern bir yapı niteliğinde olan esnaf cemiyetleri, Osmanlı esnaf birliklerinin devamını sağlamak amacıyla teşkil olunmuştu. Ve nihayetinde Osmanlı esnaf birlikleri kaldırılana kadar esnaf, bu yapı içerisinde varlığını sürdürmüştü. Esnaf cemiyetleri ayrıca klasik esnaf sistemini özellikle hiyerarşik yapı açısından sürdürerek bu dönemdeki sendikal gelişmeleri de içerisinde barındırmayı başarabilmiştir.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

1.Başbakanlık Osmanlı Arşiv Kaynakları (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası Evrakı (BEO), dos. 4371/327776, 4426/331905, 4442/333094, 4466/334949, 4648/348578, 4722/354098.

Dâhiliye Nezareti Mebani-i Emniyet Hapishaneler Müd. Evrakı (DH. MB. HPS.), dos. 136/32.

Dâhiliye Nezareti Umur-u Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH. UMVM.), dos. 88/38, 88/70, 88/71.

İrade Dosya Usulü Tasnifi (İ. DUİT.), dos. 120 / 5.

İrade Meclis-i Vala (İ. MVL.), dos. 578/25966.

İrade Şura-yı Devlet (İ. ŞD.), dos. 1/45, 2/67.

Mukavelenameler (A.DVN. MKL.), dos. 11 / 7.

Sadaret Mektubî Mühimme Kalemî Evrakı (A.MKT. MHM.), dos. 407/51, 473/69.

Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.), dos. 680/12, 1256/6, 2395/45, 2865/9, 2874/58, 2875/5, 3190/2.

2. Süreli Yayınlar ve Yayınlanmış Belgeler

Düstur, Birinci Tertip, Cilt 3.

Düstur, İkinci Tertip, Cilt 2a.

Düstur, İkinci Tertip, Cilt 4b.

Düstur, İkinci Tertip, Cilt 5.

Düstur, İkinci Tertip, Cilt 1.

BOA; İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 1, İstanbul Külliyyatı VIII, yay. haz. A. Tabakoğlu, A. Kal'a vd., İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1997.

BOA; Ahkâm Defterleri;

1/29/132, 1/83/379, 1/98/439, 1/36/165, 1/136/601, 1/189/850, 1/291/132, 2/32/116, 2/222/754, 3/335/1229, 4/37/103, 4/119/367, 4/319/950, 5/26/83, 5/49/161, 5/62/198, 5/116/367, 5/289/877, 5/321/957, 5/340/1007, 6/272/780, 6/318/912, 6/365/1031, 7/90/285.

BOA; İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Esnaf Tarihi 2, İstanbul Külliyyatı VIII, yay. haz. A. Tabakoğlu, A. Kal'a vd., İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1998.

BOA, Ahkâm Defterleri;

2/26/93, 3/360/1297, 7/82/259, 7/92/290b, 7/102/312, 7/112/336, 7/163/499, 7/174/531, 7/174/531b, 7/244/742, 8/41/128, 8/88/277, 8/195/638, 8/199/651, 8/244/796, 8/298/974, 9/42/163, 9/105/379, 10/294/1012, 11/2/2, 11/2/4, 11/216/658, 11/245/749, 11/312/970.

3. Kitaplar

- AKYILDIZ, Ali: **Osmanlı Dönemi Tahvil ve Hisse Senetleri “Ottoman Securities”**, İstanbul, Türk Ekonomi Bankası, 2001.
- AYNURAL, Salih: **İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti (1740-1840)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.
- BALCI, Ramazan v.d.: **Ticaret ve Ziraat Nezareti Memalik-i Osmaniye’de Osmanlı Anonim Şirketleri**, İstanbul, Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları, 2012.
- BERKES, Niyazi: **100 Soruda Türkiye İktisat Tarihi, C.1**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1976.
- BERKİ, Himmet: **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tabirler**, Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, 1966.
- BRAUDEL, Fernand: **Maddi Uygarlık Ekonomi ve Kapitalizm XV-XVIII. Yüzyıllar Mübadele Oyunları**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay C.2, Ankara, Gece Yayınları, 1993.
- ÇİFTÇİ, Cafer: **Bursa’da Vakıfların Sosyo-Ekonomik İşlevleri**, Bursa, Gaye Kitabevi, 2004.
- ÇİZAKÇA, Murat: **İslam Dünyasında ve Batı’da İş Ortaklıkları Tarihi**, Çeviren: Şehnaz Layıkel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.

- DEMİREL, Ömer: **Osmanlı Dönemi Sivas Şehri ve Esnaf Teşkilatı**, Sivas, Sivas Belediyesi Kültür Yayınları, 1998.
- DOMANİÇ, Hayri: **Anonim Şirketler Hukuku ve Uygulaması TTK Şerhi-II**, İstanbul, Temel Yayınları, 1988.
- ERGİN, Osman Nuri: **Mecelle-i Umur-u Belediye**, C.1, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1995.
- ERGİN, Osman Nuri: **Mecelle-i Umur-u Belediye**, C.2, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1995.
- ERGİN, Osman Nuri: **Mecelle-i Umur-u Belediye**, C.5, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1995.
- ERTUĞ, Nejdet: **Osmanlı Döneminde İstanbul Hamalları**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.
- FAROQHI, Suraiya: **Osmanlı Zanaatkârları**, Çeviren: Zülal Kılıç, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011.
- GEDİKLİ, Fethi: **Osmanlı Şirket Kültürü XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudârebe Uygulaması**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1998.
- GENÇ, Mehmet: **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2012.
- GÜRAN, Tevfik: **19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- HEATON, Herbert: **Avrupa İktisat Tarihi**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay ve Osman Aydoğuş, C.1, Ankara, Teori Yayınları, 1985.

- HEATON, Herbert: **Avrupa İktisat Tarihi**, Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay ve Osman Aydoğuş, C.2, Ankara, Teori Yayınları, 1985.
- İLGEN, Abdülkadir: **Türk Modernleşmesi Zihniyet İktisat Tarih**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2014.
- KALA, Ahmet: **Debbağlıktan Dericiliğe İstanbul Merkezli Deri Sektörünün Doğuşu ve Gelişimi**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2012.
- KALA, Ahmet: **İstanbul Esnaf Tarihi Tahlilleri İstanbul Esnaf Birlikleri ve Nizamları 1**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 1998.
- KASABA, Reşat: **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya İmparatorluğu**, Çeviren: Kudret Emiroğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 1993.
- KAZGAN, Haydar: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Şirketleşme**, İstanbul, Vakıfbank Yayınları, 1999.
- KORALTÜRK, Murat: **Türkiye'de Ticaret ve Sanayi Odaları (1880-1950)**, İstanbul, Denizler Kitabevi, 2002.
- KÖPRÜLÜ, Fuad: **Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu**, Ankara, Atay Kültür Yayınları, 1972.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat: **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri I (1580-1838)**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1974.

- MANTRAN, Robert: **17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul**, Çevirenler: Mehmet Ali Kılıçbay ve Enver Özcan, C.1, Ankara, V Yayınları, Ekim 1986.
- MANTRAN, Robert: **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I: Osmanlı Devlet'inin Doğuşundan XVIII. Yüzyılın Sonuna**, Çeviren: Server Tanili, İstanbul, Adam Yayınları, 2000.
- MORTAN, Kenan, Önder KÜÇÜKERMEN: **Çarşı, Pazar, Ticaret ve Kapalıçarşı**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- ÖNSOY, Rifat: **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.
- ÖZBİLGİN, Erol: **Bütün Yönleriyle Osmanlı Âdâb-ı Osmâniyye Devlet Kurumlar, Şehir, Aile, Birey, Bilim, Sanat, Kültür, Ticaret, Sanayi, Teknoloji**, İstanbul, İz Yayıncılık, 2003.
- ÖZCAN, Tahsin: **Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı**, İstanbul, Kitabevi, 2003.
- ÖZÇELİK, İsmail: **Devlet-i Aliyye'nin Toplumsal Düzeni ve Kurumları**, Ankara, Gazi Kitabevi, 2013.
- ÖZKAYA, Yücel: **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı**, Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1985.
- PAMUK, Şevket: **Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2014.

- PAMUK, Şevket: **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- PAMUK, Şevket: **Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2011.
- PAMUK, Şevket: **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme Seçme Eserler II**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- PIRENNE, Henri: **Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Çeviren: Uğur Kocabaşoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.
- SAĞLAM, Mehmet
Hakan: **Bir Osmanlı İktisatçısı Mehmet Kenan'ın Gözüyle İktisat Tarihinin Evrimi**, İstanbul, Türkmen Kitabevi, 2009.
- SAMİ, Şemseddin: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat Kâmûs-ı Türkî**, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2011.
- SIRMA, Ekrem v.d.: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Cemiyet Kanun ve Nizamları**, Editör: Recep Çelik, Ankara, İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, 2013.
- SIRMA, Ekrem v.d.: **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Cemiyetler**, Editör: Recep Çelik, Ankara, İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, 2013.
- ŞEKERCİ, Osman: **İslâm Şirketler Hukuku Emek-Sermaye Şirketi (el-Mudaraba)**, İstanbul, Marifet Yayınları, 1981.
- TABAKOĞLU, Ahmet: **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2009.

- TOPRAK, Zafer: **Milli İktisat-Milli Burjuvazi (1908-1918)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.
- TOPRAK, Zafer: **Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918**, İstanbul, Doğan Kitap Yayınları, 2012.
- ÜLGENER, Sabri: **İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası**, İstanbul, Derin Yayınları, 2006.
- YILMAZ, Celali: **Osmanlı Anonim Şirketleri**, İstanbul, Scala Yayıncılık, 2011.
- ZEYTİNOĞLU, Erol: **İktisat Tarihi**, İstanbul, Süryay Sürekli Yayınları, 1993.
- ZÜRCHER, Erik Jan: **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, Çeviren: Yasemin Saner, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- QUATAERT, Donald: **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, Çeviren: Tansel Güney, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

4. Diğer Kaynaklar

- AKARLI, Engin Deniz: “Gedik: Implements, Mastership, Shop Usufruct and Monopoly Among İstanbul Artisans, 1750-1850”, *Wissenschaftskolleg Jahrbuch*, (1985-1986), ss. 223-232.
- AKARLI, Engin Deniz: “Gedik: A Bundle of Rights and Obligations for İstanbul Artisans and Traders, 1750-1840”, **Law, Anthropology and the Constitution of the Social: Making Persons and Things**, Derleyen: Alain Potaya ve Martha Mundy, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, ss.166-200.

- AKGÜNDÜZ, Ahmet: “Osmanlı Hukukunda Gedik Hakkının Menşei ve Gedik Hakkıyla İlgili Ebussuud’un Bir Risalesi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.46, 1987, ss.149-162.
- AKYILDIZ, Ali: “İttihatçıların Vakıf Sermaye İle Kurduğu Milli Ekmekçi Anonim Şirketi ve Faaliyetleri”, **Prof. Dr. Mübahat S. Kütükoğlu’na Armağan**, Editör: Zeynep Tarım Ertuğ, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayını, 2006, ss. 347-369.
- AYNURAL, Salih: “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Esnafında Üretim Anlayışı ve Organizasyonu” **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.46, İstanbul, 1996, ss.355-362.
- AYNURAL, Salih: “18. Yüzyılın Sonunda İstanbul Esnafının Alım Satım Tekeli ve Gedik Hakkı”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.130, İstanbul, 2001, ss. 215-220.
- AYNURAL, Salih: “XVIII. ve XIX. Yüzyıllarda İstanbul Değirmenci ve Fırıncı Esnafının Nizamları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 81, İstanbul, Aralık 1992, ss. 111-122.
- AYNURAL, Salih: “18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Kapan Tüccarları”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.80, İstanbul, Ekim 1992, ss. 207-214.
- BAER, Gabriel: “Monopolies And Restrictive Practices Of Turkish Guilds”, **Journal Of The Economic And Social History Of The Orient**, C.XIII, S.2, 1970, ss.145-165.

- BAER, Gabriel: “Türk Loncalarının Sosyal Yapısı ve Bu Yapının Osmanlı Sosyal Tarihi İçin Önemi”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Tarih Araştırmaları Dergisi**, Çeviren: Sami Ferliel, C. VIII-XII, S. 14-23, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1975, ss.100-119.
- BARKAN, Ömer Lütfi: “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeleri”, **Vakıflar Dergisi**, S.2, İstanbul, Vakıflar Umum Müdürlüğü Neşriyatı, 1974, ss. 279-353.
- BARKAN, Ömer Lütfi: “Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Cemiyetleri”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.41, Sayı: 1-4, İstanbul, 1985, ss.39-46.
- BAYRAM, Selahattin: “Osmanlı Devlet’inde Ekonomik Hayatın Yerel Unsurları: Ahilik Teşkilâtı ve Esnaf Loncaları”, **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 21, İstanbul, 2012. ss. 81-112.
- CLARK, C. Edward: “Osmanlı Sanayi Devrimi”, **Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1992, ss.37-52.
- ÇAĞATAY, Neşet: “Fütüvvet-Ahi Müessesinin Menşei Meselesi”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S.1 İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1952, ss.59-68.

- ÇAĞATAY, Neşet: “Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)”, **Güncel Konular Üzerine Makaleler**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1994, ss.161-174.
- ÇAĞATAY, Neşet: “Ahiliğin Ortaçağ Anadolu Toplumuna Etkileri”, **I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996, ss.33-42.
- ÇAKIR, Coşkun, Yakup Akkuş: “Osmanlı İstanbul’unda Ticaret”, **Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi İktisat Ulaşım ve Haberleşme**, C.6, İstanbul, İBB Kültür Yayıncılık, 2015, ss. 154-199.
- ÇELİK, Gülfettin: “Modern Dönemde Üretim Paylaşım ve Tüketim Sürecinin Örgütlenmesi ve Ahilik Kurumunun Mirası”, **Ahilik**, İstanbul, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, Ekim 2011, ss. 68-74.
- ÇİFTÇİ, Cafer: “Bursa Kumaşçı Esnafının Sanat ve İmalat Nizamı”, **Payitaht Bursa’da Kültür ve Sanat Sempozyum Kitabı**, Bursa, Osmangazi Belediyesi Yayınları, 2006, ss. 121-133.
- DAMLIDAĞ, Fatih: “Osmanlı Devlet’inde Sanayi Finansman Metodu Olarak Fabrika İmtiyaz Sistemi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.62, S.2, İstanbul, 2013, ss. 199-222.
- DEBBAĞOĞLU, Ahmet: “İslam Esnaf Birlikleri”, **Fikir ve Sanatta Hareket**, C. VIII, S.96, İstanbul, Aralık 1973, ss. 4-10.

- EREFEE, İklil: “Osmanlı Esnaf Teşkilatının Oluşumu ve Kaynaklardaki İzleri: XV. ve XVI. Yüzyıllarda Bursa Örneği”, **Birinci İktisat Tarihi Kongresi Tebliğleri-1**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2010, ss.573-589.
- ERGENÇ, Özer: “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri”, **Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, ss.85-93.
- ERGENÇ, Özer: “1600-1615 Yılları Arasında Ankara İktisadi Tarihine Ait Araştırmalar”, **Osmanlı Tarihi Yazıları Şehir, Toplum, Devlet**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, ss. 145-169.
- ERŞAHİN, Seyfettin: “Osmanlı’da Vakıf-Esnaf İlişkisi Üzerine”, **Diyanet İlmî Dergi**, C.43, S.4, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı, 2007, ss. 115-132.
- FAROQHI, Suraiya: “Lonca Üyeleri ve Esnaf”, **Türkiye Tarihi Geç Osmanlı İmparatorluğu 1603-1839**, Çeviren: Fethi Aytuna, C.3, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, ss.397-415.
- FAROQHI, Suraiya: “18. Yüzyıl Sonunda Osmanlı Loncaları: Bursa Örneği”, **Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak** Çeviren: Gül Çağalı Güven, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2003, ss. 133-151.
- FAROQHI, Suraiya: “Krizler ve Değişim 1590-1699”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Editör: Halil İnalçık ve Donald Quataert, C.2, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, ss. 545-742.

- GEDİKLİ, Fethi: “Osmanlı Şirketleri”, **Osmanlı- İktisat 3**, Editör: Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 433-442.
- GEDİKLİ, Fethi: “Galata Şer‘iyye Sicillerinde Osmanlı Şirketleri”, **İstanbul Araştırmaları**, S.7, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Merkezi, Ekim 1998, ss.7-92.
- GENÇ, Mehmet: “Osmanlı Esnafı ve Devletle İlişkileri”, **Ahilik ve Esnaf**, İstanbul, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayınları, 1986, ss.113-124.
- GİZ, Adnan: “İslah-ı Sanayi Komisyonu”, **İstanbul Sanayi Odası Dergisi**, S.33, Kasım 1968, ss. 16-19.
- GİZ, Adnan: “İslah-ı Sanayi Komisyonu”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss.1360-1362.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki: “İslâm ve Türk İllerinde Fütüvvet Teşkilâtı ve Kaynakları”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.11, Ekim 1949- Temmuz 1950, ss. 3-354.
- GÜÇER, Lütfi: “Osmanlı İmparatorluğunun Ticaret Politikası”, **Türk İktisat Tarihi Yıllığı**, S.1, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Türk İktisat ve İçtimâiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, 1987, ss. 1-128.
- GÜRAN, Tevfik: “İstanbul’un İâşesinde Devletin Rolü”, **19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı Üzerine Araştırmalar**, İstanbul, Eren Yayıncılık, 1998, ss. 15-28.

- GÜRAN, Tevfik: “Tanzimat Döneminde Devlet Fabrikaları, **150. Yılında Tanzimat**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992, ss. 235-257.
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali: “Anadolu’da Ahiliğin Esnaf Teşkilâtı Hâline Dönüşmesi ve Tımar Sistemine Yansımaları”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.32, Konya, 2012, ss. 265-287.
- HATEMİ, Hüsrev: “Ahilik ve Esnaf Örgütleri”, **Ahilik Kültürü Haftası 1995 Yılı İstanbul Paneli Bildiriler Tartışmalar ve Ekler**, İstanbul, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Odaları Birliği Yayınları, 1996, ss.25-33.
- HIZLI, Mefail: “Ahiliğin Anadolu’daki Gelişim Süreci”, **Ahilik**, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, İstanbul, Ekim 2011, ss. 17-39.
- KALA, Ahmet: “Fütüvvet ve Ahiliğin Doğuşu”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.65, İstanbul, Nisan 1990, ss.271-282.
- KALA, Ahmet: “Ahi Organization and Guilds”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.136, İstanbul, Şubat 2002, ss. 131-140.
- KALA, Ahmet: “Osmanlı Esnafı ve Sanayisi Üzerine Yapılan Çalışmalarla İlgili Genel Bir Değerlendirme”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, S.1, C.1 2003, ss. 246-254.
- KALA, Ahmet: “Esnaf”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.11, İstanbul, 1994, ss. 423-430.

- KALA, Ahmet: “Gediklerin Doğuşu ve Gedikli Esnaf”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.67, İstanbul, Ağustos 1990, ss.181-187.
- KALA, Ahmet: “Osmanlı Esnaf Sisteminin Oluşması ve Yeniden Yapılanması Açısından İstanbul Esnaf Birlikleri”, **İstanbul İmparatorluk Başkentinden Megakente**, Çeviren: Ayşe Dağlı, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2011, ss. 250-290.
- KALA, Ahmet: “Osmanlı Devletinde Sanayileşmenin İlk Yıllarında Özel Fabrikalar”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.83, İstanbul, Nisan 1993, ss. 107-132.
- KALLEK, Cengiz: “Mudarebe”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.30, İstanbul, 2005, ss. 359-363.
- KAZGAN, Haydar: “Türkiye Cumhuriyet’inin Kuruluşundan Bu Yana Türkiye’de Anonim ve Limited Şirketler”, **Cumhuriyet’in 50 inci Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1974, ss. 399-462.
- KAZICI, Ziya: “Ahilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.1, İstanbul, 1988, ss.540-541.
- KIRLI, Cengiz, Betül BAŞARAN: “18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Esnafı”, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Esnaf ve Ticaret**, Derleyen: Fatmagül Demirel, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, ss. 7-20.

- KORALTÜRK, Murat: “Osmanlı Devlet’inde Şirketleşme, İlk Anonim Şirket ve Borsanın Kuruluşu”, **Osmanlı**, Editör: Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss.443-448.
- KORALTÜRK, Murat: İstanbul’da Şehiriçi Ulaşımında Şirket-i Hayriye (1850-1945), , **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1992.
- KORALTÜRK, Murat: Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odalarının Tarihsel Gelişimi (1880-1952), **Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Doktora Tezi, İstanbul, 1999.
- KOYUNCU, Miyase: “18. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Esnafı (İstanbul ve Bursa Örnekleri)”, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.
- KURAN, Timur: “Osmanlı Lonca Teşkilâtı Üzerinde İslami Etkiler”, **Osmanlı İktisat 3**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 97-112.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat: “Osmanlı Esnaf Sayımları”, **Osmanlı Öncesi İle Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemlerinde Esnaf ve Ekonomi Semineri**, C.2, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 2003, ss. 405-410.
- KÜTÜKOĞLU, Mübahat: “Osmanlı Esnafında Oto-Kontrol Müessesesi”, **Ahilik ve Esnaf**, İstanbul, İstanbul Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri Birliği Yayınları, 1986, ss. 55-85.
- LEWIS, Bernard: “The Islamic Guilds”, **Economic History Review**, vol. 8, 1937, ss.20-37.

- MARTAL, Abdullah: “Osmanlı Sanayileşme Çabaları (XIX. Yüzyıl)”, **Osmanlı**, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 279-284.
- MCGOWAN, Bruce: “The Age Of The Ayans 1699-1812”, **An Economic And Social History Of The Ottoman Empire 1600-1914**, Editör: Halil İncılık ve Donald Quataert, C. 2, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, ss.639-758.
- OCAK, Ahmet Yaşar: “Fütüvvet”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.13, İstanbul, 1996, ss. 261-263.
- ÖKÇÜN, Gündüz: “1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar”, **İktisat Tarihi Yazıları**, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayınları, 1997, ss.263-278.
- PAKALIN, Mehmet Zeki: “Lonca” **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, s.369.
- PAKALIN, Mehmet Zeki: “Gedik” **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1993, ss. 656-659.
- PAMUK, Şevket: “Osmanlı Zanaatlerinin Yıkılışı: Pamuklu Tekstil Örneği, 1820-1913”, **Toplum ve Bilim**, S.23, İstanbul, 1983, İstanbul, ss.75-99.
- PIRENNE, Henri: “Urban Economy And The Regulation Of Industry” **Economic And Sosyal History Of Medieval Europe**, Routledge and Kegan Paul, London, 1958, ss. 169-191.

- SAHİLLİOĞLU, Halil: “Esnaf Cemiyetleri İçinde Usta-Kalfa Çekişmesi”, **Belgeleriyle Türk Tarihi Dergisi**, C.3, S.17, 1968-1969, ss. 58-61.
- SAYDAM, Abdullah: “Kamu Hizmeti Yaptırma ve Suçu Önleme Yöntemi Olarak Osmanlılarda Kefâlet Usûlü”, **Tarih ve Toplum**, C.28, S.164, İletişim Yayınları, Ağustos 1997, ss. 68-76.
- SUĞUR, Nadir: “Türkiye’de esnek üretim ve küçük sanayi: OSTİM Sanayi Bölgesi esnek uzmanlaşmanın neresinde? ”, **Toplum ve Bilim**, S. 63, 1994, ss.122-136.
- ŞEKER, Cengiz: “Ortaçağ Batı Avrupa Esnaf Loncaları ve Ahi Teşkilâtı”, **Ahilik**, İstanbul, Kırklareli Üniversitesi Yayınları, 2011, ss.1-15.
- TABAKOĞLU, Ahmet: “Osmanlı İktisadi Yapısının Ana Hatları”, **Osmanlı**, Editör: Güler Eren, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss. 17-31.
- TAESCHNER, Franz: “İslâm Ortaçağında Fütüvvet Teşkilâtı”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, Çeviren: Fikret Işıltan, C.15, No: 1-4, Ekim 1953-Temmuz 1954, ss. 1-32.
- TEKİN, Zeki: “İstanbul Debbağhaneleri”, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi**, S.8, Ankara, 1997, ss.348-364.
- TEKİN, Zeki: “Türklerde Dericilik”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C.9, İstanbul, 1994, ss.176-178.

- TODOROV, Nikolay: “19. Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilâtında Bazı Karakter Değişmeleri” **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.27, No.1-2, İstanbul, 1969, ss.1-36.
- TOPRAK, Zafer: “Osmanlı’dan Cumhuriyet Türkiye’sine Sendikal Gelişmeler: İstanbul Umum Deniz ve Maden Kömürü Tahmil ve Tahliye Amele Cemiyeti”, **Toplum ve Bilim**, S.40, İstanbul, 1988, ss. 141-153.
- TOPRAK, Zafer: “Esnaf”, **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.3, 1994, ss. 212-218.
- TÜRKAY, Cevdet: “Osmanlı İmparatorluğunda Esnaf Disiplinini Gösteren Belge”, **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 18, C.3, 1968-1969, ss.74-75.
- YEDİYILDIZ, Bahaeddin: “XVIII. Asır Türk Vakıflarının İktisadi Boyutu”, **Vakıflar Dergisi**, S.18, Ankara, 1984, ss.5-41.
- YILDIRIM, Onur: “Osmanlı Esnafında Uyum ve Dönüşüm: 1650-1826”, **Toplum ve Bilim**, S.83, İstanbul, 1999/2000, ss.146-176.
- YILDIRIM, Onur: “On sekizinci Yüzyılda Kurumsal Bir Yenilik Olarak Gedik: İstanbul’daki İbrişim Bükücü Esnafı Örneği”, **Osmanlı’nın Peşinde Bir Yaşam Suraiya Faroqi’ye Armağan**, Çeviren: Uğur Albayrak, Ankara, İmge Kitapevi Yayınları, 2008, ss. 373-399.
- YILDIRIM, Onur: “Craft guilds in the Ottoman Empire (1650-1826): A survey”, **Orta Doğu Teknik Üniversitesi Gelişme Dergisi**, C.27, S.3-4, 2000, ss.362-363.

QUATAERT, Donald: “19. Yüzyıla Genel Bakış Islahatlar Devri 1812-1914”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi**, Editör: Halil İnalçık ve Donald Quataert, C.2, İstanbul, Eren Yayıncılık, 2004, ss.887-1039.

QUATAERT, Donald : “Liman İşçileri Loncaları ve Dersaadet Rıhtım Şirketi”, **Osmanlı Devletinde Avrupa İktisadi Yayılım ve Direniş (1881-1908)**, Çeviren: Sabri Tekay, Yurt Yayınları, Ankara, 1987, ss. 86-102.

The Ottoman Empire And Its Heritage Politics, Society and Economy: “Guild Dynamics In Seventeenth-Century Istanbul Fluidity and Leverage” Editör: Suraiya Faroqhi and Halil İnalçık, BRILL LEIDEN-BOSTON, 2004.

EKLER

Ek I: Dersaadette Bulunan Debbağ Esnafı Hakkında Nizamname*

Madde 1: İstanbul ve Bilad-ı Selase de yani Eyüp ve Kasımpaşa ve Tophane ve Üsküdar ve Yedikule de kâin debbağhanelerde münferiden icra-i san'at etmekde bulunan debbağ esnafı ile Dersaadet de ma'mûl deri ahz ü i'tasıyla ticaret eden tacir esnafının san'at ve ticaretçe yekdiğerlerine münasebetleri cihetiyle bimennihi teala iş bu bin iki yüz seksen üç senesi Eylül ibtidasından itibaren cümlesi birleşerek bir nam ve hesap üzerine müctemian icra-i san'at ve ticaret etmek ve ma'mulat-ı mütenevvialarının usul-ü cedideye tevfikân ıslah ve ikmal ve nev-îcâd derileri i'mâl ve husûl-u revac ve i'tibârını hey'etce bezl-i makdûr eylemek üzere esnaf-ı merkume şirket-i debbağiye namıyla bir şirket teşkil edeceklerdir.

Madde 2: Şirket-i mezkûre şimdilik iki bin hissedenden ibaret olup her hissesi yüzlük Osmanlı altını yüz kuruş olmak üzere beşer altına satılarak bu suretle on bin altın sermaye tedarik ve tahsisi edilecek ve iş bu hisseler tebaa-i devlet-i aliyeye mahsus olarak esnaf-ı merkume defterinde mukayyed olan ustalar anil-ekal ikişer hisse almağa mecbur olup istek edenlerinde iki uçtan ila-gayrınınihaye hisse almalarına dahi mesağ olacak ve fakat ikişer hisse almayan yahud ibtidadan alub da sonradan rücu' ve fûruht eden ve bedelini vermekten imtina' eyleyen ustalar bulunur ise bunlar ustalıktan mahrumiyetle esnafın amelesi makamında tutulacak ve kalfalardan dahi talib ve muktedir bulunanlar dilediği kadar hisse alacak ve esnafın haricinde olan zevat dahi tebaa-i devlet-i aliyyeden olmak şartıyla hissedarlığa kabul olunacaktır.

Madde 3: Hissedarandan bizzat ve bi'l-fiil bu san'at'a müteallik iş de bulunanlar derece-i hizmet ve liyakatlerine göre ücret alacaklarından ve debbağhanesi ve dükkân ve mağazası olup da şirkete icâr edenler sene-i atiyeden i'tibaren tahkik ve takdir olunacak icârelerini dahi istifa edeceklerinden ma'ada şirketin hâsıl olacak temettuat-ı safiyyesinden inde'l-muhasebe hisselerinin aded ve miktarına göre isabet eden akçeyi dahi alacaklar ve esnafa dâhil olan ve haricinde bulunan hissedarlardan şirketce bir gûne emek ve hizmeti sebkât etmeyenler ve debbağhanesi ve dükkân ve

---

* BOA, MKT. MHM., 473/69.

mağazası bulunanlar yalnız hisse-i temettuatını alub başka bir şey alamayacaklar ve îcâr olunan debbağhane ve dükkân ve mağazaların sahibleri ibtida bir senelik îcâratını teshil muamelat-ı cedide için şirkete terk ve teberru' eyleyeceklerdir.

Madde 4: Debbağ esnafının heyet-i mecmuası birleştiği cihetle evvelki gibi beş mevki 'de başka başka birer kethüda bulunmağa lüzum kalmayub iş bu kethüdalar mevki-i mezkurede kâin debbağhanelere müdür ta'yîn olunarak cümlesini nezarete şamil olmak üzere esnaf-ı merkumenin umumi için bir kethüda ve bir yiğitbaşı intihab olunduğu misillü umur-u şirkete müteallik her bir hususun yoluyla ru'yeti zımmında bir de idare cemiyeti teşkil olunacak ve kethüda-i mûmâ ileyh bu cemiyetin reisi ve yiğitbaşı müfettiş makamında olarak refakatlerinde lonca ustalarının mu'temed ve dirayetkarlarından esnafın intihab ve kabulüyle beş mevkide birer nefer ve tacir esnafı tarafından dahi bir nefer ki cem'an altı nefer a'za-yı müdavime ile bir kâtib ve bir kabz-ı mâl bulunacak ve esnafca intihab olanlar lüzumundan ziyade olur ise beyinlerinde kur'a çekilerek kanaatlerine isabet eder ise onlar a'za ta'yîn olunacak ve cemiyetin erkânı kefâlet-i müteselsile rabt ile beraber kabz-ı mâl den başkaca bir kefil-i kavi dahi olunacak ve şirket-i debbağiye ibaresiyle beş parçalı bir mühr-ü mahsusî hak ettirilerek bir parçası kethüdanın ve diğerleri a'zanın yedlerinde bulunacak ve mevki-i müdürleri ile tacir esnafının kethüdası a'za-yı müdavimeye karşı olarak iktiza ettikçe celb olunmak üzere cemiyetin a'za-yı tabiiyyesi makamında tutulacak ve şirketin merkezi idaresi Mercan Çarşusunda Yıldızlı Han derununda olacaktır.

Madde 5: Debbağ esnafı kethüdası ve yiğitbaşısı ile tacir esnafı kethüdasının ve debbağhaneler müdürlerinin bi-hakkın ihracına lüzum gösterir bir sû-i hareketleri olmadıkça tebdili tarafına gidilmeyib fakat lonca ustalarından müntehib altı nefer a'za-yı müdavimenin her sene ikisi tebdil ile yerlerine esnafca diğerleri intihab olunacak ve fakat bunların altı neferi dahi ibtida birlikte ta'yîn olunacağı cihetle üç sene mürûruna kadar her sene tebdil-i a'za vakti hulûl ettikçe yalnız eskilerinden ikisinin ihracı için kur'a keşidesiyle kangisine isabet eder ise onların tebdili icra olunub üç seneden sonra a'za-yı cedidenin müddetleri tefavüt ve ta'yîn etmiş olacağından evvel zaman kur'adan sarf-ı nazardan en eskileri kimler ise onların tebdili lüzum gelecek ve kur'a isabetiyle veyahud hitam-ı müddetiyle ihraç olunan

a'za'nın esnafca kabul ve itimad olunduğu suretde anil ekal bir sene mürûrundan sonra tekrar intihab olunmasına dahi mesag olacaktır.

Madde 6: Bend-i sabıkada ta'vin edilen müddet-i mütemadiye ve müddet-i muvakkate şirketin ve umumen esnaf-ı merkumenin ale'd-devam husûl hayr ve menfaat ve terakki-i servetine müstelzim olur şeyler mûmâ-ileyhanın bi'l-ittifak gayret ve istikametiyle çalışmaları kaydıyla mukayyed olarak şayet içlerinden birinin sû-i hareket veyahud teseyyüb ve beta'iti zuhur eder ise tahkikat bâ-garazane subutu takdirinde inkıza-i müddetine bakılmayub her ne vakit olur ise derhal ihraç ve tebdil olunacak ve bu hizmetlere her ne zaman her kim ta'vin olunur ise intihab-ı umumi usulünün icrasıyla beraber kefalete rabtına dahi i'tina kılınacak ve ihracına lüzum görünenlerin bir gûne irtikâbı vuku' bulmuş veyahud şirketin malından zimmetine bir şey geçirmiş ise yalnız ihracıyla iktifa olunmayub zimmeti kendüsiyle küfalesinden tahsis edileceği misillü şehremanet-i celilesine bâ-mazbata beyan keyfiyetiyle te'dibî müddetine dahi bakılacaktır.

Madde 7: Cemiyet de şirkete ve esnaf-ı merkumenin umumuna dair müzakere olunacak hususat debbağlar kethüdası ve yiğitbaşısı ile altı nefer a'za-yı müdavime hazır bulunduğu halde tezekkür olunub nihayet kethüda-yı mûmâ-ileyh ile a'za-yı müdavimenin dördü mevcud olmadıkça bir şeye karar verilemeyecek ve başlıca bir maddenin müzakeresi icab ettikde cemiyetin a'za-yı tabiiyesi dahi muvakkaten celb ile birlikte tetkik edilüb esbab-ı mucibesi tasrihiyle karar ve neticesini mübeyyin izahlı bir mazbata yazılarak cemiyet mührü ve reis-i cemiyet ile a'za-yı müdavimenin kendü mühürleri ile mühürlendikten ve muvakkaten celb olunan a'za-yı tabiiyyeye bi'l-irae görüb okudukları ve kabul ettikleri zir mazbataya başkaca işaret ve imza ettirildikten sonra hin-i iktizada meydana konulmak üzere sened makamında olarak şirket sandığında hıfz olunacak ve mazbatalar ittifak veyahud ekseriyet-i ârâ ile mühürlenüb a'zanın re'ylerinde ihtilaf zuhuruyla adedce tesavi vaki' olduğu takdirde reis-i cemiyetin re'y-i kangi tarafda olur ise ekseriyet onunla hâsil olacak ve böyle tetkikat layıkıyla karar bulan şeyler hissedaran tarafından makbul ve mu'teber tutulacaktır.

Madde 8: Müzakere olunacak hususat ve esnafa müteallik sair mevad için reis-i cemiyet tarafından a'za-yı müdavime ve tabiiyyeden ve esnafın usta ve kalfa ve şakirdlerinden her kime haber gönderilir ise gelmeğe mecbur olub şayet gelmek de bi'l-özü şer'i betait veyahud şirketin ve esnafın menfaatine dokunur bir hale cesaret edenler olur ise cemiyette ibtida bir kere nasihat ve ikinci def'ada tevbîh olub daha ziyade tekrarı takdirinde bâ-mazbata şehremanet-i celilesine beyan haliyle te'dîb olunacak ve esnaf tarafından cemiyete bazı lüzumlu şey ihtarıyla bi'l-ictima' müzakeresi istenilür ise mu'teberat-ı esnaftan anil-ekal beş zatın ittihazıyla tebliğ olunub yalnız bir iki kişinin kavlı-i mücerrediyile olmayacaktır.

Madde 9: Esnafın intihab-ı umumiyesiyle cemiyet teşkil olunduğu anda evvela hisselerin tertibine i'tina ve bedelatı üç taksit ile otuz bir günde te'diye olunmak üzere taliblerine furuhtuyla senedleri bir siyakda ve basar olarak bâ-tanzim cemiyet de şirketin mührü mahsusuyla mühürlenüb sahiblerine i'ta olunacak ve bunun için muntazam bir defter ittihazıyla mezkûr hisseler ibtida kime satılub ve mûrur zaman ile kimden kime ferağ ve intikal vuku' bulur ise isim ve şöhet ve tarih ve numarası cemiyetin kâtibi ma'rifetiyle defter-i mezkure bilâ-te'hîr tahrir kılınacak ve taksitleri hulûliyle bedelatı teslim olundukça cemiyette kabz-ı mâl tarafından ta'dad ve kayz ile cinsi ve miktar ve tarihi diğere bir muntazam deftere ve senedlerin zihrine başka başka işaret olunarak hizaları kabz-ı mâl cânibinden mühürlenecek ve taksit-i mezkurenin nihayet altı ay zarfında arkası alınmağa cemiyet ikdam ve gayret edecektir.

Madde 10: Şirketin husul-u menfaati ma'mulâtının gayet güzel ve dayanıklı ve usul-ü cedideye muvafik olmasına ve ehven masrafla vücuda getirilüb ucuz baha ile satılmasına menut olduğundan şu üç madde ıslahatın ismi esas olarak bu maksadı teshil için şirkete seksen üç senesi Eylülünden itibaren on iki sene imtiyaz i'tasıyla debağata müteallik her türlü eşya ve icazatın altı sene gümrük ve damga rüsumlarından muafiyetine müsaade buyrulmuş ve gelecek evvel bahara kadar lüzumu olan tavla ta'bir olunur tüysüz deriler Dersaadetin pazar yerlerinde hayvanat zebh edenlerden ve sene-i atiyede tevelileri ile beraber umum kasab esnafından mübayaa olunmak üzere şehremanet-i celilesi ma'rifetiyle kontratıya rabt edilmiş ve dışarılardan dahi koyun ve keçi ve kuzu ve oğlak ve buzağı ve esb ve manda ve sığır

derileriyle sair deriler geldikçe istenülür ise bi'l-muayene pazarlığı idilüb alınmak için şirket idaresine ma'lumat verilmesi rüsumat emanet-i celilesine havale kılınmış olmağla bend-i sabıkada muharrer hisseler bedelatının taksit olanları tahsil olunduğu anda vakit geçirmeyüb şirketçe hemen işe başlanacaktır.

Madde 11: İcra-i muamelata mübaşeret olunduk da cemiyet ma'rifetiyle ibtida debbağhanelerde bulunan alet ve edevatın şirket sandığından iştirasıyla beraber Dersaadet de tedariki mümkün olan ve dışarılardan celbi icab eden deriler vesair her nev' eşya ve eczânın dahi vaktiyle ve ehven suretle tedarik ve tehiyyesine ve şirketçe münasib görülen mahallerde birer anbar ittihaz olunub kefalet altında birer muktedir anbarcı ta'yin olunarak alınan şeylerin mezkûr anbarlara vaz'ıyla telefdan muhafazasına i'tina ve şirket için imal ve terbiye edecek ustalara esnafın usul-u mahsusası vechile taksim ve i'ta olunacak ve her ne alunub anbara konulur ve anbardan dahi ustalara ne miktar ve ne makule eşya verilür ve kangileri imal ve itimam ile ameleleri tarafından getirilir ise Islah-ı Sanayi Komisyonundan numunesi tanzim ile cemiyete i'ta edilen cedvelli yevmiye defterine şirketin kâtibi tarafından cinsi ve miktarıyla günü gününe kayd ve imla kılınacak ve şirket sandığından iştirat olunan debbağhanelerin ve alet ve edevatın masarif-i ta'miriyyesi ma'/maa-tasarruf yine şirket sandığından tesviye edilecektir.

Madde 12: Bend-i sabıkada muharrer anbarcılar ile şirketin kâtibi ve kabz-ı mâl ve sair hadimesinin ve bu san'ata hizmet edecek debbağ ustalarıyla kalfa ve şakirdlerinin işe başladıkları günden işleyecek ücretleri ve istica olunacak ve debbağhaneler ile dükkân ve mağazaların sene-i atiyeden itibaren verilecek kiralari cemiyet ma'rifetiyle hakkıyla tahdid olunarak kâtib mûmâ-ileyh tarafından bunun için dahi başkaca bir defter tutulub vukuatı bilâ-te'hir buyrulacaktır.

Madde 13: İ'mâl olunan derilerin kâffesi ameleleri tarafından şirket cemiyetine götürüldükçe birer birer muayene olunarak matluba muvafik olduğu halde bâ-kabul şirket sandığından ücret-i i'mâliyesi bilâ-ita şirketin ma'mulâtından olduğu bilinmek için Islah-ı Sanayi Komisyonu ma'rifetiyle hak ettirilen damga ile münasib mahalleri damgalanacak ve yoluyla yapılmamış olanları bulunur ise o makule uygunsuz yapılmış derileri fiyat-ı mukadderesinden ne kadar noksanıyla satılmak

lazım geleceği ve iş bu noksanın yekûnu neye baliğ olacağı hesap olunarak yapanlara tazmin ettirilecek ve böyle uygunsuz ma'mulat çıkarılması şirketin şeref ve i'tibarına dokunacağından âdem-i vuku'na pek ziyade ihtimam edilecek ve hâsıl olan kıl ve yün ve yapağı dahi bi'l-muayene vezn ile ahz ü cem' olunub ve debbağhanelerde birer mahfûz mahale vaz' olunacak ve bunların cinsi ve miktarı dahi defter-i mahsusana kayd ve tahrir kılınacaktır.

Madde 14: Matlub üzere ma'mûl ve şirketçe makbul olarak damga darp olunan derilerin her nev'ine ecza-i asliyesi bahası ve ücret-i i'maliyesi ile debbağhane dükkân ve mağaza kiralarından ve bu iş de müstahdim olanların aylıklarından ve şirketin sair masarif-i mütenevvia ve müteferrika-i sahihasından ne miktar şey isabet ettiği el hâsıl cûlud-u ma'mulenin ve husule gelen yün ve yapağının her kısmı şirkete ne kadar masrafla mal olduğu cemiyetde yevmiye defterlerine müracaatla bilâ-teraf hesap olunarak üzerine yüzde on iki temettu' ilave olunacak ve bu temettu' yalnız hissedarana aid olacağı misillü... şirketçe bir güne zarar ve ziyân vuku' bulsa o dahi hissedarana rücu' olacaktır.

Madde 15: İbtida ki sene-i ma'mulat için yaptırılan numunelere tevfiikan ve bend-i sabıkada muharrer usule tatbikan Islah-ı Sanayi Komisyonunda icra-i tetkikat ile kararlaştırılan fiyat defteri bu def'a gazetelerle neşr olunacağından bundan sonra şirket cemiyetince ticaret-i vakıa' takyidât layıkıyla sene-i atiyeye ma'mulatının bir kat daha tehvin-i fiyatına çalışılarak imkân buldukça ne miktar şey tenzil ettiği herkesin ma'lumu olmak için yine Islah-ı Sanayi Komisyonuna müracaat ve oraca dahi tetkik keyfiyet olunduktan sonra gazetelerle ilan kılınacaktır.

Madde 16: Cûlud ma'mulatının ve yün ve yapağılarında fûruhtu şirket idaresine mahsus olduğundan Mercan Çarşusunda Yıldızlı Han derununda ittihaz olunan idare mahallinden ve tacir esnafında dükkânlarından ma'ada Dersaadet ve Bilad-ı selase'de mevki' münasebesinde cânib-i şirketten birer mağaza veyahud dükkân küşadıyla fiyat-ı mukadderesine tatbikan peşin para ile oralarda ve yün ve yapağılar icabına göre debbağhanelerde dahi fûruhtu olunub efrad-ı esnaf tarafından ayrıca satılamayacak ve iş bu dükkân ve mağazaların mahalleri umumen ma'lumu olmak için şirket-i debbağiye ibaresiyle iki taraflı birer levha yazdırılıb önlerine ta'lik

olunacak ve mezkûr dükkân ve mağazalarda şirketin mamulâtından başka deri ve yün ve yapağı bulunmayacak ve satılmayacaktır.

Madde 17: Eşya-i ma'mule ile yün ve yapağıları peşin para ile topluca almak ve isteyenler olur ise çabuk satılmasını teshil için yüzde on iki temettuatından dördte biri miktarında tenzil olunması taksit ve vade ile müşteri zuhur eder ise yüzde on iki temettuanın üzerine dördte bir kadar zam edilmesi şirket idaresinin re'yine menut olacak ve devair-i aliyeye ve Şirket-i Hayriye vapurlarına muktezi olan deriler ile yün ve yapağıları dahi fiyat-ı mukadderesiyle ve peşin para ile şirket idaresinden fûruht edilecektir.

Madde 18: Deri ve yün ve yapağı fûruhtu için şirketin küşad edeceği mağaza ve dükkânlara şirket cenmiyeti ma'rifetiyle esnafın içinden ehliyet ve emniyetli ve oldukça okuyup yazmaya ve hesaba aşına birer müdür ve birer kabz-ı mâl intihab ve ta'yin ile kefalete rabt olunarak ücretleri derece-i mu'tedile de olmak ve şirketin masarif-i umumiyyesine idhâlen tesviye olunmak üzere kat'i ve tahdid olunacak ve bunların yoluyla ifa-yı hizmet ve şirketin husul-ü menafi'ine gayret etmelerine cemiyet tarafından hasr-ı nazar olunarak suret-i hal ve hareketlerinin hafî ve celi tahkikinden hal olunmayacak ve her dükkân ve mağazaya ne kadar eşya vaz' olunur ve ne miktarı satılır ise Islah-ı Sanayi Komisyonundan numunesi verilen cedvelli defterlere kayd ettirilecek ve bunlara eşya verildikçe cemiyetdeki deftere dahi yazılacaktır.

Madde 19: Her aybaşında debbağ esnafının kethüdası ve yiğitbaşısı ile a'zadan ikisi mezkûr dükkân ve mağazaları dolaşub oralara bir mah zarfında şirket idaresinden ne kadar eşya gelmiş ve ne miktarı satılıb ne kadarı temettu' olmuş ve esmanı ne vechile tahsil olunmuş ve ne kadar mal mevcut bulunmuş olduğunun yevmiye defterlerine müracaatla hesabını ru'yet ve tetkik ederek bâlâsı müfredatlı bir şehriye defteri tahrir ile zirine mühürlenüb cemiyete getirecekleri ve cemiyetin kuyuduyla dahi tatbik ile heyetce tasdik olunduğu halde sene başı muhasebesinde meydana konulmak üzere sandıkda hıfz edecekler ve her senenin nihayetinde cemiyetin heyet-i mecmuası veyahud içlerinden çend neferi devr usulünü bi'l-icra anbar ve debbağhaneleri ve dükkân ve mağazalarda şirketin malı olarak ma'mul ve gayr-ı

ma'mul ne kadar eşya ve ecza-ı mütenevvia bulunduğunu ve ne miktarı der-dest imal olduğunu tahkik ve ta'dad ile cins ve kemmiyetini mübeyyin müstakil bir devr defteri yapacaklardır.

Madde 20: Beher sene Eylül ibtidasından cemiyetin a'za-yı müdavime ve tabiiyesi ictima ile Islah-ı Sanayi Komisyonundan ta'yin olunacak zevat ile beraber şirketin on iki aylık müfredat defterlerine müracaatla bir sene zarfında vaki' olan kâffe-i hâsılat ve masarif ve temettuatında muhasebe-i umumiyesini bi'r-ruye gayet münakkih bir icmal defteri terkimiyle hissedaran tarafından daha tetkiki için bir yevm-i mahsusı ta'yiniyle mecmûna haber verilecektir.

Madde 21: Hissedarlardan on hisseye ve daha ziyadeye mutasarrıf olanları bizzat yahud birer vekilleri hazır olduğu ve hissesi ondan noksan olanların birkaçı birleşerek kaç neferinin hissesi yiğirmiye ve daha ziyadeye baliğ olur ise onların içinden biri dahi diğerlerinin vekili olmak üzere cemiyetde bulunduğu halde defter-i mezkûr cümlesi muvacehesinde kıraatle sehv ve sakametden salim olduğu ve hissedaranın aslı ve vekilleri tarafından kabul olduğu takdirde lüzumu kadar tab' ile birer nüshası hissedaranın cümlesine i'ta ve irsal olunacak ve muhasebe-i mezkure mecmua' hissedaran tarafından makbul tutularak bir gûne... tasaddi olunmayacaktır.

Madde 22: Tab' ve ilan olunacak muhasebe-i umumiyye defter-i mantûkunca bir sene zarfında ne kadar temettuat-ı safiye hâsıl olur ise ibtida yüzde on ikisi erkân-ı cemiyet için ifraz olunarak meblağ-ı mezkûr umur-u şirkete müteallik hizmetlerine mükâfaten debbağ esnafı kethüdasıyla yiğitbaşısına ikişer ve a'za-yı tabiiye olan mevki' müdürleri ve tacir esnafı kethüdası ile altı nefer a'za-yı müdavimeye birer hisse itibar ile taksim ve bakiyesi umum hissedarana hisselerinde mukadderine tatbikan ve bedelatını te'diye ettikleri tarihten hesaben tevzi' ve teslim olunacak hissedarların bazısı sermayesinin tezyidi için hisse-i temettuanı almayub da şirket sandığında ibka etmek ister ise muhtar olacak ve keyfiyet ve kemmiyeti senedlerine zuhur edilerek defter-i mahsusana dahi şerh verilecektir.

Madde 23: Hissedarlar uhdelerindeki hisselerine emlak saire gibi vücuh-u mülkiyet ile malik ve mutasarrıf olacaklarından içlerinden biri vefat edüb de evlad-ı sığırı

bulunur ise hissesi şerh-i şerife ve cemiyet ma'rifetiyle satılıb bedeli ve kastil yevm hesabıyla temettu' terekesine teslim olunacak ve müteveffânın evlad-ı kebiri bulunduğu halde hissesini satub satmamaları re'y-ü ihtiyarlarına bırakılacak ve bilâ veledi vefat edenlerin hissesi fûruht olunarak temettuayla beraber cânib-i beytü'l-mâla i'ta kılınacaktır.

Madde 24: Ahval-i künye iktizasınca hissedarandan biri kazazede olub da şirket sandığından iâne ve idâneye ihtiyacı olur ise hissesi bedelinin nısfı kadar akçe müddet-i mahdûde ve kefalet-i mu'tebere ile bâ-sened i'ta ve hakkında sair suretle dahi teshilat-ı mümkünce icra olunarak müddet-i mûruruyla bilâ inde şer'i te'diye etmediği halde hissesinin kıymeti layikasından aşağı düşmemek üzere fûruhtuyla bahasından deyn-i miktarı sandıkta tevkif olunub tasavvuru deyn senediyle beraber kendisine teslim olunacak ve böyle icab-ı sahih oldukça akçe ikrazıyla ve cihet-i saire ile sermaye-i umumiyyenin tenâkusu kat'en tecviz olunmayacaktır.

Madde 25: Esnafın usta kalfa ve şakirdlerinden alil ve hasta ve amelmande olanlar olub da zaruri işte işlemeğe muktedir olamadığı takdirde onların hissesine düşen işler işi hafif olan sair usta ve kalfa ve şakirdlere işlettirilerek ücretlerinin münâsafeten i'tasıyla o misillü biçarelerin mümkün mertebe-i zarurettten ve gayelerine ve vefat edenlerin evlad ve eytamı hâib ü hâsır bırakılmayub derece-i liyakatlerine göre esnafa kabul ve ilhak ve sair suretle idare ve infak olunarak şiar-ı insaniyet ve şirkete layık olacağı vechile muhafaza ve himayelerine esnaf-ı merkumenin heyet-i mecmuası tarafından muavenet ve ibraz-ı fütut edilecektir.

Madde 26: Bi mennihi teala esnafın içinde okuryazar adamalara yetişmek ve cemiyetin idaresine ve şirketin terakki-i fevâid-i umumiyyesine kesb-i vukuf ve liyakat etmek için cemiyet-i mezkure tarafından bir yahud birkaç münasib mahalde mekteb ittihazı ve ehliyetli muallim tedariki ile kalfa ve şakirdlerin erbab-ı kabiliyetden olanlarına okumak ve yazmak ve hesap öğretilerilerek beş seneden sonra okuyub yazamayan ve hesap bilmeyen ve kalfa ve şakirdlerin usta ve kalfa çıkarılmasına ve evvel vakte kadar ustalığa ve kalfalığa yolu ve zamanı gelenlerin dahi san'atca derece-i liyakati cemiyetde bi'l-ımtihan tebeyyün etmedikçe hatır için

terakki ettirilmemesine ikdam ve ihtimam olunmak idare-i şirketin vazaiife-i esasiyesinden olacaktır.

Madde 27: Debbâğ esnafının yiğitbaşısı ile cemiyetin a'za-yı müdavimesinden birisi haftada bir kere debbağhaneleri gezüb teftiş ile işlerin yoluyla görülmesine ve debbağhanelerin gayet temiz tutulub evvelki gibi pis ve müteaffin şeyler bulunmamasına dikkat edecekler ve bir gûne kusur görülür veyahud imal olunacak derileri ve ma'mulatın ücret-i i'maliyyesini şirket idaresinden ahz iden ustaların yolsuz taksim ettikleri anlaşılır ise islah ve ikmaline gayret eyleyecekler ve kabul etmeyenler olur ise keyfiyeti cemiyete bildireceklerdir.

Madde 28: Şirketin imtiyazı iktizasınca haricinde kimsenin deri imal etmesi ve ma'mulat-ı şirketi münferiden satması olamayacağından şirketin hissedaran ve amelesinden birisi ayrıca deri imal ve fûruht eder ise men' ve tahdid ile beraber birinci def'ada masarif-i i'maliyyesi ve ikincide yalnız ham deri bahası verilerek ve daha ziyade tekrar ettiği suretde hiçbir şey verilmeyerek ma'mulat şirket idaresinden ahz olunub bu misillü hâlâta ısrar idenler veyahud ahar suretle şirketin imtiyaz ve itibarına sekte virenler ve işlerine yoluyla ve vaktiyle ru'yet etmeyerek cemiyetin nasayih ve tenbihatlarını... muhalefet ve bir gûne fesad ve hileye cür'et eyleyenler bulunur ise tahkikat bâ-garazane ile sabit olduktan sonra ba-mazbata şehremaneti celilesine beyan keyfiyetiyle te'dib ve terbiyelerine ibtidar olunacaktır.

Madde 29: Cemiyetin reisi veyahud a'za-yı müdavimesinden bazısı hakkında esnafca bir şikâyet zuhur eder ise a'za-yı tabiiyyesi cemiyetin haricindeki ustaların en kademeli ve mu'teberlerinden altı zat... cemiyete girerek ve eğer şikâyet a'za-yı tabiiyyeden birine veya bazısına aid ise reis-i cemiyet ile a'za-yı müdavime yine mu'temed ustalardan altısı cemiyete celb ederek keyfiyet beyan ve müzakere olunub iddia olunan şey sahih olduğu ve iştikâ edilen kimsenin ihracına lüzum gösterdiği bi'l-muvacehe subut bulduğu halde icab-ı icra olunacak ve garaz ve nefsaniyetten neş'et etmiş ise şikayetce takbih ve tevbih edilecek ve bu misillü hareket bir kimse tarafından mükerreren vakı' olur veyahud erbab-ı fesade muavenet iden bulunur ise te'dib olunmak üzere bâ-mazbata şehremaneti celilesine bildirilecektir.

Madde 30: İş bu nizamnamenin mevad-ı mündericesi evvelemerde esnaf-ı merkumenin usta ve kalfa ve şakirdlerinin umûmen ma'lumeleri olmak ve şayet mugayir hareket edenleri zuhur eder ise haklarında tertib edecek muamelata bir diyecekleri kalmamak üzere ibtida şirket cemiyetinde kâffesine kıraatle meali layığıyla tefhim olunduktan sonra icra-i iktizalarına... mübaşeretle her bendinin havi olduğu hususatın hakkıyla ve tamamıyla ifasına ve dükkan ve mağazalarında mâni-i nezâfet olur süpriz ve sair uygunsuz şeyler bulunmamasına ve heyet-i esnafta büyük ve küçük hiçbirisi tarafından adab-ı umumiyye muhalif bir hal ve hareket vuku' gelmemesine cemiyet tarafından ale'd-devam ikdam olunacak ve mevad-ı muharrerde takdir edinceye kadar suret-i cereyanına Islah-ı Sanayi Komisyonundan dahi ihtimam ve nezaret edilecektir.

Ek II: Şirket-i Debbağiye'nin Hisselerinin Artırılmasına Dair[†]

Şirket-i Debbağiye tarafından bi't-takdim icabı mütalaa ve ifade olunmak üzere şura-yı devlet maliye daire-i celilesinden Islah-ı Sanayi Komisyonuna i'ta buyrulan mehfuf mazbata mütalaa olundu. Hülasa-i meali şirket-i merkumenin bidayet-i teşkilinde tertib olunan hisseleri yalnız iki bin aded olub ma'mulat-ı câriyyesi ise tevsii idüb mezkûr hisseler derece-i kifayede bulunmamış ve iştirasına dahi taleb zuhur etmiş olduğundan iki bin hissenin daha küşadına müsaade buyrulması istida'sından ibarettir. Husus mezkûr komisyonca tetkik olundukda şirket-i merkumenin ibtida teşkilinde iki bin hisse tertib kılınmış ise de bil lütfihi teala saye-i terakkiyatvaye-i hazreti şahanede Avrupa ma'mulatına karşı çıkarılmakda olan ma'mulatın nefaset ve ehveniyeti cihetle devair-i aliye ve ahal-i vesaire ile vuku' bulan ahz ü i'taları tevsî' etmiş ve bu vasıtayla şirketin mu'amelatı terakki eylemiş olduğundan teshilen lil müsliha hususu mezkurenin tezyidine lüzum görünmüş ve bâ-irade-i seniyye mü'essis olan nizamnamenin otuzbirinci bendinde dahi şirketin cihet-i idare ve mu'amelatı sairesine dair ba'de-zin hasıl olacak ma'lumat ve tecrübeye göre bazı şeyler ilavesine lüzum görünür ise şura-yı devletden bi'l-istizan zeyl olunacaktır. Fıkrası münderiç bulunmuş idüğünden müceddeden iki bin hissenin daha küşadıyla düyun-u hümayun kaleminde olan kaydı balasına emsal misillü şerh virilerek icabı icra olunmak üzere komisyona dahi bâ buyruldu sami-i me'zuniyet i'ta buyrulması rey'i âliye merhun olmağla ol babda emrû ferman hazreti men lehül emrindir

Fi 10 Kânunuevvel 1287

Şirket-i Debbağiye'nin tezâyüd ve teraki-i mu'amelatı cihetiyle mevcut olan iki bin hissenin tezyidine lüzum görüldüğünden iki bin hisse daha küşadına ruhsat i'tası istida'sını havi şirket-i mezkure a'zasından bazıları tarafından mukaddema takdim olunub şura-yı devlete havale buyrulan mazbata ile onun üzerine Islah-ı Sanayi Komisyonundan tanzim olunan mazbata Tanzimat dairesinde ba'de'l-kıraat icabat-ı maslahat ticaret nezareti celilesinden istifade olundukta şirket-i mezkure nizamnamesine muahhiren bazı şeyler ilavesine lüzum görünür ise bi'l-istizan tezyil

[†] BOA, ŞD., 2395/45.

olunacağı nizamname-i mezkûrun hatimesinde muharrer olub ancak sermayenin bir misli derecesinde tezyidi şirketce emr ü mühim olmasıyla buna şirket muhasebatının tetkiki zımmında beher sene akd-i mutad olan hissedaran cemiyeti umumiyyesinde karar verilmek lazım geleceği beyan olunmuş olduğundan şirket-i mezkure müdürü daireye celb ile nizam-ı müşarun-ileyhanın iş bu cevaba muktezası kendüsüne tefhim olunmuştur. Onun üzerine şirket-i mezkure hissedaran cemiyeti umumiyyesi tarafından bi't-tanzim daireye i'ta olunan mazbata mealine nazaran tezyidi hususu maddesi cemiyet-i mezkurede mevzû-i bahsi idilerek mezkûr hisselerin mikdar-ı sabıkasının bir misline yani dört bine iblağı hususuna karar verildiği anlaşılmış ve suret-i karar şerait-i nizamiyesine ve icab-ı maslahına muvafık bulunmuş olmağla ber vech-i istida' iki bin hissenin daha ihracı zımmında şirket nizamnamesinin divan kaleminde olan kayd bilâ-sene şerh verilmiş icra-yı icabı için komisyon-u mezkure buyruldu-i ali ile me'zuniyet ve nizam-ı müşarun-ileyhaya dahi ma'lumat i'tası tezekkür kılındı.

Fi 23 Cemaziyelahir 1289

Ek III: Debbâğ Esnafının Şirket-i Debbâğîye Gibi Damga Resminden Muaf Tutulamayacağına Dair[‡]

Şirket-i debbâğîyenin haricinde olarak müteferrikan icra-yı san'at debbagat eden esnaf tarafından ma'mulat-ı debbâğîyelerinin şirket-i merkume misillü damga rüsumundan muafiyetine müsaade buyrulmak üzere takdim olunan istida' name ve ol bab da şeref tastir buyrulan tezkere-i samiye-i vekaletpenahiye cevaben şehremaneti celilesinden varid olan tezkere ve meclis müzekkiresi ve şirket-i merkume heyetinde hakikat hali havi istida'namesi şura-yı devlet dâhiliye daire-i celilesinden bâ-müzekkere Islah-ı Sanayi Komisyonuna i'ta ve muamele-i nizamiyesi sual buyrulmuş olduğundan evrak-ı mezkure birer birer kıraat ve mütalaa olundu. Emanet-i müşarun ileyh tezekkiresi ve meclis müzekkiresi meallerinden müsteban olduğu üzere esnaf-ı merkume ma'mulat-ı mütenevviyasının şirket misillü damga rüsumundan affi ve istisnaları istirhamında bulunmuşlar ise de her bir eşya ba'del-i'mal tebdil-i heyet eyledikçe ondan rüsumat alınması mukadder olan nizami iktizasından bulunduğu ve şirket-i merkumenin bundan muaf tutulması bilhassa yapılan nizamnameye müstenid olduğuna binaen müsted'ayât-ı vakianın tervici sirayet-i mahzurini müstelzim olacağından bahisle tecviz olunamayacağı beyan olunmuştur. İş bu istida' sahiblerinin şu niyazları bâdî-i nazarda muvafık maslahat ve dâî-i lutf ve fütut görünür ise de hakikat madde-i vuku' halin şerh ve tafsili ile müsteban olacağından beyan-ı cereyan keyfiyete ibtidar olunur. Şöyle ki debbagat san'atı Dersaadetde ve memalik-i mahrusenin her mahallinde fi'l-asıl pek revaçlı sanayiden iken hayli zamandan berü Avrupa da i'mal ve memalik-i mahrusene idhâl olunan her nev' deriler metanet ve nefaset ve ehveniyet cihetleriyle başka bir hal ve terakki bulunarak ma'mulat-ı dâhiliyeye bi't-tab' i'tibardan sakat olmuş ve zaten pek ma'mur olan debbâğ esnafı refte refte tenzilata düşerek bunun neticesi olmak üzere altı yedi sene mukaddem bütün bütün mahv ve münkariz olmak mertebesine gelmiş olduğundan ve Avrupa ma'mulatının şu terakkiyatı evvelki gibi münferiden icra-yı san'at etmekle hâsıl olamayub teshil-i i'malatın ruh-i mesâbesinde olan bir takım makine ve edevat-ı mükemmele ihtirâîyle ve bunların tedariki dahi yine hal-i infirâd mümkün olamayub heyet-i esnaf ve amelenin kumpanya suretinde ittifak ve

[‡] BOA, ŞD., 680/12.

muavenet müşterekesiyle vücuda geldiği ta'rifden/ta'rizden müstağni bulunduğundan şu esbab-ı mecbure Dersaadet ve Bilad-ı selasede yani Eyüp ve Yedikule ve Kasım paşa ve Üsküdar da müteferrikan icra-yı san'at etmekte bulunan bi'l-cümle debbağ esnafının bazı ükelası tarafından tahtir olarak ve Islah-ı Sanayi Komisyonundan dahi kendülerine bu yolda ihtârât ve teşvikat icra kılınarak esnaf-ı merkumenin mecmu' usul-ü cedideye tevfiikan bi'l-ittihad şirket tarikiyle icra-yı san'at eylemek üzere bir taht-ı zabtiyye idhâl olunmalarını makam-ı âli sadaret-i uzamaya arzuhaller takdimiyle istida' etmeleriyle arzuhalleri komisyona havale buyrulmuş idiğünden hal-i hazıralarında ve san'atlarının tahammül ve icabına göre ne suretle intizam-ı usule desteresi olabilecekleri komisyonda kendülerinden inceden inceye sual ve tahkik ve icabatı komisyonda dahi arz ve... mütalaa ve tetkik ile otuz bir maddeyi havi bir nizamname kaleme alınarak kendülerine mükerreren kıraat ve tefhim ile taht-ı tasdik ve kabullerine idhâl olunduktan sonra meclis-i vâlâ ve encümen-i hülasi vükelada dahi ba'del-tetkik arz ve istizan ile bâ-irade-i seniyye hazret-i mülükane mevki'-i icraya konulmuş ve bu vechile dahil-i şirket olan esnaf hakkında başkaca mucib teshilat olmak üzere mukaddem altı ve muahhiren üç sene temdid-i müddetle muvakkaten gümrük ve damga resimlerinden müstesna tutulmaları dahi nizamname-i mezkurda muhtevi olduğu müsaadat ve şerait-i cümlesinden bulunmuştur. İşte şirket şu kavil ve karar üzerine icra-yı mu'amelata başladıklarında def'aten isâr-ı terakki rû-nümâ olmağa başladığı gibi hal ve maslahatın icab-ı tabiiyyesinden olmak üzere ibtida umurda bazı müşkülât dahi arz ve hadise olarak komisyonda öyle şeylerin dahi ıslah ve ikmaline bakıldığı sırada esnafın bazı sebk-i meferat-ı şu avarız-ı mevkuteyi daimi cereyan eder hallerden add ile hakikat-ı hal anlaşılmaksızın fütur götürmeye başlamış ve bunun asıl baisi dahi bu şirketin teşkilinden evvel Dersaadetde usul-ü cedide muvafık i'malat-ı debbağiye ile esnaf-ı merkumeyi söndürmeye çalışan bazı ecnebiyeler şirket-i merkumenin in'ikadından memnun kalamadıklarından türlü mevani îka'na çalıştıkları sırada tefrika-i cemiyetlerine teşebbüsü dahi menafi' mahsusalarından add ile öyle dökülmüş olduğundan ve bunlar ise hayr ve şerlerini fark edemedikleri cihetle o misillü ağzalata ferikata olduklarından beyinlerince kabil-i tesviye olan bazı usul-ü cezaiyyeye sebep-i münazaa ittihazıyla birbirlerinden şikayete başladıklarında cümlesi mükerreren komisyona celb ile meramları bâ-esası şeyler olduğu anlaşıldıktan sonra te'lif kabullerine pek çok çalışılmış ise de o makule

sebk-i meferanı takımı ağzalat-ı rikabaya pek aldanmış olmaları üzerine taleb ve mefarikaddan ısrar eylediklerinden ve nihayet kelimde şirketi istemeyenlerin mutlaka şirkette kalmalarına ne komisyonca ne de şirketce ibram olunmayub ihtiyarlarına menut olduğu ve fakat şu imtiyaz ve muafiyet cümlesinin mukaddem ki karar ve ittifakları icabınca bâ-irade-i seniyye te'sis olunan nizamname hükmünce yalnız dahil-i şirket olanlarına mahsus ve münhasır olarak bu ittifaktan adül ve nekül iderler ise bundan mahrumiyetleri umur-u tabiiyyeden bulunduğu layıkıyla tebliğ ve telkin olundukda bu sureti itiraf ve tasdik ile şirkete ihsan buyrulan imtiyazdan bi'r-rıza mahrum olmak ve kendü nam ve hesaplarına müteferrikan icra-yı san'at ve ticaret eylemek üzere o makuleler tarafından komisyona cümlesinin mühürleriyle mahtüm bir kıt'a sened i'tasıyla şirketten ayrılmışlar idi. Şirkette kalanlar ise tesadüf eyledikleri bir takım böyle müşkülât ve keşmekeşlere katlanarak sarf-ı vüs' mukadderetle ma'mulat-ı atıklarını Avrupa'ya taklid ve şirketin mu'amelatını tevsi' ederek devair-i aliyenin nazar-ı tahmin ve rağbetini kazanmış vel haleti hazihi ma'mulat-ı cedidenin nefaset ve ehveniyetden devair-i âliye ve ahali müstefid olmakta bulunmuşlardır.

Beyandan müstağni olduğu üzere bir madde-i mahsusa hakkında ihsan buyrulan imtiyazın taaddüdü maddi ve ma'nevi menafi'-i madelet seniyye olacağından başka şirket-i merkumun teferrukasına netice vereceği ve ber minval-i muharrer kendü talebleriyle şirketin haricinde kalarak kendü nam ve hesaplarına işleyen debbağ esnafı iş bu ashab istida'dan ibaret olmayub mezkur istida'namede mühürleri olan on yedi kimse ber-vech-i ma'ruz ibtida şirkete dahil olub muahhiren çıkanlardan olarak bunlar Dersaadetde san'at-ı debbagatle me'lûf olan ve senevi kalitelü ma'mulat çıkaran teb'a-i ecnebiyeden Nikolos Yutpençus ve Yorkibut Pinezas ve Periklas Dore ile Alfaharitu ve Ziltati ve Hazipolos bazerganlarıyla birleşmiş oldukları ve merkumelerden Dore bazergan bundan mukaddem böyle bir da'vaya tasaddi etmiş ise de şura-yı devlet Tanzimat dairesinden kendüsüne cevap i'ta buyrulmuş olduğu cihetle şimdi gerek bazergan-ı merkume ve gerek diğer bazerganlar kendüleri için muafiyet-i ma'neviyye tahsiline bunları alet edinerek bunların nam ve istirhamıyla vasıl-ı meram olmak daiyyesinde olmalarıyla müsted'ayât-ı vakıanın is'af-ı menafi' hazine-i celileye dokunacağı misillü ilerüde emsali ve sirayet

mahzurini daî olacağı cayı mütalaa ve ihtimal kavi olub mezkur tezekkire ve müzekkirede dahi sirayet mahzurundan salim olmayacağı bast ve beyan buyrulmuş olmasına ve şirketin ba-irade-i seniyye müessis olan nizamnamesinin ikinci bendinde hissedaran teba'a-yı devleti aliyyeden olmak üzere meşrut bulunmasına nazaran iş bu müstedilerin içinde tebaa-i devlet-i aliyyeden olubda arzu eyledikleri halde şirketten hisse iştirasıyla dahil-i şirket olarak imtiyaza mazhar olmaları şu maksadlarını tabii husule getireceği ve içlerinde şirketin erkan-ı cemiyetden olmağa salahiyeti olanları var ise bu matlublarının dahi nizami dairesinde husulüyle bu suretde hem hilaf-ı irade-i seniyye bir muamele vuku' gelmemiş ve hem de şirket bilâ-mucib mazmul edilmemiş olacağı tezekkiri kılınmış ve icra-yı icabı rey-i aliye merhun bulunmuş olmağın ol babda emrû ferman hazreti men lehül emrindir.

Fi 21 Zilkade 1290/ 29 Kânunuevvel 1289

Dersaadet debbağ esnafı mukaddemleri pek ma'mur iken Avrupa emtiasının rekabetiyle mü'hiren ma'mulatımız revac ve i'tibardan sakat olarak perişan hal-i düşar olmuş olduğumuzdan beş altı sene mukaddem takdim olunan istirhamnamelerimize müsaadeten cümlemizden mürekkeb olarak bâ-irade-i seniyye bir şirket teşkil ve şu matlubu teshil için imtiyaz-ı mahsusı dahi ihsan buyrulmuş merhametvaye-i hazret-i şahanede ma'mulatımızın Avrupa eşyasına tatbik olunarak nefaset ve ehveniyeti cihetiyle devair-i aliyyeden gösterilen rağbet üzerine ma'mulat tevsi' ve terakkiye meyil etmiş ise de içimizden bazıları şu nimet-i cihan fehiminin kadrince bilmediği ve menafi'-i ibdai şirketi anlayamadığına binaen çend sene mukaddem iş bu imtiyazdan ve menafi' şirketten mahrum kalmak üzere Islah-ı Sanayi Komisyonunda bir kıt'a sened virerek ve şirkette olan hisseleri bedelatını alarak şirketten ayrılmış olduklarından ve Dersaadetde hayli vakitden berü san'at-ı debagat ile me'lûf ve meşgul olub şirketin vücudunu kaldırmak ve sonra istedikleri fiyatla devair-i aliyyeye mal satmak efkârında bulunan bazı sermayedar ecnebiyeler işğâlâtıyla mûma-ileyhim ara sıra imtiyaz sulbüne kıyam itmekte oldukları misillü bu kere dahi yine o talebde buldukları ve istida'ları riyaset celilesine saye sane atifet ve iclal buyruldukları dâhiliye daire-i aliyesinde olduğu yine mûma-ileyhden istihbar kılınmış olduğundan bunlara şayet imtiyaz verildiği halde bunlar ber minval-

i muharrer ecnebiyeler ile birleşüb şu imtiyazdan onlar dahi hisse-yâb idecekleri ve itmeseler bile imtiyazın taaddüdünce maddi ve ma'nevi şirketin imtiyaz-ı mahsusunu ihlal idüp perişan halini müeddi olarak bi'l-vücuha mugayir merhamet ve madelet olacağı gibi şirketin devair-i aliyeye verdiği malın ehveniyet fiyatından ibraz eylediği fevaid-i dahi bil ahire şu vasıta ile mahv ve izale edeceği umur-u bedihiyyeden bulunmuş olmağla arz hali cesaret olundu. Ol babda emrû ferman hazreti men lehül emrindir.

17 Receb 1290

Makam-ı muallaya cenab-ı sadaretpenahiden Fi 25 Safer 1290, Fi 11 Nisan 1289 tarihi ve doksan bir numarası ile şeref varid olub havale buyrulan tezkere-i samiye kıraat ve mütalaa olundu. Hülasa-i mealisinde şirket-i debbağiyeye misillü kendülerinin dahi damga rüsumundan afv ve istisnaları istida'sıyla bazı ifadeye havi debbağ esnafi tarafından memhuren verilen arzuhalin leffen irsal buyrulduğu beyan-ı aliye icabının icrası ve ifadesi emrû ferman buyrulmuştur. Mezkûr arzuhalde san'at-ı debbağiyenin saye-i mamuriyetvaye-i cenab-ı mülükandede ilerlemesi zımmında mukaddema bir şirket-i debbağiyeye teşekkül ederek ma'mulatdan damga rüsumu afv buyrulub ancak şirket-i mezkure haricinde iki yüz neferden mütecaviz kesat icra-yı san'at etmekte oldukları ve Fransa da i'mal olunan gavsalenin aynısını Dersaadetde dahi i'mal etmek derecesine götürdükleri halde kendülerinden el'ân damga resmi ahz olunmakta bulunduğu beyanı ile afv istida' olunub halbuki her bir eşya ba'de'l-i'mal tebdil-i heyet ettikçe rüsumat alınması mukadder olan nizami iktizasından ve şirket-i mezkurenin bundan mu'af tutulması melhus yapılan nizamnameye müstenid ve bunlara dahi müsaade olunmak lazım gelse umuma sirayet ederek tecviz olunamayacağı der kar bulunmuş olmağla ol vechile tezkere-i samiye-i mezkure cevab tastiri tezkere leffen me'luf ol babda emrû ferman hazreti men lehül emrindir.

3 Cemaziyülevvel 1290/ Fi 16 Haziran 1289

Ek IV: Kasımpaşa ve Üsküdar da Bulunan Debbağhanelerin Bir An Önce Yedikule'ye Nakli Şartıyla Şirket-i Debbağiye İmtiyazının Altı Sene Daha Uzatılmasına İzin Verilmesinin Uygun Bulunduğuna Dair[§]

Bundan mukaddem altı sene müddet imtiyazıyla bâ-irade-i seniyye teşkil olunan şirket-i debbağiyenin kesb-i te'sis ve terakki eylemesi maksad-ı aliyyesi ile harice çıkarılacak ma'mulat damga ve gümrük rüsumundan muaf tutulmasına müsaade buyrulduğuna ve esbab intizamiyesini ta'rif ve ta'yin idecek bir de nizamname yapıldığına binaen şirket-i mezkure saye-i ihsanvaye-i hazret-i padişahîde iyice ilerlemeye başlamış iken bidayet-i te'sisinde esnafımızın müzâyaka-i sabıka mania'sıyla kifayetli sermaye tedarikine iktidarları olamaması tüccardan biriyle müşârekete lüzum gösterdiğinden Perekli Vodo nam bazergan şirket ile akd-i müşârekete meyil ve rağbet ettiğinden şirketce şu talebin kabulüne mecburiyet husulüne mebni Islah-ı Sanayi Komisyonunca bir çok kuyud-u ihtirâzaya ve şerait-i kaviyyeyi mutazammın yazılan kararname mucibince iştirak olunmuş ve bazergan mûmâ-ileyh bir müddet mesluk-u mergubda bulunmuş ise de mu'tebaran tüccar vasıtasıyla muahhiren tasaddi eylediği etvar-ı nahidar şirketin esas-ı idaresini sektedar etmesi üzerine evvelki sene fesh-i müşâreket olunmasından dolayı şirket-i aleyhine açtığı davanın imtidadıyla bir çok müşkilat tehaddis eylemesi ve şirketin icra-yı san'at eylemekde olduğu Kasım paşa debbağhanesinin dahi bir seneye karib zamandanberü ıslah-ı heva için şehremaneti behiyyesinden ta'til ettirilmesi mülâbesesiyle böyle emin görülemediğinden şu hallerin vukuuyla beraber bu bab da muntazır olan asar-ı terakki elhamdü velminne mübeddel ve rat-ı terakki olmamış ise de menafi'-i me'mûle arzu olunur dereceye dahi isal olunamamıştır. Şirketin teşkilinden mukaddem debbağ esnafı bütün bütün mahv ve munkarız olmak mertebesine gelmeğe ma'mulat-ı cüz'iyyelerinden alınan gümrük ve damga resminin seneviyesi ondokuz yigirmi bin guruştan ibaret olmasına ve bu dahi yıldan yıla tenezzül etmekde bulunmasına mebni altı sene müddetle afv olunan rüsumatın mecmua'sı doksan ve yüz bin ve nihayet yüz yigirmi bin guruştan ibaret olduğu

---

§ BOA, ŞD., 2875/5.

halde şirketce ma'mulatin tekessüründen dolayı kalitelü cülud ham ve malzeme-i saire-i mütenevvia celb olunduğundan muafiyet-i muvakkate yalnız ma'mulata münhasır olarak bunlardan müstesna bulunduğundan iki yüz seksen üç senesinden seksen sekiz senesi nihayetine değin beş sene zarfında vâki' olan i'malat ve sarfiyatın ve hissedarana aid fevaid ile devair-i aliye ehveniyet fiyatdan hâsıl ettiği temettuatın keyfiyet ve kemiyetini havi olarak bir sureti leffen takdim kılınan hülasadan müsteban olacağı vechile haricden celb olunan eşya resminin bir seneliği müddet-i muafiyet resminin mecmua'sına mukabil olduğundan başka devair-i aliye fûruht edilen şirket ma'mulâtı ecnebi ma'mulat-ı debbağiyesinden hayli dûn fiyatla bey' ve i'ta olunmasıyla bu yüzden yigirmi dört yük bu kadar gurus miktarı nef'-i miri husulüne bâdi olur bir hizmet-i celileye muvafık olunabilmiş ve şu sekteler ve mania'ler haylûlet etmeyübde şirketin işleri vefk-i matlub üzerine cereyan etmiş olsa idi bunun esnafa menafi' zuhur edeceği ve inşaallahü teala şu emniyenin kariben evkat-ı atiyede istihsal edileceği me'mur-u kavi bulunmuştur. Bununla beraber şu san'ata Dersaadet de derece-i inkırâz gelmişken Avrupa i'malatına mutâbık olarak yeniden uyandırılması ve fukara-i esnafın şu yüzden kesb-i refah etmesi ve esnafın haricinden rağbet eden hissedaranın dahi müstefid olması muvafık bir eser-i memduh olduğu dahi bedihidir. Bi hamdihi teala şu esnada mevani'-i vakıa' bir taraf olduğundan şirketin bazı mertebe hâlel pezîr olan terakkiyatı müceddeden ve mükemmelen mevki' husule gelmeğe başlamış ise de şimdi müddet-i imtiyazı mezkure hayyiz-i hitâm olmak üzere olduğundan saye-i terakkiyatvaye-i cenab-ı şehinşahide telâfi-i mâ-fât idilmek ve yine elden geldiği kadar menafi'-i miriyeye müstelzim hizmette bulunmak emeliyle müddet-i mezburenün altı sene daha temdidi istirhamına mücâseret kılınmış olmağla lutfen ve keremen ber minval-i ma'ruz icra-yı icabı ihsan bi-payan hazret-i mülûkaneye nisbeten bir şey demek olmadığından şirketin yekunu kesb-i hayat itmesiyçün şu niyaz ve istida'ların is'âf'ına müsaade-i ihsan cenab-ı vekaletpenahileri buyurduğu ve şayan buyrulmak babında ve her halde emrû ferman hazreti veliyyül emrindir.

Fi 12 Safer 1290

Şirket-i debbağiyenin şura-yı devlete havale buyrulub Tanzimat dairesinde kıraat olunan arzuhalinde hülasa-i meali şirket-i mezkurenin kesb-i terakki eylemesi

maksad-ı âlisi ile harice çıkarılacak ma'mulatın damga ve gümrük rüsumundan muafiyeti hakkında tahsis buyrulan altı sene müddet-i karîn hitam olduğundan saye-i ıslahatvaye-i hazret-i şehinşahide şirket-i mezkurenin bir kat daha terakkisiyçün müddet-i mezburenün altı sene daha temdid istirhamından ibarettir. Kasım paşa ve Üsküdar da bulunan debbağhanelerin bir an evvel Yedikule'ye nakil edilmesi şartıyla şirket-i mezkureye i'ta buyrulan muafiyetin altı sene daha temdidi münasib olacağından iktizası ba'de ifa kılınmak üzere evvel emirde şirketin ma'mulâtı vesair keyfiyetiyle sermaye-i mevcudiyetin hal ve kemiyeti beyan olunmak hususunun Islah-ı Sanayi Komisyonuna havalesi tezekkür kılındı ise de ol babda...

**Ek V: 1283/1867 Yılında Dersaadette Teşkil Olunan Şirket-i
Debbağiye'nin 1868-1869 Arası Dönemde Bir Senelik
Muhasebatının İcmali****

Şirketin sermayesiyle istikrazat vesair gelir olub sarf olunan

Para	Kuruş	
	998754	Bazı vükela-yı fehhamı hazaratının ve dâhil-i şirket olan debbağ esnafının aldıkları 1752 hissenin bedelleri
	141246	Hisselerin iki bine iblağı için açıkta bulunan 248 hissenin vurudu bâzergân tarafından güzeşte ile ta'vizen verilen
30	1141000	Esnaf vesair zevata mahsus iki bin hissenin mukabili olarak vurudu bâzergânın kendisi için aldığı diğer iki bin hisse bedeli
30	2936529	Satılan ma'mulat bahalarının vaktiyle alınamamasından ve bu cihetle dört bin hissenin bedeli olan mebalığın imalata kifayet etmemesinden dolayı vurudu bâzergândan yüzde bir güzeşte istikraz olunan
	809964	İş bu bâzergânın ifraz eylediğinden başka Fransız Oryantal bankasından istikraz olunan
30	248108	İş bu iki kalem istikrazın yüzde bir hesabıyla güzeştesini
	200000	Zirde merkum zimmetden müteassırıl husul görünen ve ba'de-zin ne mikdarı tahsil olunabilir ise sene-i atıye muhasebesinde irad gösterilecek olan akçenin mikdarı
10	6474603	

Hâsılat ve maliye mevcut

Para	Guruş	
	915597	Bâb-ı cenab-ı seraskeri kalurahanesine verilen eşya bedelinden nizamiye hazinesinde olan matlubat
	44411	Nizamiye saraçhanesine verilen eşya bedelinden hazine-i mezkurede olan matlubat
20	371592	Tophane-i Amire de olan matlubat
20	165167	Tersane-i Amire de olan matlubat
30	464394	Feshane-i Amireye verilen yapağı bedelinden Hazine-i Hassa-i Şahanede olan matlubat
10	22894	Mekteb-i sanayi'de olan matlubat
00	1984057	
10	560994	Deri tedariki için şirket ağnam zebhine mecbur olub şirketce celeblerden alunub kasablara tevzi' olunan ağnam bedelinden kasab esnafında olan matlubat

** BOA, A. MKT, MHM., 473/69.

	156424	Ağnam culudi alınmak için kasab esnafında olan bulankanın miktarı
	61003	Ticaret nezaret-i celilesinde der-desti muhakeme olan tere yaprağından ve i'tasından dolayı... bâzergânda olan matlubat
10	2767478	

Nakl yekûn

Para	Guruş	
10	2762478	
	55000	Tüccardan Gülbend oğlu Hacı Çelebi ile edilen kontrat mucibince alınacak beş bin adet cülud sermaye mahsuben verilen...
	56500	Tüccardan Haris Abdi ile edilen kontratu mucibince alınacak altı bin adet sagır cülud bedeline mahsub verilen
	11545	Kalamata namı mahalden sipariş olunan yaprak ve palamut için gönderilen mebalig
	23160	Islah-ı Sanayi Komisyonu ma'rifetiyle teşkil olunan kunduracı şirketine verilen
20	22567	Üsküdar debbağhanesinde mübayaa olunan dükkân bahası
30	2931255	

30	79387	Debbağ esnafında olan zimmet
	18640	Esnafın açık kalan hisseleri için istikraz olunan akçenin güzeştesinden esnafta olan matlubat
	224225	Mağazanın tacir esnafı ile esnaf-ı merkumede olan bâ-defter-i müfredat zimmeti
	3908545	Bâ-defter-i müfredat mal mevcud
	4181	Mevcud sandık
00	7166235	

Masraf	
Guruş	
7166235	Hâsılat ve mal mevcud
6474603	Masarifat
291632	Yüzde on iki hesabıyla şirket-i merkumeye cemiyet erkânı için bir mucib nizamname ifraz olunan
82995	Hissedarana taksimi lazım gelen temettuat-ı safiye hisse(4000) beher hisseye isabet iden akçe(1) para(6) yüz elli dört/ikiguruş
608637	

Ek VI: Islah-ı Sanayi Komisyonu'nun Teşkiline Dair^{††}

Islah-ı Sanayi Komisyonunun hali ve derece-i hizmet ve iştigali tahriren ifade olunmak üzere teşrifat-ı divan-ı hümayun saadetlü efendi hazretleri vasıtasıyla bugün latifen sual buyrulmuş ma'lum-u âli buyrulduğu üzere simkeşhanenin mertebe-i inkıraz gelmesinden ve esnafında istirham ve isti'tâf ile mütevâliyen Bâb-ı âliye dökülmesinden dolayı Fuat Paşa merhumun esna-i sadaretlerinde emr-i mahsusî ve kat'ileriyle ıslahat-ı mümkünesine bakılmasının üzerine san'at ve ticaretleri avariz-i ma'lume ile simkeşlerin münkâriz olmağa yüz tutan sanayi' vesair erbabının dahi tervic-i ticaretlerine bir cihet imkâniye-yi taharri olunmasıçün böyle bir komisyon teşkil buyrulmuş idi. Bidayet-i maslahatda işler iyice terakki ederek ibtida-i saraçhane ve müteakiben altınvarakçı ve debbağ ve demirci ve dökmeçi ve çatma yastıkçılarla kumaşçı ve alçıcı ve daha sonra tabakçı esnafı mümkün müddet taht-ı intizama alınarak ticaretleri iane ettikçe sermayelerinde tevsi'ye dikkate refte refte... esbabına etrafiyla teşebbüs ve itina olunmuş ve mezkur şirketler ehvence fiyat ile nümâyişli ve dayanıklı ma'mulat çıkarmağa muvafık olmuş idi. Bunlar için kaleme alınıb meclis-i vala tetkikiyle ba-irade-i seniyye mevki' icraya konulan nizamnamelerin mündericat-külliyesinden bir fikrası dahi kendülerinden alınacak şeylerin ucuzluğu cihetiyle esmâni peşin verilmesini mutazammın iken Saraçhane'ye akib teşkilinde sermayeleri kadar eşya imal ettirilerek her nasılsa ilcai vakit ve zaman ile esmâni te'hire düşmesi şirketlerinde payidar olamamasına müeddi olduğu misillü altınvarakçı ve demirci şirketleri dahi buna mümasil esbab ile terakki edemedi. Dökmeçiler bir müddet-i cüziyye zarfında pirinç ve tutya ve... Avrupa imalatına müşabe hayr-ı nefsi şeyler yaparak ma'mulat-ı mütenevviaları Avrupa ma'mulatından yüzde kırk kadar ucuz olmasıyla bazı mahalle-i âli için rağbet ve itibar ile işтира buyrulmuşken bahası senelerce uzadıktan sonra ayrıca fiyat ile altın tekalif ve i'tasından ve sermayeleri iktidarları gibi derece-i kâfiyede olmamasından dolayı zaruri fesh-i şirket mecbur oldular. Elçicilerden karargir tebaalarca hayali menfaat ve ehveniyet husule... olmuş ve gemlik civarında âla bir elçi madeni bulunmuş iken bunlar esbab-ı ma'lume ile dağıldılar. Sanayi-i dâhiliyenin terakkisi nezd-i hümayun hazreti velinaiminde pek mültezim olduğundan ve hatta bu maksada

^{††} BOA, A.MKT.MHM., 473/69.

mebni Burusa ve Halep ve Şam taraflarından akmişe celb ve isti'mal buyrulduğundan bahisle Dersaadetdeki kumaşçı ve kemhacı esnafında ıslahına komisyonca pek çabuk bir çare bulunması suret-i mahsusada emrû ferman hümayun buyrulduğu Fuat Paşa merhumun sadaret-i uzama kaymakamları esnasında bizzat tebliğ ve te'kid buyrulmuş ve kumaşçı ve kemhacılar ile bunların aksamından olan sandalcı esnafı zaten kilit üzere iken sonraları pek fena bir perişanlığa giriftar olmuş idiğünden bunlarla çatmacılar birleştirilerek cümlesinden bir şirket tertib olunmuş ve ma'rifetleriyle en büyük zevat fehham odalarından hizmetçi odalarına varıncaya kadar fereş ve isti'mal ve iktisaba elverecek suretde ipek ve keten ve yün ve pamukdan ma'mul ve bahaları mu'tedil mensucat-ı mütenevvia numuneleri imal ettirilerek bi'l-muayene tahsin dahi buyrulmuş ise de bunların gayet ilgaya fukaradan olarak bir akçe sermaye tedarikine iktidarları olmamasına ve mukaddema bazı mahalle-i âliye fûruht olunan ma'mulatlari esmanından bakiye olarak yüzelli üçbin guruş mikdarı matlubları bulunmasına mebni tez elden bunun sermaye-i ittihazı ile işe başlattırılmasıçün mebalîğ-i mezkûrun def'aten ve hiç olmazsa ayda sekiz onar bin guruş olarak makten istihsali esbabına üç dört sene kadar pek çok çalışmış ise de hasbül vakit makrun-u imkân olmamasıyla bu dahi yüz üstüne kalmıştır. Şirket-i Debbağiyeye sairlerinden ziyade sektele ve esman-ı ma'mulatca te'hirat-ı mütemadiyeye düşmüş ise de ma'mulat-ı debbağiyeye daimir-revac olmasıyla teşkil-i şirketlerinden berü eftân ve hizan gittikleri ve... güzeşteler her türlü felaketler çıktıkları halde bedeli beşer altundan ibaret olan her hisseye senevi yüz elli guruş kadar temettu' isabet ve esnaf-ı merkume ile bunlara merbut gibi olan yani deri ahz ü i'tasıyla ta'yin iden tacir esnafı dahi başkaca kar ve ticaret etmesiyle beraber şirketten eşya iştira eden devair-i aliye dahi ehveniyet fiyatdan ve Dersaadet gümrüğü dahi haricden celb ettikleri levazım ve ecza-i debbağiyeye aid rüsumattan hayli istifade etmiştir ki menafi'-i vakı'anın kemmiyeti leffen takdim kılınan iki kıt'a cedvel ile bir kıt'a hülasetül hülasa pusulasından istidlal olunabilir. Tabakçılar her yerde lüzumu ve sürümü olan desti ve bardak ve kâse ve tabak envainden bulunan şeyleri tedricen Avrupa ma'mulatına uydurmak ve bununla beraber vapurlar ve fabrikalar ocaklarında kesret ve kalite ile isti'mal olunan ateş tuğlasını ehven baha ile yapmak arzusunda bulduklarından ve iş bu tuğlanın Küçük çekmece ve Bulgurlu taraflarında hüsn-i tesadüf olarak Avrupa madenlerinden kuvvetli madeni

bulunmasıyla yaptıkları numuneleri ibtida mekteb-i sanayi' ve ba'de daha hararetli olan tersane-i amire uçaklarında bi'l-ımtihan İngiltere ma'mulatı olan tuğlalar külçe şekline girerek gül gibi bozulduğu halde bunların tuğlaları tavla zarı gibi mikap olarak dayanıp kalmış ve bu metanet üzerine Tersane-i Tophane-i Amireler tarafından kalite üzere sipariş ve talep olunmuş olduğundan ve Avrupa tuğlalarının tanesi fi el asıl yüz yigirmi yüz otuz paraya kadar satılırken mü'hiren yüz ve doksan paraya ve bunların rekabetleriyle seksen ve nihayet yetmiş paraya tenzil ederek bunlar ise def'aten ellişer paraya vermekle müttehid olmalarıyla beraber işlerini yoluna koydukça ikişer üçer para tenziliyle bahasını yigirmi beş paraya kadar ta'dil ve tehvine çare bulmak niyet ve gayretinde bulunmalarıyla şimdiki taahütleri vechile ellişer paraya dahi alınsa yalnız devair-i aliye senevi birkaç milyon ateş tuğlası isti'mal olunduğu cihetle şu ma'mulattan dahi senede birkaç bin kimse istifade olunacağından devair-i aliye'nin rağbeti üzerine ibtidadan tedarik ve vaz' ettikleri iki bin beş yüz altın sermayeyi eşya-i beytiyelerine fûruht ile şimdilik iki misline bi'l-ıblağ matlub mikdarı tuğla çıkarabilmek için beş bargir kuvvetinde bir fabrika inşa etmek üzere bununda esasını dahi yapmışlar ve yalnız temellerine yüz yetmiş bin guruş mikdarda masraf etmişler iken bu ise üç dört sene mukaddem her ne mülahazaya mebni ise hayli müddet şura-yı devlet ve nafia dairesinden ve idare-i seniyye istihsal buyrulduktan sonra dahi fabrikanın inşasına şehremaneti behiyyesi mühendishanesinden mümanaat vukuu ile nice...ve sonra nihayet iki mah mukaddem şura-yı devlet kararıyla ruhsat i'ta buyrularak şirket-i mezkure henüz işe başlayabilmiş ve Kudüs-ü şerife için yapılan çinilerin ibtida avrupadan celbi tasavvur buyrulduğu halde kaliteli akçe istenilmesiyle el haletü'l hazihi komisyon a'zasından Ali Efendi ve şirket-i merkume müdürü Hafız Sadık Efendi ma'rifetleriyle imal olunmakta bulunmuştur. Kılıçcılar esliha fabrikaları ma'mulatının kifayetsizliği halinde sınıf-ı asakiri beriyye ve bahriye ve zabtiye için Avrupadan celb olunan suyuf-u mütenevviayı ve me'murin ve ahaliye daima lüzumu olan her nev'-i alet kat'iyede Tophane-i Amirenin kabul ve tasdikine muvafık ve ehven fiyatıyla yapmak üzere hayli zamandan beri taleb-i ruhsat aldıkları halde ahdü karibde nail-i amel olmuşlar ve esbab-ı imaliyeye teheyü' etmek üzere bulunmuşlardır. Komisyonun teşkili yalnız bunlara ve Dersaadet esnafına münhasır olmayub dışarılar da tamimi maksadına mübteni ve şu matlub kuvveden fiile çıksa

açıkda bulunub me'muriyet talebiyle evkat-ı güzar olan bazı zevata bile ticaret-i dâhiliyenin revac ve itibariyle tabii bir tarîk teayyün açılacağı ma'mül kavi iken böyle şeylerin te'sisi ve terakkisi ibtidai emirde bazı mertebe-i hamiyet ve muavenete muhtaç olarak zaruri emniyye-i mezkure hâsıl olamadığından komisyonun lağvını ihtar hayli vakittir nezd-i çakeride dahi hülâsa-i efkar idi.

Husulü maksadın mevkufe-i aliyesi mefkud oldukça bu yüzden havi manevi emir olunan istifade-i külliyenin merkez-i matluba husulü müte'sir olduğundan müşarun ileyh teşrifat efendi hazretleriyle taraf-ı çakeriye irsal ve irae buyrulan muhabere tezkere-i aliyesinden tensib ve iş'ar buyrulduğu vechile komisyonun şimdiden lağv ve ibtali veyahud der-dest olan bazı mühim şeyler bari def'aten ve bütün bütün kaybolup heba olmamak ve komisyonca icabı ve münasibi vechile birer surete rabt ile işin içinden o haliyle çıkmak üzere bir buçuk iki ay kadar ihmal ve maslahatın keyfiyet vuku' ve cereyanına maliye nazırı devletlü paşa hazretlerinin ve mezkûr tuğlaların metanet ve ehveniyetine maarif müsteşarı Saadetlü Bey Efendi hazretlerinin ma'lumatları bulunmasıyla müşarun-ileyha hazeratından vesair erbab-ı vukufdan dahi sual mutlakan re'y ve idare-i aliyeye merhun idük.

22Rebiülevvel1290

Ek VII: Dersaadette Bulunan Demirci Esnafının Islah-ı Sanatlarına Dair Nizamname Layihası^{**}

Bi tevfiği teala saye-i muhaseneviyye-i hazreti padişahîde sanayi-i dâhiliyenin ıslahı ve terakkisi esbabının istihsali hakkında şayan buyrulmakda olan lutf ve teshilat seneyi Dersaadette bulunan demirci esnafı dahi bais-i ibret ve gayret olarak ve bir müddetden berü bunların bazı mu'teberanı Islah-ı Sanayi Komisyonuna celbi ile mükerreren icra-yı teşvikat olunarak şimdilik beş bin hissedenden ibaret olmak ve her hissesi beşer aded yüzlük Osmanlı altınıyla alınmak üzere yigirmi beşbin altın sermaye tahsisine ve nev-icad makineler ve zırhlı elbise ve telgraf telleri ve şimendifer hat ve arabaları ve sefaine mahsus kebir zinciri ve çapalar ve demir ve bakır levhalar ve el makineleri ve yollarda kullanılır demir civatalar ve Avrupa kârı fayton ve araba yayları ve kuyu tulumbaları ile bunlara mümasil eşya-i mütenevvia i'mal etmek üzere bir şirket teşkiline husul-ü muvafakatleri üzerine san'atlarının usul ve icabına tevfiğe kendüleriyle dahi müzakere ile kaleme alınan otuz dört bendeli nizamname layihası ve yapacakları şeylerin nev-i cinsini mübeyyin müfredatlı defter leffen takdim kılındı. Ma'lum-u âli riyasetpenahileri buyrulduğu üzere müddeti bi't-tab' olan nev-i beşerin mesken ve melbusat ve me'kulat vesair levazımatca bahtacı ilahi bulunan eşyanın kâffesi edevat-ı ahiniyet vasıtasıyla imal ve ikmal olunmakda ve Avrupa da şu san'atın bir kısmı vesilesiyle maddi ve ma'nevi nice faide vücuda gelmekte olarak eğerçi Dersaadet esnafının hal-i hazırına nazar-ı nisbetle öyle bir derece-i mütenehiyeye vasıl olmaları baîdü'l-ihimâl görünse dahi bu halin mümkün mertebe ıslahı min cihet faideden hali olamayacağından ve esnafın içinde müstaid ve ma'lumatlı adamlar bulunduğu misillü Avrupa i'maline layıkıyla kesb ü vukuf için ehliyetli ustalar celb ve tedarikiyle san'atlarının istikmal-i terakkiyatı hususunda pek ziyade heveskâr bulduklarının delil-i alenisi olmak üzere şirket kabzımallığına intihab olunan mu'teberan tüccardan ve erbab-ı seyyar ve i'tibardan büyük yeni handa mukim Ankaralı Vail Oğlu Hoca Agop tarafından derhal bin hisse iştirasıyla bedeli olan beşbin altının def'aten i'tasına izhar havahin olduğundan şu emniyyenin husulünü teshil için emsali hakkında icra buyrulduğu vechile bu şirkete dahi on iki sene imtiyaz ile gümrük ve damga gibi rüsumat cezaiyelerinin ilerüde

^{**} BOA, İ.ŞD., 2/67.

ezafı alınacağı cihetle bunlardan dahi altı sene muafiyet ihsan buyrulmuş ve şirket-i mezkur ilerüde kesb-i vüs'at ve terakki eder ise sahilde kifayetce bir fabrika inşasına mecbur olacaklarından Dersaadetin civar ve sevahilinde arazi-i haliye-i miriyyeden nizam ve usulüne tevfikân on bin arşun kadar bir mahal tahsis olunması ve Topkapı sarayı hümayunu dahilinde Atik Çinili köşkün altında kâin birkaç aded hali odanın birisinde Hazine-i Hassa-i Şahane nezaret-i celilesinden irae ruhsatlı bilâ-ücret demirci Mardoros işlemekte olduğu misillü diğerlerinde dahi müstakil fabrika yaptırılincaya kadar bir müddet için şirket-i mezkure amelesinden bazısının icra-yı san'at etmesine ve fabrika-i hümayunlarda bâ-lüzum makine bulunduğu halde teshil-i maslahat ü-içün muvakkaten ve adiyeten şirketce kullanılmasına me'zuniyet verilmesi ve senevi lüzumu görünen on bin kantar maden kömürünün Tersane ve Tophane-i amireye verildiği fiyatla Ereğli maden hümayunu dairesinden i'ta kılınması hususlarında olan istidaları merhun lutf müsaade-i aliye görünmesiyle mevad-ı ma'ruze muvafık rey-i derini isabet-i karini cenab-ı riyasetpenahileri buyrulur ise merkumenin şirket-i mezkure hakkında nizam ittihazıyla Divan-ı Hümayun kalemine kayd olunarak bir suretinin Islah-ı Sanayi Komisyonuna i'tası ve rüsumatdan ticarethane canibine aid hissenin altı sene müddetle affi hususunun ticaret nezareti celilesine ve kasr-ı mezkur tahtındaki odalar ile kömür ve makine maddesinin Hazine-i Hassa nezaret-i celilesine ve gümrük resmi hususunun rüsumat-ı emanet celilesine ve damga resmiyle arazi maddesinin maliye nezaret-i celilesine ve nizamname-i mezkurun bir suretinin Takvim-i vakayi ve Ceride-i havadis nüshalarıyla elsine-i samirede tab' olunan gazetelere derc ettirilmesinin maarif-i umumiyye nezaret celilesine ve ba'de-zin devair-i aliye için muktezi olan edevat-ı ahiniyyet şirket-i mezkureye i'mal ettirilmesinde dahi lazım gelen mahallere iş'ar buyrulması menut irade-i aliye-i daverileri bulunduğu ve umum dökmeçi ve kumaşçı ve kuru kahveci esnafının nizam-ı mütesavviresi dahi hemen beyan ve istizan olunmak üzere olduğu muhata ilm ü âli-i riyasetpenahileri buyruldukda her halde emrû ferman hazreti veliyyül emrindir.

15 Zilkade 1284 / 27 Şubat 1283

Ek VIII: Saraç ve Altın varakçı Esnafının Şirket Olmasıyla Debbağ ve Demirci Vesair Yirmi Dört Nevi Esnafın Bir Nizama Konulması^{§§}

Muhsenat-ı adide ve terakkiyat-ı cedidesine hat ve payan olmayan ıslahat-ı celile-i asr-ı hümayun bir küçük numunesi olmak üzere saye-i hümapaye-i hazreti padişahide simkeşhane ve saraçhane ve altın varakçı esnafının tervic-i san'at ve ticaretleri hâsıl olmasından dolayı esnaf-ı saireye havahin gelerek takım takım takdim eyledikleri arzuhaller ıslah-ı Sanayi Komisyonuna havale buyrulmakda ve komisyonca tetkikat-ı mümkünesi sarf-ı efkâr kılınmakda ise de bunların içinde bazı başlıca şeyler bulunub ezcümle Dersaadet ve Bilad-ı selasede yani Eyüp ve Kasım paşa ve Tophane ve Üsküdar ve Yedikule'de bulunan umum debbağ esnafı müctemian bir şirket teşkili ve iki bin kise sermaye vaz'ıyla Avrupa ma'mulatına mümasil deriler terbiye ve imal etmek üzere yaptıkları numuneler meclis-i mahsus vükela-yı fehhâmda muayene ve tahsin buyrulmuş ve umum demirci esnafı dahi birleşüb beş bin kise sermaye vaz'ıyla şimdilik yüz yüzeli bargir kuvvetinde makineler ve telgraf telleri gibi umuma menfaatli edevat-ı ahineye yapmak ve yağ mumcular ile bal mumcular esnafı dahi kendülerine imtiyaz verilür ve mukaddema Hazine-i Hassa-i Şahane tarafından inşa olunub şimdilik hâlî bulunan fabrikada işlemelerine müsaade buyrulur ise on beşbin altın sermaye vaz' ederek ehven baha ile gayet nefis ispermeçet imal ve furuht etmek ıslah-ı san'atları istida'sında buldukları misillü kumaşçı ve yasdıkçı ve doğramacı esnafıyla diğer yedi kalem esnafa müteallik hususat dahi komisyonca derdest tetkik olunarak şu hal-i nazara esnaf-ı sairenin dahi bu istida'ya teşebbüs edecekleri anlaşılmış olmasına ve melfuf cedvelden müstefâd olacağı üzere işlerin tekessür ve tevsii cihetiyle komisyona müceddeden ta'yin vazaif olunmağa lüzum görünmesine mebni ona dair min-gayr-ı haddi kaleme alınan talimat müsveddesinin leffen takdimine cür'et olunmağla ziyade ve noksan mahalleri tay ve ikmal ettirilerek icra-yı iktizası rey-i ve irade-i aliye-i cenab-ı riyasetpenahilerine merhun bulunduğu ve mumcu esnafına ruhsat ve imtiyaz i'tasıyla fabrika-i mezkurede icra-yı san'at etmeleri makrun-u müsaade-i aliye buyrulur ise müteferriatı komisyonca kararlaştırılarak beyan ve istizan olunacağı muhatı ilmi daverileri buyruldukta her halde emrû ferman hazreti veliyyül emrindir.

^{§§} BOA, İ.MVL., 578/25966.

Nezd-i... aliyyede muhtaç beyan olduğu üzere menba-ı servet memleket olan madde-i ticaretin tevsî' Sanayin revac ve ıslahına merhun olub bir san'atın mertebe-i kemale buluğu ise o san'atla meşgul olanların gayret-i münferidesini heyet-i müştereke ve müttetikaya tahvil ve tahmil eylemekle hâsıl olacağından ve bi-lutfihi teala memalik-i mahruse-i şahanenin semerat-ı tabiiyyesi isti'dad-ı ahali münasebetiyle bu yolda arzu olunan her türlü te'siri iktitâf etmekle ve mevcut olan sanayi'-i dâhiliye dairesinde daha ileri gitmeğe müsaade olarak asr-ı mes'ûd-ul asar hazreti melikdaranın bu misillü muhasin Ahvalde rû-nümâ olan terakkiyatının sebep-i alenisi dahi tahkim-i kavaid servet-i umumiyye hakkında bilhassa şayan buyrulan müsaadat seniyye-i hazreti hilafetpenahi kaziyesi olduğundan sanayi'-i mevcuden terakkisi iltizam olunan simkeşlik san'atının şirket-i mahsuse yolunda revacına delalet eyleyecek nizam-ı cedide te'sis kılındığı sırada Dersaadetce şimdiye kadar imalat-ı münferid ile meşgul olan sair sanayi esnafı yekdiğerine misal-i hayr-ı iştimal olarak saye-i maalivaye-i hazreti padişahide müceddeden sermayeler vaz' ve şirketler te'sisi ile tanzim-i halleri istida'sına teşebbüs eylemişlerdir. Fi'l- hakika iştiraken yapılacak ve meydana götürülecek şeyler himamat-ı münferide ile çalışılan umura her halde tevafuk eylediğinden ve Dersaadet esnafının ekserinde meşhud olan hal-i teşettüt ve ızdırab ise idarelerinin yolsuzluğundan neş'et idüp yoksa bunlar birer ikişer elden göçerse ve her birinin intizam-ı ahvaline hizmet edecek çare ve tedbirler düşünelim şikâyet ettikleri müşkilatın indifâ'yla ma'an san'atın revacından hem erbab-ı mütemetti hem de müşterileri olacak ahali müntefî' olacağı Müslim Bulduğundan sene-i sabıka icraatı muhasebesine dair geçende ma'ruze huzur-u âli kılınan mazbata-i acizanemizde tafsil ve beyan olduğu vechile meclis-i vâlâca ıslah-ı san'atları istida'sında bulunan esnafın tetkiki ma'lumatı için atufetlü Rıza Efendi hazretlerinin riyasi tahtında olmak üzere bir komisyon teşkil edilerek saraçhane ve altun varakçı esnafının şirket yolunda tanzim-i ahvali kararlaştırılıb nizamnameleri bâ-irade-i seniyye mevki'-i icraya konulmuş olduğu misillü umum debbağ esnafı iki bin kise sermayeye câmi' bir şirketle Avrupa ma'mulatına mümasil deriler i'maline ve demirci esnafı dahi beşbin kise sermaye vaz'ıyla şimdilik yüz yüzeli bargir kuvvetinde makineler ve telgraf telleri gibi umuma menfaatli edevat-ı ehemmiyet

yapmağa ve bal mumcu esnafı ise on beşbin altın sermaye ile İşpermeçet çıkarmağa müsaade istida'sında ve kumaşçı ve yasdıkçı ve doğramacı esnafıyla diğeri yiğirmi yedi nev' esnaf dahi intizam-ı halleri ricasında olmalarıyla bu işlere bakmak da olan komisyonun daire-i meşgulü bi't-tab' tevsî' iderek bu kadar işin şu vasıta ile ru'yet ve tetkiki ise germî-i müzakerat ve takayyüdâtı daimi olduğundan komisyonun te'sisi ve vazai fi lüzumuna dair müşarun ileyh Rıza Efendi tarafından bir takrir ile on bir bendeye şamil talimat layihası yapılab verilmiş olmağla ikiside kıraat ve mütalaa olunub takrirda hülâsaten meali tevsî'-i vazai fi bahsinde olan ihtiyacı mübeyyin ve talimatın hükmü ise komisyonun daimi tabiiye a'zası ile esnaf idareleri erbabının müzakere-i maslahatda vuku' bulacak hareketini mutazammın olmağın aslen ve fer'an yolunda görünmüş ve bu cemiyetin müzakere ve kararları meclis-i vâlâ'nın tetkikat-ı mahsusasına ta'lik olması dahi şerait-i esasiye cümlesinden bulunmuştur. Şu teşebbüsât iktizasınca tanzim-i hallerini müsted'i olan esnaf icab-ı maslahata göre müsaadat hayr-ı ayat-ı hazret-i velinimetden hisse-mend ve müstefid oldukça ve saye-i intiza mevaye-i cenab-ı padişahîde usul ve idare-i mahsusaları yoluna konulduka sanayi'-i mevcudenin az zamanda terakkiyatından umumen istifadesi ve bu yüzden müteayyin Müslim ve Gayri Müslim birçok tebaa-i şahanenin iradesi hâsıl olacağına ve müşarun ileyh Rıza Efendinin şu hususlarda himmet ve gayret-i sahihasından istifade kılınmış olduğuna binaen yine müşarun ileyhanın riyaseti tahtında hareket eylemek üzere talimat-ı ma'ruzenin komisyonca esası icraat ittihaz olunması ve erbab-ı sanayi'nin bais-i emniyeti ve umumen ma'lumu olmak için bir suretinin Takvim-i Vakayi ve sair gazetelere dahi derciyle neşr ve ilan kılınması tezekkür olur ise de ol babda emrû ferman hazreti men lehül emrindir.

Ek IX: Anadolu Milli Mahsulât Osmanlı Anonim Şirket Nizamname-i Dâhilîsi***

a) Şirketin Teşkili ve Maksadı ve Esamisi ve Merkezi Beyanındadır

Birinci Madde: Konya ve Ankara ve Bağdad hatlarıyla nakil ve ihraç edilen hububat tiftik, koyun yapağı, yün, deri ve afyon gibi mahsulü dâhiliyeye alıp satmak ve bu mevad üzerine komisyon muamelatını ifa etmek üzere zirde muharrin imza İstanbul esnaf cemiyeti kâtiplerinden İzzet, Sami, Cemal, Baha, Said, Rıza, Celal, İhsan, İbrahim, Refik ve İhsan beylerle tüccardan Konya'da İktisat bankası müdürü Hacı Edhem, Çorbacızade İsmail, Hacı Bahri Efendizade Pertu, Alâeddin zade Emin, Tenekeci zade Emin, Aksaray'da Ali zade Vehbi, Erkade Şükrü, Karaman'da Meseb Zade Hüseyin, Kadın handa Kara Mustafa, Akşehir'de Rüşdi Karaizade Hacı Bekir, Akağazade Abdullah, Karahisar'da Ak Osman zade Hüseyin, Kesri Zade Eyüb, Dühancızade İbrahim, Ankara'da Seritar Zade Mehmet, Bulgurlu Zade Tevfik, Mihaliççıkta Emin, Saffet, İstanbul zahire tüccarlarından Hacı Mustafa, Ra'fet, Bakkaliye tüccarlarından Mustafa, Hayati, Alet-i ziraiye tüccarlarından Beşir Zade Emin ve İstanbul tüccarından Malik, Deavi vekillerinden Salih İhsan ve Midhat ve İstanbul kereste tüccarlarından Şerif Ali Zade Murad, Eskişehir tüccarlarından Zeytuni Zade Şevket ve Hacı Hakkı ve Konya iktisad bankası reisi Hacı Tahir, İstanbul tüccarlarından Seyid Mahmud ve Kadın han tüccarlarından Karayörük Zade Ali efendiler ve beylerle tertib ve ihracı ber vech-i ati kararlaştırılan hisseler ashabı beyninde bir Osmanlı anonim şirketi teşkil olunmuştur.

İkinci Madde: Şirketin unvanı Anadolu Milli Mahsulât şirketi olacak ve tabiiyeti itibariyle bil-cümle muamelatı hakkında devlet-i Osmaniyyenin kavanin ve nizamat-ı hazıra ve müstakbelesi tatbik edilecektir.

Üçüncü Madde: Şirketin merkezi Dersaadet olacak ve memalik-i Osmaniyyenin sair bir mahallinde veya memalik-i ecnebiye de dahi şubeleri bulunabilecektir.

Dördüncü Madde: Şirketin müddeti bazı esbabdan dolayı kat'i veya temdid edilmedikçe yirmi seneden ibaret olacaktır.

*** BOA, ŞD., 1256/6.

b) Sermaye ve Hisse Senedatı Beyanındadır

Beşinci Madde: Şirket sermayesi iki yüz bin liradan ibaret olup beheri on Osmanlı lirası kıymetinde yirmi bin hisseye münkasımdır. Heyet-i umumiyyenin iş bu sermayeyi iki misli tezyid etmeğe salahiyeti olacaktır. Şu kadar ki şirket ihraç edilen evvela hisse senedatını bedelatını tamamen istifa edilmedikçe tezyid-i sermayeye tasaddi edilmeyecektir. Tezyid-i sermayeye karar verildiği zaman hükümete malumat verilecektir. Sermayenin iki mislinden fazla tezyidine evvel emirde hükümetin muvafakatinin istihsaline mütevakıftır. Şirketin ihraç eyleyeceği hisse senedatının numuneleri kablel-ihraç li-eclit tasdik ticaret nezaretine tevdi edilecektir.

Altıncı Madde: Şirket sermayesinin tamamı imza ve yüzde onu istihsal olunduktan sonra suret-i kat'iyede teşekkül etmiş addolunacak. Ve hissedar yazılanlara te'diye ettikleri bedeli takasiti mübeyyin... muvakkat senedat verilecek ve hisse bedelinin tamamen te'diyesinde ashabı yedinde bulunan senedat-ı muvakkate senedat-ı asliyeye tahvil edilecektir. Şirketin hisse senedatı Türkçe olarak tanzim olunacaktır.

Yedinci Madde: Bedelinin yüzde onu te'diye olunmadıkça havale ve furuhtu olamayacaktır. Hisse senetlerinin her ne suretle olursa olsun ahara intikal muamelesi şirketce defter-i mahsusana meşruhat lazım-ı itası ve meşruhat-ı mezkurenin meclis-i idare a'zasından iki zat tarafından tasdik ve imzası suretiyle icra edilir. İntikal vaki' hisse senedinin zahirine dahi kayd olunarak meclis-i idare reisiyle a'zasından iki zat tarafından imza ve şirketin mührüyle tahtim olunur.

Sekizinci Madde: Hisse senedatı nama muharrir olup hamilleri Osmanlı olacaktır.

Dokuzuncu Madde: Hisse senetleri koçanlı ve defter halinde tab' ve temsil ettirilip satıldıkça icab-ı vechile ilan edilerek koçanlarından fek ile ashabına i'ta olunacaktır. İş bu hisse senetleri birer sıra numarasını ve şirketin mührü resmisiyle reisin ve meclis-i idare a'zasından iki zatın imzalarını havi bulunacaktır.

Onuncu Madde: Hisse senedatının bey' ve furuhtu veya ahara hibe ve suret-i saire ile intikal için şirketin muvafakati lazımdır.

Onbirinci Madde: Vefat eden hissedarlara aid hisse senedatı balada yedinci maddede beyan olunan muamele-yi intikaliye ifa ve verese namına tecdid-i kayıd edilmedikçe mu'teber olamaz.

Onikinci Madde: Hisse senedatı bedelleri meclis-i idarece tayin olunacak şerait vechile maksaten ve nihayet bir sene zarfında te'diye olunacak ve bedelini def'aten tesviye idenlere namlarına muharrir hisse senetleri derhal i'ta edilecektir.

Onüçüncü Madde: Her hisse senedi için beş guruş te'sis masrafı alınacaktır.

Ondördüncü Madde: Hisse senetleri şirket nazarında kabil-i inkısam değildir. Ve şirket her hisse için bir sahip tanır. Bir hissedarın varis veya dayinleri hiçbir vesile ile şirketin emval ve emlakının taht-ı hacze vaz'ını talep ve şirketin umur-u idaresine müdahale edemezler. Ve istifa-i hukuk için şirketin muhasebe defatiri ile heyet-i umumiyenin kararlarını kabule mecburdurlar.

Onbeşinci Madde: Evkat-ı muayenede takasiti te'diye olunmayan hisse senedatının sahiplerinden te'ahhurat-ı vakıadan dolayı ihtar-ı keyfiyete hacet kalmaksızın takasitinin hululü gününden itibaren senevî yüzde dokuz hesabıyla faiz ahzolunacaktır.

Onaltıncı Madde: Şirketin takasitleri vaktiyle te'diye edilmeyen senedat ashabı aleyhine ikame-i dava etmeğe ve hisseleri dahi satmağa salahiyeti olacaktır. Ve bu makule satılması lazım gelen hisse senedatının numaraları gazeteler marifetiyle neşr ve ilan olunarak tarih-i ilanından otuz gün sonra şirket hiçbir güne ihtara ve muamelatı adliyeye mecbur olmamak ve zarar ve ziyanı sahibe ait olmak üzere müzayedeye tarikiyle hisseleri sattıracaktır. Fakat müzayedeye iştirak edecek olanların evsaf-ı lazimeyi cami' olup olmadıklarının evvel emirde meclis-i idarece tetkikiyle müzayedeye kabul veya adem-i kabulleri hakkında bir karar ittihazı lazımdır. Ve bu suretle müzayedeye edilecek senedatının sonu ile evvelce hisse senedatına iştirak etmiş olanlar talep olduğu halde tercih edilecektir. Ve bu suretle taleb-i müteaddid zuhurundan evvelce en az hisseye malik olanlar diğerlere tercih kılınacaktır. Bu vechile furuht olunan senedat iptal olunacak ve müşterilere eski senetlerin numaralarını havi olmak üzere yeni senedat i'ta kılınacaktır. Satılan senedatin

esman-ı hâsılası hissedaran şirkete olan düyununa hasır ve tahsis olunur. Ve noksanı ondan talep olunacağı gibi fazlası var ise ona i'ta olunur.

c) Şirketin Umur-u Dâhiliyesi Beyanındadır

Onyedinci Madde: Şirketin umur ve mesalihi heyet-i umumiyye tarafından mensub dokuzdan on ikiye kadar a'zadan mürekkeb bir meclis-i idareye ihale olunur. Ve şu kadar ki ilk üç sene müddet için teşkil olunacak meclis-i idare a'zası müesseseler tarafından tayin olunacaktır.

Onsekizinci Madde: Üç sene müddet için tayin olunan a'zanın müddet-i memuriyetleri hitam bulduktan sonra meclis-i idareye intihab olacak a'zanın ilk teceddüdünde kura ile ve ondan sonra kıdem itibariyle her sene dördü çıkarılarak yerlerine aharı intihab ve tayin kılınacaktır. Şu kadar ki çıkan a'zanın tekrar intihabı caiz olacaktır.

Ondokuzuncu Madde: Meclis-i idare a'zası her sene bir reis ve bir reis saniyi rey-i hazırıyla kendi a'zası meyanında intihab eder. Reisin bulunmadığı zamanlar reis-i saniyi ve onun bulunmadığı zamanlar reisin tevkil edeceği a'za meclise riyaset eder.

Yirminci Madde: Meclis-i idarenin ictimai icab-ı maslahata tabi olub fakat la-ekal ayda bir defa Dersaadet de toplanması labüddür. Müzakeratın mu'teber olması la-ekal nısfından bir ziyade a'zanın bizzat veya bil-vekale huzuruna menuttur. Meclis-i idarenin kararları bizzat veya bil-vekale hazır bulunan a'zasının ekseriyet-i arasıyla ittihaz olunur. Tesavi-i ara vukuunda reisin bulunduğu tarafın rey-i nafiz olur.

Yirmibirinci Madde: Meclis-i idarenin müzakeratı zabıt defterine kayd olunur. Ve ziri reis ile hazır-ı bil meclis bulunan a'za tarafından imza edilir. Zabıtın sureti veya bir fikra-i muhrecesi mu'teber olmak için reis veya vekili tarafından imza olunmak lazım gelir.

Yirmiikinci Madde: İdare meclis-i a'zasından her biri şirketin la-ekal elli hisse senedatına malik olması lazım gelir. Senedat-ı mezbure şirketin sandığına tevdi' olunacak ve müddet-i memuriyetleri zarfında satılmayacaktır.

Yirmiüçüncü Madde: Meclis-i idare a'zasından bir veya bir kaçının vefatı veya istifası vukuunda veya sair bir sebepten dolayı bir veya birkaç a'za yeri münhal kalırsa meclis-i idare onların yerine muvakkaten a'za tayin eyleyecek ve intihab-ı kat'i gelecek heyet-i umumiyye tarafından icra olunacaktır. Bunların üzerine caiz olmadığını mübeyyin bir damga vurulacaktır.

Yirmidördüncü Madde: A'zadan memalik-i ecnebiye de ikamet edenler veya muvakkaten gaybubet edenler esna-yı müzakerat da kendilerine vekâlet etmek üzere refiklerinden a'zadan birini tayin edebilirler. Şu kadar ki vekâlet edecek a'zanın kendi rey-i dâhil olduğu halde ikiden ziyade rey olamayacaktır.

Yirmibeşinci Madde: Meclis-i idare şirketin umur ve emvalinin idaresiyçün iktidar tamı haizdir. Ve hatta sulh olmak ve hüküm tayin etmek salahiyetine dahi maliktir. Ve heyet-i umumiyyeye arz olunacak hesabatı tanzim ile tevzi' olunacak temettuatın miktarını teklif eder. Meclis-i idarenin reisi gerek müddea ve gerek müddea aleyh sıfatıyla huzur-u muhakemede bizzat veya bil-ve kale şirket namına dava-yı müdafaada bulunur.

Yirmialtıncı Madde: Meclis-i idare mevad-ı mahsusa ve bir müddet-i muayyene için haiz olduğu iktidarı kısmen veyahud tamamen a'zasından bir veya birkaç zata ba-vekâlet mahsusa ihale edeceği misillü mesalih-i cereyanın ru'yet ve tesviyesi için hariçten dahi bir veya birkaç zatı tevkil eyleyebilir. Ve gerek hariçten gerek a'za meyanında intihab edilmiş olsun bu vekillere indel-icab-ı ba-tahsis edilecek ücretin tasaddirini tayin eder.

Yirmiyedinci Madde: Meclis-i idare a'zası hâsılat-ı safiyyeden kendilerine tahsis kılınacak hisseden başka meclis de hazır bulunacakları günler için hissedaran cemiyet-i umumiyyesince takdir ve tayin edilecek bir ücret dahi ahzedilecektir.

d) Heyet-i Umumiyye Beyanındadır

Yirmisekizinci Madde: Suret-i muntazama da akd ictima eden heyet-i umumiyye hissedaranın heyet-i mecmuası makamında bulunur.

Yirmidokuzuncu Madde: Heyet-i umumiyye her sene Nisan ayı zarfında şirketin merkezinde suret-i adiyede akd ictima eder. Bundan başka meclis-i idare icab ettikçe suret-i fevkalade olarak heyet-i umumiyyeyi davet edebilir. Her sene heyet-i umumiyyenin ictimaa nihayet yirmi gün akdem nezaretten bir komiser hazır bulundurulacaktır. Meclis-i idare ve müfettiş raporlarıyla senelik bilânçodan ve heyet-i umumiyye zabıtnamelerinden ve heyet-i mezkurede hazır bulunan hissedaranın esami ve miktar-ı hisselerini mübeyyin cetvelden dörder nüshası ticaret nezaretine gönderilecektir.

Otuzuncu Madde: Heyet-i umumiyye vekâleten veya asaleten la-ekal on hisseye malik olan hissedarandan mürekkeb olacaktır. Heyet-i umumiyyede gerek asaleten ve gerek vekâleten hazır bulunan hissedaranın her on hisse için bir reyi olacak ve şu kadar ki her bir hissedarın yirmi beşten ziyade reyi olamayacaktır.

Otuzbirinci Madde: Davetnameler yevm ictimadan la-ekal bir mah evvel altıncı maddede beyan edildiği vechile gazetelerle ilan kılınacaktır.

Otuzikinci Madde: Heyet-i umumiyye gerek asaleten ve gerek vekâleten şirket sermayesinin bir rub'una müsavi hisse senedatına malik hissedarlar hazır bulunur ise teşkil etmiş addolunur. Heyet-i umumiyyede hazır bulunacak hissedaranın mutasarrıf oldukları hisselerin salifü'l-zikr bir rub'a müsavi olup olmadığı anlaşılacak üzere hisse senetlerini on gün zarfında meclis-i idare tarafından irae olunacak mahalle teslim etmeleri muvakkat-i makbuz mukabilinde lazım gelir iş bu muvakkat-i makbuzalar hisselerin adedini ve hissedaranın aded-i reylerini kendi alıp heyet-i umumiyyeye ictimaatı için duhuliye varakası hizmetini dahi ifa edecektir. İş bu heyet-i umumiyyenin def'a-i evveli içtimasında hazır bulunan hissedaranın asalaten ve vekâleten hamil oldukları hisse senedatının miktarı derece-i kifayede olmadığı halde heyet-i umumiyye ikinci defa olarak ictima davet edilir. İş bu ikinci ictimada hazır bulunan hissedaran hisselerinin miktarı ne olur ise olsun meclis-i münakid addolunacaktır. Ve bu vechile cereyan eden müzakerat mer'i ve mu'teber olacaktır. Birinci ictima ile ikinci ictima beynindeki müddet yirmi günden dun ve bir mahdan efsun olamayacak ve ikinci ictimanın davetnameleri on gün evvel ilan olunacaktır.

Otuzüçüncü Madde: Heyet-i umumiyyeye meclis-i idare reisi riyaset eder. Ve reis mevcut olmadığı halde meclis-i idare a'zası içlerinden birini riyaset vekâletine intihab eylerler. Heyet-i umumiyyede hazır olup en ziyade hisseye malik olanlardan ikisi rey toplamak hizmetini ifa eder. Heyet-i umumiyye katib reisi rey toplamağa memur olanlar tarafından tayin olunur.

Otuzdördüncü Madde: Heyet-i umumiyyede müzakere olunan hususata ekseriyet-i ara ile karar verilir. Müzakere olunacak mevadın cedveli meclis-i idare tarafından tanzim edilir. İş bu cedvele dâhil olacak mevad meclis-i idarenin teklifatı ile hamil oldukları hisselerin bedeli şirket sermayesinin la-ekal yüzde onuna baliğ olan hissedaran tarafından yevm ictimadan la-ekal on gün evvel vuku bulacak teklifattan ibaret olacaktır. İş bu cedvele dâhil olmayan hususat heyet-i umumiyyede müzakere olunamaz.

Otuzbeşinci Madde: Heyet-i umumiyye bil-cümle hesabatın tedkiki için gerek hissedarandan ve gerek hariçten bir veya müteaddid müfettiş tayin eder.

Otuzaltıncı Madde: Beher sene akd ictima edecek olan heyet-i umumiyye şirketin umur ve mesalihine dair her sene meclis-i idare tarafından takdim olunan layiha ile hesabata dair müfettiş tarafından verilen raporun kıraatini istima' ve hesabatı ledel-müzakere ya kabul veya red eder. Ve hisse-i temettua tayin eyler. Yirmiüçüncü madde mucibince tebdili iktiza eden meclis-i idare a'zasının yerlerine diğerlerini nasb eder. Ve şirketin bil-cümle umur ve hususâtı hakkında bil- müzakere karar kat'î i'ta ve meclis-i idarenin icab eylerse iktidarını tevsi eyler. Fakat heyet-i umumiyyede asaleten ve vekâleten şirket sermayesinin la-ekal sülûsanına müsavi hisseler ashabı mevcut olup bunların ekseriyet-i arası hâsıl olmadıkça sermayenin tezyidine karar verilemez.

Otuzyedinci Madde: Heyet-i umumiyyenin zabt olunan müzakeratı bir defter-i mahsusa kayıt veziri heyet-i umumiyye reisi ile rey toplamağa memur olanlar ve kâtip tarafından imza edilir. Heyet-i umumiyyenin her ictimasında hazır bulunan hissedaranın esamisiyle ikametgâhını ve her birinin hamil olduğu hisselerin miktarını mübeyyin bir cetvele tanzim ile mevcut olanlar tarafından imza edilip zabt defterinin o günkü varakasına rabt ve taleb vukuunda alakadarana tebliğ olunur.

Otuzsekizinci Madde: Li-eclil ihtiyaç ibraz olunacak heyet-i umumiyyenin zabt sureti veya fıktrat-ı muhrecesi meclis-i idare reisi veya vekili tarafından imza edilir.

Otuzdokuzuncu Madde: Heyet-i umumiyye tarafından iş bu nizamname ahkâmına tevfikân verilecek kararlar gaib olan veya muhalif reyde bulunan hissedaran için dahi mecburil-ecir eder.

e) Hesabat-ı Senevîye ve Müfredat Defteri Beyanıdır

Kırkinci Madde: Şirketin sene-i maliyesi Mart ibtidasından bed'i ile Şubatın sonuncu günü hitam bulur. Fakat birinci sene-i maliye müstesna olarak şirketin suret-i kat'ıyyede teşkili tarihi ile o sene şubatinın sonuncu günü beynindeki müddet şamil olacaktır. Meclis-i idare her sene nihayetinde şirketin matlubat ve düyunatını havi umumî bir defter tanzim ve iş bu defter ile muvazene defterini ve hesabatı heyet-i umumiyyenin ictimaından kırk gün evvel müfettişlere irae ve tebliğ edecek ve heyet-i umumiyyenin hin-i ictimaında ona takdim edilecektir. Heyet-i umumiyyeye dâhil olmak salahiyetine haiz olan her hissedar mezkûr defterleri ve hesabatı mütalaa ve muayene edebilir.

f) Temettuatın Suret-i Tevzi'

Kırkbirinci Madde: Hasılat-ı gayri safiyyeden memurin ve müstahdemin maşat ve ücuratı ve masarif-i muhtelif ve şirketin henüz tesviye edilmemiş duyun-u muhtelifesi, meclis-i idareye verilecek ücret velhasıl masraf addolunan mevadın kâffe-i tenzili olunduktan sonra baki kalan miktar-ı temettuat safiye i'tibar olunur. İş bu temettuat-ı safiye-i seneviyyeden evvel emirde yüzde on ihtiyat akçesi ve badehu

Te'diye olunmuş hisse bedelatı nisbetinde sermayedarana faiz olarak yüzde beş itasına kifayet edecek meblağın tenzil olunduktan sonra meblağı mütebakiye ber vech-i ati taksim olunur:

Yüzde beş meclis-i idare a'zasına

Yüzde beş şirket memurinine

Yüzde bir müesseselere ve mütebaki yüzde seksen dokuz hisse temettü olarak şürekâyâ(ortaklara) tevzi olunacaktır.

g) İhtiyat Akçesi

Kırkikinci Madde: İhtiyat akçesi otuz altıncı madde mücebince temettuat-ı seneviyyeden müfrez mebalîğın terakümünden teşekkül edecek ve masarif-i fevkalade ve gayr-ı melhuzeye karşılık tutulacak. Ve iş bu akçenin miktarı şirket sermayesinin rub'una müsavi bir raddeye balîğ oldukta ihtiyat akçesi ifraz olunmayacaktır. Şu kadar ki ihtiyat akçesi sermayenin yüzde yirmi beşine balîğ olduktan sonra ondan sarfiyat icrasıyla miktarı tesbit mezkureden aşağı düşerse tekrar temettuatı tevkiyat icrasına mübaşeret olunacaktır.

Kırküçüncü Madde: Hâsılât-ı senevîye hisse başına yüzde beş faiz veya hisse-i temettü i'tasına kifayet etmediği takdirde noksanı ihtiyat akçesinden ikmal edilebilecektir.

Kırkdördüncü Madde: Şirketin inkiza-yı müddetinde bil-cümle te'ahhüdâtı ifa olunduktan sonra ihtiyat akçesi kâffe-i hissedaran beyninde taksim olunacaktır.

ğ) Şirketin Temdid Müddeti ve Feshi ve Kat'î Muamelatı Beyanındadır

Kırkbeşinci Madde: Meclis-i idare her ne vakit ve her ne sebeple olursa olsun heyet-i umumiyyeyi ictima davetle şirketin müddetinin temdidini veya kat'î ile tasfiye-i muamelatını veyahud sair bir şirketle birleşmesini tekâlif edebilir. Şu kadar ki temdid-i müddet edilmesi veya icab ederse şirketin sair şirket ile birleşmesi ve tahvilat ihracı ve iş bu nizamnamenin ta'dili maddeleri herhalde hükümet-i seniyyenin ruhsatına mütevakıftır.

Kırkaltıncı Madde: Meclis-i idare şirket sermayesinin üç rub'u zayı olduğu halde şirketin feshine veya devamına karar verilmek üzere heyet-i umumiyyeyi davet eder.

Kırkyedinci Madde: Şirketin müddeti münkaziye oldukta veya müddeti tekmil olmaksızın feshi olundukta ictima eden heyet-i umumiyye şirketin tasfiye-i muamelatı ve hesabına karar verecek ve tasfiye-i hesap için bir veya birkaç memur tayin edecektir. Heyet-i umumiyye şirketin mevcut olduğu zamanlarda olduğu gibi

tasfiye-i hesab esnasında dahi iktidar ve salahiyetini isti'male devam edecektir. Tasfiye-i hesaba memur olanlar heyet-i umumiyyenin kararı ve hükümet-i seniyyenin müsaadesiyle şirket-i mefsuhanın hukuk ve senedat ve teahhüdatını diğer bir şirkete veya ahar bir kimseye devr ve ferağ edebilecektir.

Kırksekizinci Madde: İş bu faslın havi olduğu maddelerde gösterilen hususata karar vermek üzere suret-i fevkaladede davet edilecek heyet-i umumiyyede şirket sermayesinin la-ekal nısfına müsavi hisse senedatını hamil hissedaran hazır olmadıkça cereyan edecek müzakerat makbul ve mu'teber olamaz.

h) Mevad-ı Müteferrika Beyanındadır

Kırkdokuzuncu Madde: İş bu nizamname dâhili sureti şirketin teşkiline hükümetçe müsaade i'ta olunduktan sonra bir ay zarfında Dersaadet de Takvim-i vakayi ve diğer mu'teber bir gazete ile ve şirketin muamelatı veya şaabat idaresi bulunan yerlerde ceraid-i resmiye ve sair ile aynen veya icmalen neşr olunacağı gibi nizamname-i dâhiliye de hükümetin müsaadesiyle vuku bulacak her güne ta'dilat ve her senenin heyet-i umumiyye mukarreratı ve senelik bilânço suretleri dahi gerek Dersaadet ve gerek taşrada ber vech-i muharrir ilan kılınacaktır.

Ellinci Madde: Şirketin ihraç edeceği hisselerine sahib kaydı zımnında neşr eyleyeceği tarifnamede evvela şirketin maksad-ı teşkilini ve müddetini, saniyen müesseselerin esamisini, salisen sermayenin miktarını ve suret-i tezyidini, rabian temettüün suret-i taksimini ve bu meyanda müesseselere ve heyet-i idare a'zasına tahsis kılınacak mekadiri sarahaten derc ve beyan edecektir.

Ellibirinci Madde: Şirket iş bu nizamnameyi tab' ve temsil ettirerek talib olanlara i'ta eyleyeceği gibi elli nüshasını bir defaya mahsus olmak üzere ticaret nezaretine irsal eyleyecektir.

Ellikinci Madde: Şirket istatistik idaresince i'ta kılınacak numunesine tevfikân her sene muamelatına dair bir istatistik cedveli tanzim ve nezarete takdim eyleyecektir.

Ek X: Milli Mensucat Ünvanı Altında Bir Şirket Teşkili^{†††}

26 Kânunusani 1332 ve 149 numaralı tezkere... cevabdır. Merkezi Dersaadet de olarak memalik-i Osmaniye ve ecnebiyeden yün, yasdık, keten, kenevir, ipek ve... vesaire ki kumaş ve mensucat-ı saire imaline hadim mevadî... celb ve mübayaa ve bunlardan ipek imal ve aynı mevaddan mamul ipekleri iştira ve iş bu ipeklerle her nev akmişe vesair nesciyle iştilgal etmek ve imal-i mezkureyi li eclil ifa muktezi müessesatı vücuda getirmek üzere elli sene müddet ve yüz bin Osmanlı lirası sermaye ile ‘Milli Mensucat Anonim Şirketi’ ünvanı altında bir şirket teşkili için Sadedin ve Arif Hikmet ve İhsan ve Namık ve Baha Beyler ile rüfekasına ruhsat itası hususu şura-yı devlet ve meclis-i vükela kararıyla bilâ-istizan irade-i seniyye cenab-ı padişahî... buyrularak suret-i... mezkur şirket nizamname-i dahilisinin .... musaddak suretiyle beraber leffen irsal kılındı efendim.

دائرة صدارت امور اداریه قلمی		میسری	مسودی	میشی
لاجل التیجی قلمه	اعادسی تاریخی	تاریخ نویسی	تاریخ نویسی	تاریخ نویسی
مقابلہ ایڈنلر	۴۸	۶	۶	۶
تجارت و زراعت و صنایع		۶	۶	۶
<p>۱۳۳۲ ساله تاریخه ۱۴۹... اداره سالن عمده و جدید و بون ایله کتله ایله و صفا اوی و آره قلمه و صنایع آره چهار خادم ملوانتونه صید و بوندره ایله چله و عین و بوندره سول ایستادی آره و ایستادی بوندره ایله و آره و ایستادی بوندره ایله نکده و ایستادی بوندره ایله و ایستادی بوندره ایله و ایستادی بوندره ایله تجارت راس و ایستادی بوندره ایله و ایستادی بوندره ایله و ایستادی بوندره ایله سول راس و ایستادی بوندره ایله و ایستادی بوندره ایله و ایستادی بوندره ایله و کلا و ایستادی بوندره ایله و ایستادی بوندره ایله و ایستادی بوندره ایله سول راس و ایستادی بوندره ایله و ایستادی بوندره ایله و ایستادی بوندره ایله ایستادی بوندره ایله و ایستادی بوندره ایله و ایستادی بوندره ایله</p>				

^{†††} BOA, BEO., 4466/334949.

**Ek XIII:1910/1328 Tarihli Esnaf Cemiyetleri Hakkında
Talimatname******

Birinci Fası

Esnaf Cemiyetlerinin Suret-i Teşkili

Madde 1: Ale'l-umûm esnaf kethüdalıkları mülğadır.

Madde 2: Esnafın her biri ayrı ayrı bir cemiyet tesis edebilir.

Madde 3: Esnaf cemiyetlerinin şehremanetince mukayyed ve muayyen bir içtimagâhı olacaktır.

Madde 4: Esnaf cemiyeti esnafın kesret adedine göre altıdan on ikiye kadar fahri azadan tereküb eder.

Madde 5: Cemiyetlerin azası esnaf tarafından iki sene için intihab olunur. Her sene nısfı tebdil edilir. Zaman-ı intihabda bir yevm ve mekân-ı muayyene de esnaf içtimaa ederek rey-i hafî ile azayı intihab ederler. Yevm-i mezkûrda şehremanetinden gönderilecek bir memur mahsus esnaf cemiyetinin kâtibi ve esnafın mu'tebaranından iki kişi ile birlikte intihaba nezaret ve reyleri ta'dad ve ihraz ekseriyet edenleri tayin ve bunlardan vefat veya istifa edenlerin yerlerine alınmak üzere ekalliyetde kalanlardan bir o kadar esami daha tefrik ederek tanzim edecekleri zabıt varakasını müştereken tahtim ile li eclil kayd şehremanetine i'ta eyleyeceklerdir.

Madde 6: İntihab vaki' şehremanetince bi't-tetkik tasdik edildikten sonra cemiyet azası içlerinden birini riyasete intihab ve bir mazbata-ı müştereke ile emanete ihbar edeceklerdir. Reis ve azanın esamisi şehremanetince bir defter-i mahsusana kayıt olunur.

Madde 7: Cemiyetin umur-u tahririye ve hesabiyyesini atide beyan edilen vazائفını ifa için bir kâtip olacaktır.

**** **Düstur**, İkinci Tertip, Cilt 2a.

İkinci Fasıl

Esnaf Cemiyetlerinin Vazifesi

Madde 8: Esnaf cemiyetleri san'atlarının terakkisine medar olacak mütalaatı esnafa tebliğ ve onları terğib eder. Esnaftan hala acz ve müzayakaya giriftar veya malul olanlara muavenet-i insaniyyede esnaf arasındaki esnaflık umurundan mütevellid ihtilafatı muslih sıfatıyla hal eder. Esnaftan biri hakkında lede'l-hâce hükümetçe bir malumat alınması veya bunlardan birinin kefalete rabt edilmesi lazım gelirse muavenet ve tebligat-ı kanuniye ve tahsilâta delalet eyler. Arabacı ve kayıkçı ve mavnacı ve hamal misillü esnaf devletin inde'l-iktizâ taleb edeceği hidmet-i umumiyye ve nakliyat-ı miriyyeyi usul ve nizamatı mevzua-i haliye müstakbelesinin ta'yin eylediği suretde ifa ile dahi mükelleftirler. Devair-i aidesinin bu babda vaki' olacak emr ve tebligatının vaktiyle ve yoluyla infaz ve icrasından esnaf-ı mezkure cemiyetleri mes'uldur.

Madde 9: Esnaf cemiyetleri şehremanetinden verilecek numune veçhiyle esnafın esamisini ve memleketini ve sinnini ve icra-yı san'at eylediği dükkânın semt ve numarasını ve dükkân sahibi değilse çalıştığı mevki'-i gösterir bir defter tutmağa ve bu defterde terk-i san'at ve rihlet veya tebdil-i mahalli gibi vukuatı yürütmeğe ve sıra numarası vaz'ına ve bu esnafın muhitinde bulunacak müstahdeminin künyesini mufassalan yeni numaralı bir diğer deftere kayd etmeğe mecburdur.

Madde 10: Cemiyetlerin ahval ve muamelatı şehremanetinin ve mensub oldukları devair-i belediyenin nezareti tahtında cereyan edecektir.

Madde 11: Vazifesini ifa etmeyen veya ifa-i vazifede terahi eyleyen cemiyet, devair-i müteallikası meclisinin şikâyeti üzerine meclis-i emanet kararıyla şehremini fesh ile yeniden intihab-ı icra ettirir. Cemiyet azasından bazılarının vazifelerini suiistimal eylediğine dair vaki' olan şikâyet üzerine bi't-tahkik kanaat hâsıl olduğu halde şehremini bunları tebdil ettirmekle beraber haklarında ta'kibat-ı kanuniyye icra ettirir.

Madde 12: Cemiyetin ve intihab olunacak reisinin masarif-i zaruriyyesine mukabil esnaf cemiyetinin vereceği karar ile esnaf tarafından muayyen ve cezai bir meblağ i'ta edilecek ve bu meblağın miktarı şehremanetince musaddak olacaktır. Musaddak miktardan fazla hiçbir nam ile para toplanmayacak ve buna cü'ret edenler hakkında kanun-u ceza ahkâmı derhal tatbik edilecektir.

Madde 13: Esnaf cemiyetleri teşekküllerine müteakib kendi esnafları arasında zabt ü rabt muhafaza ve iş bu nizamname ile cemiyetlere tahmil edilen vazâifinin suver-i ifasını ta'yin edecek suretde bir talimat-ı dâhiliye tertib edip şehremanetine verecektir. Bu talimat mündericatinın iş bu nizamname ile muayyen esaslara muvafik esnafın teamül-i kadimine, nizam-ı umumiyye-i devlete ve serbest-i ticarete mutabık olduğu meclis-i emanetçe bi't-tetkik anlaşıldığı halde tasdik ve defter-i mahsusana da kayd ve tescil olunur.

Madde 14: Esnaf cemiyetleri muavenet-i müteakabile esasına müstenid teşebbüsatta bulunabilirse de evvele mirde bu babda tanzim edecekleri programı ve şeraiti şehremanetine tasdik ettirmeleri lazımdır.

Madde 15: Teavün maksadıyla esnaf cemiyetlerinin toplayacakları paraların suret-i cem'i ve ithar ve idare ve sarfiyatı şehremanetinin nezaret-i mutlakasına ve herhalde bu yolda vukua gelecek teşebbüsat devletçe bu babda vaz' edilecek nizam-ı ahkâmına tabidir. Bilâ-ruhsat bu yolda ve her ne nama olur ise olsun cemiyetin esnaftan para toplaması memnudur.

Madde 16: Esnaf cemiyetleri teavün maksadıyla ve evvelce hükümetçe kabul ve tasdik edilecek program veçhile toplayacakları mebalîğın hülâsa-i hesabîyyesini her sene ibtidasında şehremanetine irae edecek ve emanetçe bi't-tetkik neticesi gazetelerle ilan olunacaktır. Bu yolda toplanacak mebalîğ ancak şehremanetinin ta'yin edeceği Osmanlı bir müessesesi-i maliyede hıfz ve tenmiye olunabilecektir. Suret-i âherle isti'mali memnudur. Sendika teşkili yani ihtikâr suretiyle ittifak akdi katiyen memnudur.

Madde 17: Esnaf cemiyetlerinin gerek esnaf umuru hakkında ve gerek teavün teşebbüsüne müteallik verecekleri kararlar cemiyet-i umumiyye-i belediyece tasdik olunmadıkça kesb kat'iyet edemez.

Madde 18: Esnaf cemiyetlerinin kararına şehremaneti meclisinde itiraz olunur. Meclis-i emanet karar-ı müttehazı kavanin-i umumiyye ahkâmına teamül-i esnafa ve adab ve adat nasa ve selamet ve serbest-i ticaret menafi' gördüğü halde fesh ile mukteza-i kanuniye ta'yin eder.

Madde 19: Cemiyetlerin karar ve icraatından şahsen mutazarrır olanlar mahakim-i umumiyye de bâdileri hakkında zarar ve ziyan ve tazminat da'vasında muhtar olurlar.

Madde 20: Cemiyetlerin ihtilafı esnafa müteallik ve rıza-yı tarafeyne mukarin olarak muslih sıfatıyla verdikleri kararları meclis-i emanetçe tescil ettirildiği halde mahkeme nezdinde vuku' bulan musalahala misillü tarafeyn hakkında nafiz ve lazım olur.

Madde 21: Esnaf cemiyetlerinin sulhu mutazammın verecekleri kararlar bir defter-i mahsusa aynen kayd edilip tarafeyn ile hazır bi'l-meclis bulunan aza ve reis tarafından imza veya tahtim edilir. Cemiyet mührüyle ve reis ve kâtibin imzalarıyla musaddak birer sureti tarafeyne i'ta olunur. Cemiyet sulhu için bir gûna harç ve resim ahz edemez, yalnız tarafeyn yedine verdiği karar sureti kayd sureti misillü damga resmine tabidir.

Madde 22: Cemiyetin sulh kararları bin guruşa kadar meblağ veyahud bin guruş kıymetinde mal hakkında ise meclis-i emanet herhangi tarafından ibrazını müteakib defter-i mahsusana tescil ederek keyfiyet tescili kararnamenin zahirine işaret ve meclis mührüyle tasdik edip mübrizine i'ta eder. Kararname bin guruştan fazla bir meblağı veyahud kıymeti mutazammın ise meclis-i emanet tarafeynin takrirlerini istima' ettikten sonra tescil ve tescilin zirini tarafeyne tahtim ettirdikten sonra kararnameyi tasdik ve i'ta eder.

Madde 23: Mevad-ı sâlife ahkâmına tevfikân meclis-i emanetden tasdik kılınmış olan sulh-nameler hükmüne tarafeynden biri ittibadan imtina edildiği halde taraf-ı diğer icra dairesine müracaatla tenfiz ettirir.

Madde 24: İcra dairesi yirmi ikinci madde hükmüne tevfikân bu misillü sulh-nameler ahkâmını icra eyler. Teslimat vuku' veya sulhun fesadı iddiası hükmen hale muhtaç bir iddia dermiyan olduğu halde icra memuru tarafeyni mahkemeye gönderir, dermiyan olunacak i'tiraz muhtaç hükm ve kaza olmadığı takdirde nazırı itibara almayıp sulh-name ahkâmına tenfiz eder.

Madde 25: Başka başka sınıflara mensub iki esnaf beyninde vuku' bulacak ihtilafat esnafın merbut olduğu daire-i belediye meclis-i azasından birinin taht-ı riyasetinde mensub oldukları cemiyetlerden ikişer kişiden mürekkip teşkil edecek bir heyet hükmün ekseriyet-i arasıyla hal ve fasl olunur. Buna kanaat hâsıl olmadığı halde bir hafta zarfında derece-i saniyede olarak meclis-i emanete müracaatla oraca bi't-tetkik verilecek karara tarafeynin tabiyyeti mecburidir.

Madde 26: Esnaf cemiyetlerinin leh ve aleyhinde ikame olunacak deavide husumet cemiyetin reisi umuruna teveccüh eder.

16 Safer 1328 / 12 Şubat 1325

Ek XIV: Esnaf cemiyetlerinin şehremanetince hazırlanan nizamnamelere göre kurulacağı tescilden sonra ise Cemiyetler Kanununa tabi olacağına dair^{††††}

Dâhiliye nezaretinden Şura-yı devlete havale buyrulan 29 Eylül 1328 tarih ve 4/1996 numaralı tezkeresi ve melfufları mülkiye ve maarif dairesinde kıraat olundu. Tezkere-i mezkurede bi'l-umum cemiyetlerin nazarı hükümette müessisi ve musaddak adadiyle bilmeleri kanun-u mahsusunda gösterildiği vechile alel usul makam-ı vilayete beyanname itasıyla ilmühaber ahzına mütevakkıf olup şehremanetince esnaf cemiyetleri hakkında tertip edilmiş olan talimatname kuvve-i teşriyyeden geçerek irade-i seniyyeye iktiran etmiş olan kanun-u mezbur ahkâmını ihlal edemeyeceği cihetle her nasılsa meclis-i emanetçe tasdiki cihetine gidilen Deniz Markasya cemiyetinin dahi ahkâm-ı kanuniye dairesinde beyannamesini hükümete ita eylemesi lazım geleceğinden ve bu muamele ilga edilmedikçe cemiyet-i mezkure kanun-u müteşekkil addolunamayacağından bahisle emanetçe ilga edilmiş olan muamele-i tasdikiyenin fesh ve iptaliyle vilayete malumat verilmesine İstanbul vilayetinde lüzum gösterilmiş ise de cemiyetler kanunu esnaf cemiyetlerinin teşekkülünü temini gayr-ı kâfi bulunmasını ve bu da esnaf kethüdalıklarında devamını ve efrad-ı esnafın bu yüzden tevali eden şikâyetinde izdiyadını müstelzim olmasına binaen efrad-ı esnafında kethüdalarının elinden tahlisini teminen kanun-u mezkurenin neşrinden yedi sekiz ay sonra esnaf cemiyetleri hakkında hükümetçe suret-i mahsusada bir talimatname neşr ve alel-umum esnaf kethüdalıkları dahi iş bu talimatname ile ilga edilmiş ve zaten esnafın idaresine dikkat ve itina etmek ve Dersaadet belediye kanununun üçüncü maddesi mucibince idare-i belediyenin de vazائف-i umumiyyesi cümlesinden bulunmuş olmasıyla tarih-i neşrinden beri esnaf cemiyetlerinin teşkilinde iş bu talimatname ahkâmı tatbik edilmek de olup cemiyetler kanununca cemiyet teşkili ve nizamname-i dâhilîsinin tanzimi ve cemiyet mührü resmîyesinin i'mal ettirilmesi hükümetten evvelce ruhsat istihsaline menut olmadığı gibi esnaf talimatında dahi bu vechile istihsale hassat lüzumuna dair bir kayıt ve işaret bulunmadığı ve emanetçe yapılan muamelat ise bunlardan ibaret olduğu cihetle

---

†††† BOA, DH. UMVM., 88/38.

muamelat-ı mesdudenin fesh ve iptaline mucib bir sebep-i kanuni görülemediğini vemaaha esnaf cemiyetlerinde sair cemiyetlere misillü ba'de't teşkil beyannamelerini ve dâhili nizamnamelerinden ikişer nüshasını hükümete ita etmeleri tensib kılındığı suretde iş bu beyanname Dersaadet de kanunen dâhiliye nezaretine ita edilmesi de lazım geleceğinden bi'l-bahs yalnız bu cihete istihsarını mutazammın Şehremanetinden alınan tezkere suretinin takdim kılındığı beyanıyla keyfiyet de şura-yı devletçe tetkiki lüzumu der-miyan olunmuştur. Diğer taraftan cemiyetler kanunun altıncı maddesinde şerait-i kanuniye tevfikân te'sis ve teşekkül eden bir cemiyetin merkezi idaresi Dersaadet de ise dâhiliye nezaretine ve taşrada ise mahallinde en büyük mülkiye memurine cemiyetin unvan ve maksadını ve merkezi idaresini ve umur-u idare ile mükellef olacakların isim ve sanatı ve mahalli ikametlerini mübeyyin cemiyetin müessisleri tarafından mahtum bir beyanname ita olunarak buna mukabil bir ilmuhaber verileceği ve iş bu beyannameye nizamname-i esasiyyesinden iki nüshası cemiyetin mühürü resmiyesiyle musaddak olarak rabt edileceği fıkraları muharrer ise de kanunun neşrinden sonrada İstanbul vilayeti teşekkül etmesiyle Dersaadet de beyannamelerin makam-ı vilayete ve buna mukabil verilecek ilmuhaberlerde vilayetden müesseselere verilmesi usul-u ittihaz edilerek muamelat-ı... bu merkezde cereyan etmekte bulunmuştur. Mahiyeti itibariyle Şehremaneti ile esnaf beyninde cari olacak münasebet nokta-i nazarından esnafın vazaiif ve hukukunu tayin eden mezkûr talimatname muhteviyatı ile cemiyetler kanunu ahkâmı beyninde bir güne mübayenet görülememiş ve İstanbul vilayetinde müteşekkil bulunmadığı bir sırada tanzim ve neşr olunan cemiyetler kanununda esas-ı hükümet-i mahalliyeye verilmesi lazım gelen beyannamelerin Dersaadet den dâhiliye nezaretine ita olunacağı gösterilmiş ise de kanun-u mezburda bu hükmü vilayet-i müşarün-ileyhanında teşkiline dair bulunan kanun-u ahiriyle hatmen tadil olunmağla andan sonrada beyannamelerin vilayete itası dahi muvafık kanun bulunmuş olmasına nazaran esnaf cemiyetlerinin evvel emirde mezkûr talimatnameye tevfikân teşkil ve nizamnameleri şehremanetince kayd ve tescil edildikten sonrada cemiyetler kanununun afetül arz madde-i mahsusasına tatbikan suret ve maksad teşekküllerini ve sair kuyud ve malumatı mübeyyin müesseseler tarafından İstanbul vilayeti makamına bir beyanname itasıyla mukabilinde ilmuhaber ahz olunması münasib olduğundan o yolda muamele ifa ve alakadarana tebligat

icrasının vilayet ve emanet-i müşarunileyhaya tebliğinin dâhiliye nezaretine havalesi tezekkür kılındı. Ol bab da emrû ferman hazreti men lehül emrindir.

20 Rebiyülahir 1331/16 Mart 13

Ek XV: Başka yerlerden mübayaa sebebiyle saraç esnafı dağılma noktasına geldiğinden; saraç malzemelerinin Saraç Esnaf Cemiyetinden alınıp başka yerlerden alınmaması hususunda tebligat yapılması talebi****

Saraçhane derununda icra-i san'at etmekde bulunan saraç esnafı fi'l-asıl hal-i intizamda iken bir müddetten beri bazı esbab ve ilelden naşi kendilerinin mamulâtı nazar-ı itibardan sakıt olmasıyla ahval-i hazıralarının ıslahıyla san'atlarının iade-i revac ve itibarı istida'sında bulunmalarıyla keyfiyet-i sanayi-i dâhiliye ıslahatı için meclis-i vala dairesinde mün'akid olan komisyona lede'l-havale saye-i mualivaye-i cenab-ı padişahıda esnaf-ı merkumenin yeniden uyandırılması ve san'atlarında vefk-i matlub üzere ilerletilmiş muhsenat-ı asriyeden ma'dud olacağından bunların i'ta eylediği layihada muharrer olduğu vechile i'mali esnaf-ı merkumeye mahsus ve münhasır olan eşyadan evkaf-ı hümayun hazinesince tanzim ettirilmekte bulunan kisve-i saadet ve mahmul-i şerif sırmalı ve ipekli merakıd-ı şerife püşyidelerinin üzerlerine ayet-i kerime ve ahadis-i şerife işlenmekte bulunduğu cihetle saire yaptırılması caiz olmayacağına ve yoluyla i'mal ettirilmediği halde az vakit içinde fersude olarak hazinece dahi beyhude masarifi müstelzim olacağına mebni bu misillü eşya-ı mebrukenin kadimi vechile esnaf-ı merkumeye hasr ve tahsis edilmesi ve terekelerde satılacak eşya-i müstamele-i saraciyyenin saraç esnafından icab edenleri hazır olduğu halde fûruhtu için evvel-emirde canib-i kasamdan saraçhaneye haber verilmesi ve esnaf-ı merkumenin cümle-i müstediyyatından birisi dahi saraçhane derununda kâin dükkânların gedikleri üç nev'i olarak bir takımı vakfa merbut olmağla ferağ ve intikalatı evkaf-ı hümayun hazinesince icra olunmakta ve birazı mülk olup muamelatı İstanbul mahkemesinde cereyan etmekde ve diğer takımı

**** BOA, DH. MB. HPS., 136/32.

yalnız saraç esnafının kethüdarları defterinde mukayyed olup vukuatı kendi beyinlerinde yürütölmekte bulunmasıyla iş bu üçüncü takımın dahi ya vakf veya mülk gedikleri sırasında tutularak senedat-ı resmiyeye rabt ve tevsiki maddesi olduğunda ve esnaf-ı merkumenin hususat-ı saireleri bu def'a taht-ı intizama alınıp da bu gedikler maddesinin öyle bir hale teznibinden bir iğlamı muvafık maslahat olmayacağından bu bab da zat-ı valalarıyla olunan muhabereden alınan cevabıyla senedat müdürlüğünden verilen mezkure meallerine nazaran müceddeden gedik senedi verilmek nizamem memnu ise de esnaf-ı merkumenin tasarruflarında bulunan gediklerin müstakar olduğu dükkânlar topluca bir mahalde olarak bu gediklerin cümlesi mine'l-kadim kendi beyinlerinde kethüdarları ma'rifetiyle alınıp satılmakta iken içinden yüz elli adedini bundan akdem sahiplerinin vuku' talepleri üzerine eski kethüdarları tarafından verilen defter ve ilmühaberler mucibince Haremeyn-i Muhteremeyn hazine-i celilesinden gedik senedatı verildiği kayden tebeyyün eylemiş ve kûsur yüz otuz dört aded gedik onların haricinde kalması ol vakit sahiplerinin âdem-i taleplerinden neş'et ederek bu sebeple senedat-ı resmiyeye rabt olunmamış olmasına ve şu hal ile terk-i mezkûr gediklerin itibarsızlığını mûcib olmakta bulunmasına mebni esnaf-ı saireye emsal olmamak üzere bunlara dahi ya hazine-i merkumeden veyahut İstanbul mahkemesinde müceddeden senedat itası münasib olacağı gösterilmiş olmasıyla esnafça tutulmuş olan defter celb ve muayene olundukta bunun hükmünce zikr olunan gediklerin mecmuu iki yüz doksan aded olarak içinden altı adedi hamiyet şer'iyile tasarruf olunup ve yüz ellisi dahi senedat-ı vakfiyeye merbut bulunup yüz otuz dört adedi eğerçi sebab-i mezkûr ile senedat-ı resmiye ve kuyud-u hazinenin haricinde kalmış ise de esnafça şimdiye kadar bir kaide-i mazbata tahtında yürütölerek mezkûr defter dahi kayden ve usulen şayan-ı itimad görünmüş ve bunların bila-fark emsalinden olan yüz elli adedine ol vechile senedat-ı vakfiye i'ta kılınmış idiğünden ve hüccet-i şer'iyeye ile tasarruf olanları yalnız altı gedikten ibaret bulunduğundan açıkta bulunan mezkûr yüz otuz dört aded gediğın sahiplerine dahi diğerlerine tatbikan ve yalnız varaka bahası ahzıyla meccanen canib-i vakıf dan senedat verilmesi hususlarında subu atufilerine havalesi ve esnaf-ı merkume ile yeni saraçhane derununda icra-i sanat ve ticaret eylemek de olan sandıkçı ve kırbacı esnafı mamulattan fiyat tayin olunabilenlere muvakkat suretle birer fiyat vaz'ı olunarak müfredat vechile tanzim olunan defteriyle

saraçhanenin de hususat ve muamelat-ı mükteziyesiyle teşkil olunacak şirketin usul-u idare ve müteferriatı sairesine mübeyyin kaleme alınan nizamname layihası gazetelerle ilan ettirileceğinden büyük ve küçük bil-cümle meratib-i mütenevviayı caiz olan me'murin devlet-i aliyenin resm-i tahtında isti'mal etmek de oldukları eşya-ı saraciyyenin bundan sonra şirket-i mezkur marifetiyle i'mal ettirilmesi ve ahkam-ı şahanede evrak muhafazası için lüzumu olan üzeri deri kaplı tahta sandıkların fiyat-ı mevzuasıyla sandıkçı esnafı şirket dükkanlarından iştirah olunması verilen karar üzerine bi'l-istizan müteallik ve şeref sudur buyrulan irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi iktizası aliyesinden olarak keyfiyet lazım gelen devair-i iş'ar ve ebna ve salifül-zikr kisve-i saadet ve mahmul-u şerif ve püşyilerle gedikler senedatı maddesine ve sandıklara dair nizamname layihasına derc edilen bendelerin çıkarılan sureti leffen subu valalarına irsal ve isra kılınmış olmağla ber minval-i muharrer ifa-i müktezasına himmet olunması siyakında canib-i makamı nezaret celilelerine şeref varid olan bir kıt'a tezkere-i samiyye iktizası senedat ve rüznamçe defterlerinde lede'l-sual iş bu tezkere-i samiye-i hazreti sadaretpenahi ve melfufi evrak ile saraç esnafının takdim eyledikleri merbut müfredat defteri bi'l- ibaret evkaf muhasebesi kalemine kayıt ile saraçhane derununda kain iki yüz doksan aded saraç ve meşinci ve kırbacı ve sair dükkanlardan senedat-ı resmiye ve kuyud hazinesinin haricinde kalmış olan yüz otuz dört aded gedikatın Cennet Mekan Ebu'l-feth Mehmet Han hazretlerinin vakfına bir hasılat-ı cedide husule götürülmek ve saire dahi emsal olmamak üzere nezaret-i celileyi evkaf-ı hümayundan her birerlerine yalnız varaka balası ahzıyla meccanen beher sene üç guruş gedik icaresi tayiniyle canib-i vakf müşarunileyhadan olarak ber mucceb defter ve irade-i mezkure ashabı yedlerine gedik temessukatının itası için balası defterli gedikler defterlerine ilmühaberlerinin itası ve defter-i mezkurede muharrer olan eşyadan hazinece tanzim ettirilecek kisve-i saadet ve muhammil-i şerif ile sırmalı ve ipekli ve mirkad-ı şerife püşyidelerinin üzerlerine ayet-i kerime ve ahadis-i şerife tanzim ve i'mal olunacağı ve üzerleri deri kaplı tahta sandıklarının şirket dükkanlarından icabına göre iştirah olunacağı bilinmek için bi'l-ibare... Evkaf muhasebesine kayıt ile keyfiyeti malum olmak için meclis-i teftiş ve evkaf-ı hümayun ve tamirat-ı rüznamçeleriyle defterleriyle lazım gelen mahallere başka başka balası defterli bir tafsil-i ilmühaberlerinin itası iktiza eylediği senedat ve rüznamçe odalarında der-kenar olundukta ilmühaberleri verile ferman-ı şerif

buyrulmağın mucibince kayıt olunup diğer ilmühaberleri verilmekle keyfiyeti malum olmak için esnaf-ı merkumeye dahi iş bu ilmühaber verildi

Fi 9 Cemaziyyevvel 1285

Cennet Mekân Ebu'l-Feth Sultan Mehmet Han Hazretlerinin Fatih cami'-i şerif inşasına emrû ferman buyurdıkları sırada ol zaman Bostan havalesinde icra-i san'at ve ticaret eylemek de olan esnafımıza mahsus olmak üzere Fatih karininde inşa ve ihya buyurdıkları saraçhane çarşısı ve derununda beş yüz bu kadar seneden beri Memalik-i Osmaniye'nin nakliyat ve ziraat işlerinde kullanılmakta bulunan ve memleketimizin başlıca... birincisini teşkil eyleyen saraciyye san'at ve ticaretinin çırçır harik-i kebirinde esnafın bir kısmının şuraya buraya dağılmaları ve bir kısım a'zanın dahi Trablusgarp ve Balkan ve Harb-i umumi gaileleri yüzünden vazife-i askeriyesinin ifası sırasında şehit ve alil olması ve bir kısmında esbab-ı maruza ve usul-u hazıra münasebetiyle ahz ü itaları arz olan... vukuu ve bir taraftan dahi devair-i resmiyece mükteza-i eşya-i saraciyye ile yanmış ve evrak-ı hıfzına mahsus sandıkların hariçten tedarik ve mübayaası binlerce aile sahibi olan esnafımızın sermaye tedariğinin ve hazine-i celileye ve icab-ı ifa olan teklifat-ı emriyeyi te'diye edemeyecek bir hale gelmeleri ittibaen memleketimiz hakkında iktisaden ne derece mazarratı bari olacağı esnafımızca nazar-ı dikkate alınarak cennet mekan tabe serahu Fatih Sultan Mehmet Han Hazretlerinin zaman-ı saltanatından beri hükümran-ı zışan ısrar buyrulan vel-yevm esnafımızca ihtiram-ı mahsusa ile mahfuz bulunan ferman-ı alışan ve en sonra şeref sudur buyrulup suret-i rabten menzur-u ali sadaretpenahileri kılınan 9 Rebiyülevvel 1285 tarihli irade-i seniyye ahkamı münifesine tevfikan devair-i resmiyece mübayaasına lüzum görünecek bi'l-cümle eşya-i saraciyye ile yanmış vesairenin ve keza evrak-ı resmiye hıfzına mahsus olunacak sandıkların zarafet ve metanetli ve fiyatça ehvenlisi cemiyetlerce nazar-ı dikkate alınacağından eşya-yı merkumenin ber vech-i maruz esnafımızdan mübayaasıyla san'at-ı dahiliyenin terki ve tealisine ve rağbet-i umumiyenin celb ve te'mini hükümetçe muavenet ve teshilat-ı lazımenin kamilen ifası hususunun icab edenlerce emri irade buyrulması müsterhamdır. Ol bab da emrû ferman hazreti men lehül emrindir. Kadim zamanda tastir buyrulmuş olan ferman-ı alışan ve anı müeyyid olarak 9 Rebiülevvel 1285 tarihinde şerefsudur buyrulan irade-i seniyye-i hazret padişahiye mebliğ

tezkere-i sami-i Sadaretpenahi mucibince aliye-i devair-i resmiyece saraciyye müteallik eşyanın saraç esnafı cemiyetinden mübayaası lazım görüldükte... Bir müddetden beri kat'iiyen mübayaat vakı' olmadığı gibi saracın hususiyle mezkûr esnaf dağılmak derekelerine geldiğinden kema fi'l-kadim saraciyyeye müteallik levazımın kendilerinin iştirası erbabın muavenet ve teşvikat-ı muhakemeye... istida'sına dair cemiyet-i mezkureden bi't-takdim tevdi' buyrulan arzuhal üzerine keyfiyet şehremaneti aliyyesiyle emniyet-i umumiyeye ve polis müdüriyetlerine umumi jandarma kumandanlığına tebligat lazım-ı icrası kılınmıştır. Ancak bazı saraciyye eşyası devair-i saireye nisbetle en ziyade harbiye nezaret-i celilesince mübayaa edilmekte olduğuna nazaran keyfiyetin nezaret-i müşarun ileyhaya iş'arı merhum rey'i aliye fehimhanelerine ol bab da cemiyet-i mezkure tarafından huzur-u sami-i sadaret penahiye bi't-takdim tevdi' buyrulan arzuhalde istida' kılınmış ve keyfiyet icab edenlere tebliğ edilmiş olmağla i'sar-ı sabıkadan beri muhafaza-i mevcudiyeti ve zaman zaman... ibraz etmiş olan san'at-ı mezkure umumi jandarma görüldüğü takdirde sanayi' dahiliyenin terki ve tealisine medar olacak ba'de izin saraciyyeye müteallik eşyanın mezkur cemiyetten mübayaa ve tedarik siyakında tezkere-i senaviri terkim kılındı efendim.

Fi 25 Mart 1338

Ek XVI: Ekmekçiler amelesi ve ustaları arasında ayrı ayrı cemiyet kurmalarına engel olunmaması fakat menafi-i umumiyyeyi ihlal etmemek için kontrol edilmesi^{§§§§}

Dâhiliye nezaretinden şura-yı devlete havale buyrulan 31 Mart 1326 tarihli ve 4/268 numaralı tezkeresi şehremanetinin melfuf tezkeresiyle mülkiye dairesinde kıraat olundu. Meallerine nazaran bu def'a kabul ve tasdik olunan esnaf cemiyetleri talimatnamesinin birinci maddesinde 'her bir esnaf cemiyet teşkil edebileceği' ve İstanbul'da icra-i san'at eden esnafın esamisini ve bunların mükellef oldukları belediye vergisinin mekadirini müş'ir ve ba- irade-i seniyye mer'i tarifede ekmekçi esnafı meyanında fırın ustaları ve dükkâncılar ve tablakârlar ile amele sınıfları dâhil olduğu halde öteden beri emanetçe bir kethüdaya merbut bulunan simitçi, ekmekçi, börekçi, kurabiyeci esnafı birleşerek bir cemiyet teşkil etmek... müracaat eyledikleri gibi ekmekçiler ameleside kendilerine mahsus amele cemiyetinin zikr olunan esnaf talimat dairesinde teşkil ve tasdik olunması istida'sında buldukları ve ekmekçiler amelesinin tarifeye göre ekmekçi esnafı meyanında bulunmuş olması şehremanetince icra-i muamelede mucib-i tereddüd olduğu anlaşılmıştır. İcab-ı lede'l-müzakere şehremini vekili Tevfik Bey ile ekmekçi amelesi namına daireye müracaat eden Abdi Bey'den alınan izahattan müstefad olduğu üzere ekmekçiler amelesinin cemiyetler kanununda efrad-ı ahaliye bahş edilen hak içtimadan bi'l-istifade kendi aralarında teavün maksadıyla bir cemiyet teşkil ve ale'l-usul beyanname i'ta eylediklerine göre amele-i merkumenin esnaf cemiyetlerine dair tanzim ve tasdik edilmiş olan talimatnameden dahi talepleri vechile istifade etmelerine mani' olacak bir sebab-i kanun mevcut olmadığı gibi amele cemiyeti esnaf cemiyeti talimatına tevfikân teşkilatını icra edince talimat-ı mezkurenin vaz' eylediği kuyuda tabi' olmak suretiyle bir derece daha taht-ı inzibat olunmuş olacağından ve talimat-ı mezkurenin ahkâm-ı umumiyyesi ekmekçi esnafı ustalarının başka ve amelesinin başka birer cemiyet halinde temşiyet-i umur edebilmelerine ve ustalarıyla amelesi arasında ücret vesaireden dolayı tehaddis meydana gelebilecek edebilecek ihtilafatın yine talimat dairesinde halledilebilmesine müsaade görüldüğünden bunların istida'ları vechile

---

§§§§ BOA, DH.UMVM., 88/71.

ayrı cemiyet teşkil eylemesine mümanaat olunmaması ve ancak atide menafi-i umumiyyeyi zelildar edebilecek bir güne su-i isti'malata meydan verilmemek üzere ekmekçiler nizamnamesinde münderiç takayyudatın daha ziyade nazar-ı dikkat ve itinada tutulması lazım geleceğinden şehremanetine li-eclil tebliğ dâhiliye nezaretine havalesi tezkere kılındı. Ol bab da emrû ferman hazreti men lehül emrindir.

Fi 2 Cemaziyülevvel 1328 ve 28 Nisan 1326

Şehremaneti vekâlet meclisine;

Fi 28 Mart 1326 tarihli ve 48 numaralı tezkere-i behiyyelerine cevabdır. Zat-ı behiyyeleriyle ekmekçi amelesi namına daireye müracaat eden Abdi Bey'den alınan izahatta müstefat olduğu üzere ekmekçiler amelesiyile cemiyetler kanununda efrad-ı dâhiliye bahş edilen hak içtimadan bi'l- istifade kendi aralarında teavün maksadıyla bir cemiyet teşkil ve ale'l-usul beyanname i'ta eylediklerine göre amele-i merkumenin esnaf cemiyetlerine dair tanzim ve tasdik edilmiş olan talimatnameden dahi talepleri vechile istifade etmelerine mani' olacak bir sebep-i kanuni mevcut olmadığı gibi amele cemiyeti esnaf cemiyeti talimatına tevfikân teşkilatı icra edince talimat-ı mezkurenin vaz' eylediği kuyuda tabi' olmak suretiyle bir derece daha taht-ı inzibat alınmış olacağından ve talimat-ı mezkurenin ahkâm-ı umumiyyesi ekmekçi esnafı ustalarının başka amelesinin başka birer cemiyet halinde temşiyet-i umur edebilmelerine ve ustalarıyla amelesi arasında ücret vesaireden dolayı tehaddis edebilecek ihtilafatın yine talimat dairesinde hallolunabilmesine müsaade görüldüğünden bunların istida'ları vechile ayrı cemiyet teşkil etmelerine mümanaat olunmaması ve ancak atide menafi-i umumiyyeyi zelildar edebilecek bir güne su-i istima'lata meydan verilmemek üzere ekmekçiler nizamnamesinde münderiç takayyudatın ba'de izin daha ziyade nazar-ı dikkat ve itinada tutulması lüzumu şurayı devlet mülkiye dairesinde tanzim 1 Mayıs 1326 tarihli buyruldu sami ile tebliğ buyrulan mazbatada gösterilmesi mucibince ifa-i muktezası babında...

Ek XVII: Kalafat Esnafı İle Amelesinin Sabit ve Seyyar Basmacılarında Ayrı Ayrı Cemiyet Kurabilmeleri İçin Şura-yı Devlet Kararı*****

Dersaadet umum kalafatçılar esnafı tarafından mu'ti istida'namede kalafat mahalleri sahiblerinden ayrı olarak bir cemiyet teşkiline ve seyyar basmacılar tarafından verilen arzualde de basmacılar cemiyetinden gayr-ı diğeri bir cemiyet te'sisine müsaade i'tası talep edilmesi üzerine usulen encümen-i emanetce tetkikat icra edilerek neticede kalafatçılar için 'kalafatçılıkla işigal eden bi'l-umum kalfa, usta ve çıraklarının da tek bir cemiyet teşkil etmeleri ve kalafat mahalli sahibi olup da bi'l-fil kalafat yapan kesianın bir cemiyete dâhil olabilecekleri" ve seyyar basmacılar hakkında " aynı san'atla müştegal esnafında seyyar ve sabit kısmının ayrı ayrı birer cemiyet teşkili münasib görülemediği" suretinde ittihaz-ı karar edilmiştir. Encümen şu tarz karar ve mülahazası esnaf cemiyetleri hakkındaki talimatda "esnafın her biri ayrı ayrı bir cemiyet te'sis edebilir" suretinde muharrer ikinci maddesini esnaftan her birinin "tek bir cemiyet" te'sis edebileceği manasına hamil etmek icab eylediği ve çünkü bu cemiyetler bir mülahaza-i idareye ve inzibatiye mahsulu olarak mine'l-kadim mevcut olan loncaların icabat-ı zamana göre isti'maleye uğramış bir şekli olup mülahazat-ı mezkurenin tahkiki ise ancak bu suretle mümkün olabileceği yolunda bir siyak-ı nazar ve suret-i telakkiye istinad ettirmekte ve cemiyetler hakkındaki umumi kanunda esnaf cemiyetlerine her noktada şumul hükmüne varid görünmektedir. Hâlbuki cemiyetler kanunun ıtlak-ı ahkâmı itibariyle ale'l-umum cemiyete şamil ve şura-yı devletin bazı tefsir-i mukarreratı da buna natık olup kanunu mebhush-u anhanın cemiyetler teşkiline müteallik mevadı ise gerek kalafatçı amelesinin gerek seyyar basmacıların... mûcib bir güne kaydı ihtiva etmediğinden encümenin marü'l-arz mukarreratını kabul ve ittihaz cihetine gidilememiş ve mesail-i ahkâm-ı mevzuatın sureti telakkisine mütedair bulunmuş olmağla keyfiyetin şura-yı devletçe bi't-tetkik umumi bir karara rabt hususuna delalet-i celile-i asıfhaneleri şayan buyrulmak babında emrû ferman hazreti veliyyül emrindir.

***** BOA, DH. UMVM., 88/70.

Ek XV-I: Başka yerlerden mübayaa sebebiyle saray esnafı dağılma noktasına geldiğinden; saray malzemelerinin Saray Esnaf Cemiyetinden alınıp başka yerlerden alınmaması hususunda tebligat yapılması talebi

صورت

3/2

سراچه در وند اجری صنعت آنکه برلنایه سراج احصائی فی الاصل حال انظاره ایله برمدنبری بعضه اجاب و عملده نامی له و لرینک
 معمولی نظر اعتبارده سراج اولملم احوال حاکمه لرینک اصحابه صنعتینک احاد و رواج و اعتباری استعاضه بولملم لقیقت صنایع داخلیه
 اصحابی ایچریه مجلس و اولدره سنه منفذ اولدره توشیون لوی الموالیه معالویه جناب پادشاهیه اصناف مرقومینک یکدیله اویانیه لرلی
 و صنعتینک وضعه مطلوب اولدره ایرو لرلی حسنات عظمیه دد معدود اولر حقیقتده بونلرک اعطای ایله لایحه در مجر اولر لیلی و حوسلم
 اعطای اصناف مرقومیه بعضی و بعضی اولدره ایستاده اوقاق چکن بولملم خذیه تنظیم ایستیریلکده بولملم کسوه سعادت و محمل شریفه ایله حمودلی و ایستای
 مراد شریفه بوشیه لرینک اولدره آبان لریم واحادیت شریفه ایستایله بولملمی جزیه سائره بایر لیلی جهاز اولدره حقیقتده بولملم عمل ایستیریلک
 حالده آروقت ایچینه فرسوده اولدره خذیه چه دخی بروده مصارفی مستلزم اولر حقیقتده بولملم ایستای مرقومینک قدیمی وجهه اصناف
 مرقومیه حمودتخصه ایلی و تکرارده حاکمه بعضه ایستای صنعتیه سراجینک سراج اصنافده ایچریه ایستیریلک حاکمه اولدره لیلی حالده فرجی ایچریه
 اول امرده جهانبه قاصده سراجینک خبر و لیلی و اصناف مرقومینک خذیه سراج ایستیریلک حاکمه اولدره لیلی و اصناف مرقومینک حاکمه اولدره لیلی
 نوع اولدره بطریق دفعه و بطریق دفعه و بطریق دفعه و بطریق دفعه و بطریق دفعه و بطریق دفعه و بطریق دفعه و بطریق دفعه و بطریق دفعه
 چه یارده ایچینه و دگر طریقی بایک سراج اصنافک خذیه و تکرارده مرقومینک خذیه و تکرارده مرقومینک خذیه و تکرارده مرقومینک خذیه و تکرارده مرقومینک خذیه
 یا وقف و یا مملک کدخد حرمه سنه طومریمه سنه مملکت کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد
 تحت انظار اولدره بولملم ماده سنه اولدره بر حال تکرارده بایک ایچریه مرقومینک مصلحت اولدره حقیقتده بولملم ذات اولدره اولدره اولدره اولدره اولدره
 جوابیه سنه مرقومینک و بریلوه مکرر مالکینه نظر ایچریه کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد
 کدخد
 ایچینه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه
 حلیله سنه کدخد
 سنات ایچریه بولملم سنه کدخد
 مثال اولدره اولدره بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه
 کدخد اولدره بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه
 و بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه
 اصناف مرقومیه قدیمه بر قاعده مضبوطه تختمه بولملم کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد کدخد
 اولدره بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه
 ایچینه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه
 بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه
 و بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه
 جنوحت و معاهدت معضیه سببه تسکین اولدره جمعیه شرکتک احوال اولدره و معضیه سببه تسکین اولدره جمعیه شرکتک احوال اولدره و معضیه سببه تسکین اولدره جمعیه شرکتک
 ایستیریلکده بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه
 بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه
 حقیقتده اصنافی معمولی سنه قیامت تعبه اولدره بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه
 اولدره بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه
 نظر مامه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه بولملم ایچریه

مختصر مسأله مخزن حدیثی

معرضه علی بن محمد
مجلسگاه ارفع سلطان محمد خان خدیو ملک فاج ملک شریف استن اردو زمانه پور دقادی صوره اول زمانه پستانه
حویلیت اجلی صفت و تجارت ابله اوله سیاح اضطرره قصه ایلمه ادره فاج قریبه انسا و ایلیا پور دقادی
سراجیاریه جاسوسی در وقت سید بوز بوقدر سوده بی ملک عثمانی ملک نقلیات در زانت ایلدنه قولی ایلدنه بولانه
و مملکت باکو و بعد ان بخشی تسلی ایلیا سراجیه صفت و تجارت ملک خدیو جریه لیده اصنافی کسکت سوزیه برای
مخاطره و رسم عملی رضی لای بر غیر دبا فغانه در زمین کی خانداری بولنده و طبقه عکس سراجیه ایفای صفت سراجیه
و عملی ایلی و بر سکت ایلیا سراجیه و ایلیا فغانه سراجیه اخذ اعطایه عاصمه اوله لک و غیره لای حال ملک و فوجی
و بر طرفه رضی روز سراجیه صفت ایلیا سراجیه بولنده و اوله سراجیه صفت ایلیا سراجیه خدیو ملک خارجیه سراجیه
و سراجیه سراجیه خانداری اوله اضطرر سراجیه سراجیه و فغانه سراجیه و ایلیا ایلیا اوله لک ایلیا سراجیه
نایب ایلیا سراجیه ایلیا سراجیه ایلیا سراجیه ایلیا سراجیه ایلیا سراجیه ایلیا سراجیه ایلیا سراجیه ایلیا سراجیه
مجلسگاه پور دقادی فاج سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه
والعلم اضطرره خدیو ملک ایلیا سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه
مجلسگاه پور دقادی فاج سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه
کریه ملک ایلیا سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه
دشمنی و فغانه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه
صفت و خدیو ملک سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه
مجلسگاه پور دقادی فاج سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه سراجیه

BASBAKANLIK
OSMANLI
ARŞIVI

